

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ljubljana, 1.–12. 7. 2013

Zbornik predavanj

prav
dolžnost
cenzura
pravičnost
sočutje

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

49. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

**Etika v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

1.–12. 7. 2013

Zbornik predavanj

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6:17(082)
821.163.6.09:17(082)
316.7(497.4):17(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (49 ; 2013 ; Ljubljana)

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj / 49. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1. julij - 12. julij 2013 ; [uredil Aleksander Bjelčevič ; povzetke prevedel David Limon] ; [izdala] Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013

ISBN 978-961-237-589-8
1. Gl. stv. nasl. 2. Bjelčevič, Aleksander
267520768

49. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbornik predavanj. Uredil Aleksander Bjelčevič, **povzetke prevedel** David Limon, **tehnično uredila** Mateja Lutar, **oblikovala** Metka Žerovnik, **založila** Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, **izdal** Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko, **za založbo** Andrej Černe, dekan Filozofske fakultete, **tisk** Birografika Bori d. o. o.

Naklada: 450 izvodov.

Cena: 16,16 EUR.

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2013.
Vse pravice pridržane.

Izdajo zbornika sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije ter Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Ljubljana, junij 2013

Vsebina

Aleksander BJELČEVIČ	Uvodna beseda	7
----------------------	-------------------------	---

Predavanja

Erika KRŽIŠNIK	Negativna vrednotenjska zaznamovanost leksemov v slovenščini	11
Aleksander BJELČEVIČ	Pornografija pri pouku slovenščine	21
Urška PERENIČ	Intersubjektivnost kot etično načelo (empiričnega) literarnega raziskovanja	30
Branislava VIČAR	»Si kdaj videl svobodnega konja?« Filozofski kontekst animalistične etike v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja . .	35
Alojzija ZUPAN SOSIČ	Etika partizanov v sodobnem slovenskem romanu	46
Ivan BERNIK, Irena KLAUS	Spolna morala v Sloveniji	54
Ranka IVELJA	Novinarstvo in etika ali kdaj pes čuvaj ne potrebuje nagobčnika . .	64
Friderik KLAMPFER	Etika v Sloveniji – kritičen filozofski pogled	72
Božo REPE	Zgodovina, zgodovinopisje in etika	81
Mirjana NASTRAN ULE	Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih	89

Izbirna tečaja

Ina FERBEŽAR	(Jezikovni) testi: moč argumenta ali argument moči?	99
Alenka JOVANOVSKE	Kaj je etična razsežnost v poeziji in v literarnovednih obravnavah poezije?	106

Parada mladih

Mateja FORTE	»Besede bolijo.« Jezik, stereotip, diskurz, etika v jeziku in ljudje s posebnimi potrebami	114
Damjan POPIČ	Je etično popravljati prevode?	118
Lidija REZONIČNIK	<i>Balada o trobenti in oblaku</i> : moralni imperativ v noveli in filmski adaptaciji	124
Predstavitev avtoric in avtorjev		128

Uvodna beseda

Letošnja seminarska tema je etika; beseda pomeni dvojje, je sinonim za moralo in je ime za teorijo o morali in vrednotah. Pri etiki imamo opraviti z vrednotami, vrlinami, z dobrim in slabim, s pravilnostjo in nepravilnostjo dejanj, s pravičnostjo in nepravičnostjo. Pri etiki oz. morali ne gre samo za laganje, krajo, ubijanje ali spolnost, ampak je seznam dejanj, ki imajo manjše ali večje etične posledice, neizmerno dolg. Kako je treba živeti, kaj je dobro, prav in pravično storiti in kaj ne, kaj je bolj in kaj manj pomembno, kako postaviti hierarhijo vrednot? Kako daleč seže naša pravica, da počnemo slabe stvari, in kako daleč pravica drugih, da nas pri tem omejujejo? Z etičnimi vprašanji, dilemami, odločitvami in posledicami se srečujemo vsak dan in veliko pogosteje, kot si navadno mislimo. Nenehno smo pred etičnimi odločitvami in nenehno vrednotimo sebe, druge in naša ter njihova dejanja in vrednote. Naše življenje je tako prežeto z etiko, da se tega včasih niti ne zavedamo. Na primer. Zakaj morajo imeti avtomobilске gume vsaj pet milimetrski profil? Da ne povzročimo prometne nesreče in koga ne poškodujemo ali celo ubijemo; petmilimetrski profil je etična zahteva, ki tako rekoč zapoveduje »ne ubijaj«. Ko učitelji od dijakov in študentov pričakujemo znanje in jih za neznanje kaznujemo, to navsezadnje počnemo tudi v imenu etike: s svojim znanjem bodo storili dobro drugim, svoji družini in sami sebi. In kolikokrat se pri tem zavemo, da z državnim in medkulturnim pooblastilom nad učenci v bistvu izvajamo nekakšno nasilje in da se učenci temu nasilju nimajo nobene možnosti ogniti (iz svoje kulture se ne moreš izseliti)? Zaradi vseprežetosti z etiko o njej niti ne zmoremo veliko premišljevati. Pred dvema letoma smo imeli v Sloveniji referendum o družinskem zakoniku, kjer smo homoseksualnim parom vzeli možnost, da bi en partner smel posvojiti biološkega otroka drugega partnerja – koliko in kaj neki smo razmišljali, ko smo mislili, da imamo to pravico? Po kakšnem razmisleku sklepamo, da smemo ubiti in pojesti telička, piščanca in prašička, najmanj enega vsak teden? Do kod seže naša pravica, da se preko časopisov oz. novinarjev zanimamo za zasebno življenje javnih osebnosti, za to, kdo je storil samomor, ali kako se piše tisti, ki ga je policija prijela zaradi suma posilstva? Zakaj imajo zdravniki pravico neozdravljivo bolnega na vsak način ohranjati pri življenju, bolnik pa nima pravice prostovoljno umreti? Če o teh očitnih in velikih etičnih dilemah nimamo časa premišljevati, kako je šele z manjšimi in manj očitnimi. Koliko kot lektorji razmišljamo o pravici, da drugim pripovedujemo, kako se prav govori in piše, katere besede so prave in katere ne ipd.? Po čem se kot slovaropisci odločamo, katere besede so vulgarne, slabšalne, ekspresivne, zastarele in s tem dirigiramo, česa ljudje v določenih položajih ne smejo reči? Koliko učitelji književnosti razmišljamo o tem, da z leposlovjem, ki ga predpišemo, vplivamo na etični nazor učencev, saj skoraj vsa literatura izraža in zagovarja določena etična stališča in dejanja? Kako se kot znanstveniki odločamo, kaj je vredno raziskovanja in katera spoznanja so ljudem koristna, katera pa ne? Razmišljanju o teh vprašanjih je namenjen letošnji seminar in o njih se boste pogovorili s petnajstimi predavatelji s področja jezikoslovja, literature, novinarstva, sociologije, medicine, filozofije, zgodovinopisja.

Letošnji in lanski seminar (48. in 49. po vrsti) sta zaradi krčenja javnih financ za tretjino krajša in manj številčna od seminarjev zadnjih desetletij. Ministrstvo za izobraževanje, ki ga je doslej financiralo, je letos svoj finančni vložek glede na predlani zmanjšalo za tri četrtine, torej še več kot

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

lani, ko ga je zmanjšalo za krepko polovico. Tudi to je etična odločitev. Ugotovitev udeležencev lanskega seminarja, da je seminar kljub temu ostal vrhunski, pa je pohvala našemu etičnemu prizadevanju, da vas ne prikrajšamo za poznavanje slovenskega jezika, literature in kulture.

Prihodnje leto bomo praznovali 50 let. Vsaj upamo tako.

Aleksander Bjelčevič,
predsednik 49. SSJLK

Predavanja

Kržišnik

Bjelčević

Perenič

Vičar

Zupan Sosič

Bernik, Klavs

Ivelja

Klampfer

Repe

Nastran Ule

Erika Kržišnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'373.7:316.647.5

Negativna vrednotenjska zaznamovanost leksemov v slovenščini

Leksemi z negativnim evalvativnim konotativnim delom pomena so najbolj neposredno sredstvo za izražanje negativnega odnosa do poimenovanega. V prispevku je prikazano, kako slovensko slovaropisje obravnava leksiko te vrste, kakšna je glede na izvor in glede na to, kaj tematizira. Primerjava lastnosti negativno kvalificirane leksike v dveh slovarjih, starejšem SSKJ in novejšem SNB, razkriva tudi nekatere časovno vezane značilnosti te leksike.

leksikologija, semantika, evalvativna konotativnost, slovar, sovražni govor

Lexemes with negative evaluative connotations are the most direct way of expressing a negative attitude towards something. The article shows how Slovene dictionary writing deals with lexemes of this kind, in particular with regard to origin and what is thematised. A comparison of negatively qualified lexemes in two dictionaries – the older SSKJ and the newer SNB, reveal some of the temporal characteristics of these lexemes.

lexicology, semantics, evaluative connotation, dictionary, hate speech

1

V času, ko država lahko bankrotira – ne toliko zaradi stanja na bančnem računu, temveč zaradi besed, ki jih izreče človek v določeni, »pravi« funkciji, na določenem, »pravem« položaju –,² se počasi ponovno začnemo zavedati, kaj je **moč besede**. Vsaj na videz jo je pred tem izgubljala, ko smo s pojavom računalnika in njegovega čarobnega privida, da je vsebine mogoče ubesedovati neposredno »iz glave«, doživljali veliko **inflacijo besed**. Neznosna lahkost ubesedovanja je poleg drugih tudi eden od razlogov, da je mogoče dejanske in potencialne volivce v trenutku, ko izražajo svoje nezadovoljstvo, ozmerjati z **zombiji**,³ ne da bi se kdorkoli v isti sapi odpovedal položaju na oblasti. Ni čudno, da je ta čas v slovenskem pojmovniku dokončno aktualiziral in ustalil pojem **sovražnega govora**.

1.1 Kaj se je zgodilo – z besedo

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ, 1970–1991) **iztočnice zombi** še ni. V začetku leta 2013 izšlem *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (dalje SNB, 2012) sta besedi pripisana dva pomena: 1. 'mitološko bitje, ki je s pomočjo magije oživel, v filmih pogosto upodobljeno kot razpadajoče bitje, ki deluje pod nadzorom koga', 2. 'kdor je počasen v svojih

2 Članek nastaja v dneh po nepremišljeni izjavi Jeroena Dijsselbloema, prvega moža evroobmočja, ki je ob reševanju ciprske finančne krize »napovedal«, da bosta naslednji kandidatki za »reševanje« Španija in Slovenija. Izjavo je kasneje sicer preklcal.

3 Tako so bili decembra 2012 v prvi od t. i. vseljudskih vstaj proti korupciji v Sloveniji poimenovani protestniki. Prim. Wikipedija: Protesti v Sloveniji (2012–2013): »Del aktualne vladne koalicije na čelu s premierjem Janezom Janšo se je na dogodke javno odzval izrazito negativno. Protestnike označujejo z besedami, kot so 'zombiji' in 'levi fašisti'.«

reakcijah, brezvoljen in neobčutljiv na dogodke v okolici'. Prvi pomen ima kvalifikatorsko pojasnilo *po nekaterih verovanjih*, drugi pa kvalifikator *ekspresivno*.⁴ Če bi SNB izšel kak mesec ali dva kasneje, bi prvi pomen že lahko pokazal pomenski razvoj v podpomen 'kdor protestira proti oblasti brez lastne volje in po (politični) volji koga drugega' in bil označen s kvalif. **slabš**.⁵ Podobno kot se je že zgodilo s pomenskim razvojem besede *vampir*, prim. SSKJ: 1. *po ljudskem verovanju* 'mrtvec, ki vstaja ponoči iz groba in sesa ljudem kri'; 2. **slabš**. 'brezobziren, neusmiljen izkoriščevalec'. Kot aktualni *zombi* je imel morda tudi pomenski prenos pri *vampirju* opraviti z ideologijo, na kar namiguje edini zgled pri drugem pomenu: **lastnik tovarne je bil pravi vampir**.

Opisani pomenski razrast je ena od možnosti za razvoj vrednotenjsko (evalvativno) konotiranih pomenov leksemov in navedeni zgled kaže tipizirano sobesedilo, v okviru katerega se konkretni leksem s tako konotativnostjo tipično rabi. Govorimo torej o konvencionalizirani in uslovarjeni, ne zgolj sobesedilni vrednotenjski konotativnosti leksemov. Zanimala nas bo zlasti negativna vrednotenjska konotacija, natančneje leksikalna sredstva, ki jih udeleženci v komunikaciji izberejo, kadar poimenovano vsebino (osebo, stvar, lastnost, dejanje, stanje, dogajanje, čas in prostor) hote ali nehotе ocenijo kot »slabo« (prim. *slab* 1. 'ki ima negativne lastnosti, zlasti v moralnem pogledu'). Odgovor smo poskušali najti v obeh že omenjenih slovarjih, starejšem SSKJ in novejšem SNB, ki slovarsko gradivo topogledno tudi označujeta s posebnimi kvalif.

1.2

Zavedamo se, da slovar kot jezikovni priročnik ni zgolj zrcalo zunajjezikovne resničnosti, temveč prek svojih avtorjev vsaj do neke mere tudi njen interpret.⁶ To temo na gradivu slovenskih slovarjev obravnava Vojko Gorjanc v članku I. 2005. Prvine žaljivega govora v izbranih slovenskih slovarjih, tudi v SSKJ, opazuje na ravni izbire slovarskih iztočnic, definicij in zgledov. Ekspresivni kvalif. s tega vidika niso bili posebej analizirani, Gorjanc (2005: 199) pravi le, da mora biti izrazito negativno vrednotenjsko konotirano izrazje označeno tako, »da uporabnik slovarja nedvoumno razbere, da gre za poimenovanje, ki nosi negativno ekspresijo in je njegova uporaba žaljiva«.⁷ Posredno kvalif. problematizira ob vprašanju (ne)vkliučevanja iztočnic z negativno vrednotenjsko konotativnostjo v slovar sploh in omenja prakso v ZDA v 60. in 70. letih, ko so se iz slovarjev izključevala slabšalna poimenovanja za pripadnike etničnih in verskih manjšin, različnih ras itn.

4 Uporabljali bomo termin kvalifikator, dalje krajšano v kvalif., ker je rabljen v obeh tukaj pregledanih slovarjih in ima terminološko ustreznico v izrazu kvalifikatorsko pojasnilo.

5 Ob preverjanju razumevanja med študenti 3. letnika slovenistike se je pokazalo, da so v celoti prepoznali samo konotativni del pomena, tj. negativno vrednotenje, medtem ko je iz 1. pomena izpeljani denotativni del »nameravanega« pomena veliki večini ostal nedostopen, zlasti njegovo jedro, ki je v »deluje pod nadzorom drugega« in je vir negativnega vrednotenja. Domnevam, da je tako zato, ker je beseda *zombi* v slovenščini že razvila drugače usmerjeni 2. pomen ('počasnost', 'neobčutljivost'), ki ga študenti poznajo.

6 Seveda pa je vsak avtor najprej otrok svojega časa.

7 Ob tem navaja iztočnico *peder*, ki ima v SSKJ kvalif. *pog.*, morala pa bi imeti tudi vrednotenjski kvalif. **slabš**. S tem se lahko samo strinjamo in navedemo še primer iz SNB, ki ob iztočnici *čefur* kvalif. **slabš**. pripisuje le prvemu pomenu 'pripadnik katerega koli naroda nekdanje Jugoslavije razen Slovencev, živeč v Sloveniji', drugi pomen 'pripadnik subkulturne skupine z značilno govorico, ki je mešanica slovenščine in jezikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije; čapec' pušča brez oznake. Težko je verjeti, da bi preneseni pomen leksema z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom lahko zavzel mesto tako rekoč terminološkega poimenovanja.

Opozarja na dejstvo, da tudi SSKJ iztočnice *čefur* ni vključil niti v dodatku v zadnji knjigi (ko je bila beseda že v rabi). Način spominja na prakso nekaterih starejših (verjetno ne le) slovenskih slovarjev, ki so na primer problem kalkiranih besed reševali tako, da so jih preprosto izločili.⁸

2 Gradivo in vrednotenjsko označevanje v slovarjih

V jeziku ravno za družbeno negativno vrednotene denotate, opomenjene npr. kot 'tisti, ki jemlje nedovoljeno', 'tisti, ki je fizično/duševno prizadet', 'izločati seč', 'izločati blato', 'imeti spolni odnos', najpogostejše obstaja več vzporednih poimenovanj, ki po načelu jezikovne diverzifikacije nosijo različne dodatne kvalifikacije. Prim. za prvo poimenovanja *tat* (neoznačeno), *dolgoprstnež* (evfemistično), *kradljivec* (navadno ekspresivno – vse po SSKJ), *tajkun* (v SNB neoznačeno) ali za 'izločati seč iz telesa' (vse po SSKJ): *mokriti* (knjižno), *urinirati* (medicinsko), *lulati* (otroško), *scati* (vulgarno), *curati* (vulgarno – vse po SSKJ).⁹ Past za slovaropisca predstavlja zahteva po ločevanju med t. i. objektivnim (družbenim) vrednotenjem poimenovane vsebine (npr. kdor krade, se mu pač reče *tat*) in z leksemom izraženim odnosom do te vsebine (npr. s poimenovanjem istega kot *dolgoprstnež*). Vprašanje, na katero tukaj ne bomo odgovorili, je: ali je dosledno ločevanje vedno mogoče?

2.1

SSKJ ima za negativni vrednotenjski konotativni pomen na voljo tri kvalif., *slabš[alno]*, *nizko* in *vulg[arno]* (zaporedje po moči negativne kvalifikacije). *Slabš.* se pojavlja v 2040 geslih, *nizko* v 211 in *vulg.* v 123.¹⁰ Statistično gledano se zdi, da je količina negativno kvalificiranega gradiva v začetnem delu SSKJ večja kakor v končnem – v prvi od petih knjig je tako dobrih 26 % (ali 537 enot) od vsega s *slabš.* in slabih 24 % (50) od vsega z *nizko* označenega gradiva, medtem ko ga je v zadnji le dobrih 11 % (236) od *slabš.* in dobrih 16 % (34) od tistih z *nizko*. Ker s kvalif. *vulg.* označeno gradivo tega ne potrjuje – v prvi knjigi je tako označenih dobrih 11 % (14), v zadnji pa dobrih 17 % (22), je mogoče bolje, da kot verjetno manj objektivni izpostavimo le kvalif. *slabš.*¹¹ Manj objektivnega ga navsezadnje dela tudi očitna potreba, da ima varianto *nav[adno] slabš.*, s katero je zaznamovano dobrih 13 % gradiva (276 gesel).

Kar nekaj gradiva v SSKJ je danes zastarelo ali manj v rabi, in tudi če se ne strinjamo s tem, da bi bil denotativni del nujno stalni, konotativni pa nujno nestalni del pomena, pregled gradiva

⁸ Tako v Pleteršnikovem slovarju (1994/95) pod iztočnico *mir* najdemo tri variante slovenskega frazema z nemškim ustreznikom *in Ruhe lassen*: *pustiti pri miru/na miru/z mirom*, ne pa tudi nemškemu popolnoma ekvivalentne variante *pustiti v miru*, ki jo še danes, čeprav redkeje kot ostali dve, najdemo v korpusih.

⁹ Kot je videti, Slovenci za ta denotat nezaznamovanega poimenovanja sploh nimamo.

¹⁰ Pri tem so se pri iskanju po e-verzijah (SSKJ na CD-romu in na spletu) pokazale relevantne kvantitativne razlike za kvalif. *slabš.* in *nizko*. Z zahtevnim iskanjem po *slabš.* dobimo na CD-romu 2040 zadetkov, v spletni verziji pa z iskanjem <15>slabš.<16> le 1477. Razlika znaša dobrih 25 odstotkov. Iskanje po *nizko* na CD-romu ponudi 2 zadetka, v spletni verziji pa 217 (a tudi tu se ob natančnem pregledu pokaže sicer zanemarljiva razlika, da vsaj v štirih primerih ne gre za kvalif., temveč za besedo v pomenski razlagi ali zgledu). Po preverjanju na Inštitutu za slovenski jezik smo upoštevali količino 2040 za *slabš.* in 217 za *nizko*. Kako previdni morajo biti šele korpusni jezikoslovci pri pripravi korpusnega gradiva in interpretaciji dobljenih statističnih podatkov!

¹¹ Za potrditev smo vzeli še sredino SSKJ, iztočnice na črko *p*, in ugotovili, da obsegajo slabih 13 % (261 iztočnic) s kvalif. *slabš.* označenega gradiva, kar je skoraj polovica manj kot prva knjiga (obseg strani iztočnic s *p* je enak oz. ima 1. knjiga celo 25 strani manj) in več kot zadnja knjiga (pri čemer je obseg iztočnic črke *p* za 150 strani manjši od obsega zadnje knjige, kar pomeni, da je frekvenca kvalif. *slabš.* v delu *p* še višja).

vendarle kaže večjo vezanost konotacije na »prostor in čas«. Toda gradivo, kakršno je, tudi kaže, da je mogoče jezikovna sredstva in pomenske procese, ki lekseme opredeljujejo kot vrednotenjsko zaznamovane, deloma posplošiti, prav tako je lahko posplošena njihova tematizacija, tj. kaj izražajo. Morebitne nedoslednosti ali napake v slovarskem kvalificiranju nas ne bodo zanimale.¹²

2.2

Pri označevanju vrednotenjske konotativnosti gradiva v SNB je zanimivo, da – poleg kvalif. *ekspr.*, ki je v tem smislu nevtralen – uporablja le vrednotenjske kvalif. za negativno, *slabš[alno]* in *vulg[arno]*, medtem ko pozitivnega vrednotenja niti ne predvideva (prim. v uvodu pod 4.1). Ali to pomeni, da leksikalna sredstva, na novo ali z novimi pomeni rabljena v zadnjih dvajsetih letih, opisujejo svet, ki ga ni mogoče pozitivno ovrednotiti? Lahko tudi, da so se avtorji izogibali prenagljenemu kvalificiranju – na to bi kazalo zmanjšanje števila negativnih vrednotenjskih kvalif. s tri v SSKJ na dva in malo z njimi opremljenega gradiva v SNB – v SSKJ sta negativno vrednotenjsko kvalificirana dobra 2 odstotka gradiva, v SNB pa le pol odstotka (*slabš.* 14 gesel, *vulg.* 12).¹³ Gotovo to pomeni tudi to, da vrednotenjska konotacija za ustalitev potrebuje večjo časovno distanco – kar podpira že izrečeno misel, da zastarelost enega dela tako kvalificirane leksike v SSKJ na relevantnost ugotovitev ne bi smela vplivati. Pri naštevanju vzrokov tudi ne moremo mimo pragmatičnega dejstva, da se je v Sloveniji meja dopustnosti tako zaznamovane leksike v knjižnem jeziku oz. v javni rabi v zadnjih 20 letih pomaknila precej navzgor: nekako sprejemljivo je postalo, kar je bilo pred tem premočno negativno vrednotenjsko zaznamovano. Od tod tudi že omenjeni problem sovražnega govora.¹⁴

3 Kaj je negativno vrednoteno in za kaj?

O predvidljivi konotativnosti leksikalnih enot in o povezavi s kvalificiranjem le-teh v slovarjih se je v slovenističnem jezikoslovju že razmišljalo, najprej je l. 1972 Ada Vidovič Muha v zvezi z zaznamovanostjo ozkoknjižne leksike, kasneje razširjeno o konotativnosti glede na izvor (Vidovič Muha 2000: 98–110). Preden tu dane okvire preverimo na negativno vrednotenjsko konotirani leksiki, se zdi nujno mimogrede obrniti pozornost na vsaj eno nedorečenost pri kvalificiranju konotativnosti v slovenskih slovarjih sploh oz. temu namenjeni terminologiji. Problem je načela Andreja Žele (1993), spodbuda je bila sprememba termina ekspresivni kvalif. iz SSKJ v čustvenostne oznake v *Slovenskem pravopisu* (dalje SP I, 1990). Želetova opozarja, da slovenjenje ekspresivno v čustvenostno, kar je bil namen avtorjev Pravil SP I, ni ustrezna terminološka rešitev, saj je čustvenostna konotacija le del ekspresivnosti, ki jo ima tako označena leksikalna enota. Nadpomenke za drugi del

¹² Prim. napaka v kvalifikaciji zglede *sunil ga je v moda* kot *nizko* je na primer razložljiva z dejstvom, da je tako označen zgled *sunil ga v jajca* (prim. *jajce* 2. nav. mn. pog. 'moška spolna žleza, modo'/nizko *sunil ga v jajca*).

¹³ Na tem mestu se zahvaljujem Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša za elektronsko narejene spiske iztočnic z neg. kvalif.

¹⁴ Navedimo primer rabe frazema *imeti jajca*, ki je svoje mesto v slovenskem parlamentarnem diskurzu našel že v prvem letu osamosvojitve (1991). Kako je ta premik »primernosti« odmeval, kaže eden od zgledov iz Gigafide, ki se na ta govorni dogodek sklicujejo še mnogo kasneje: »Torej sem bil razrešen zaradi napak, ki jih ni bilo oz. jih nisem napravil. G. odbor-nika, sedanjega poslanca, pa ni bilo toliko v hlačah (**Peterle bi rekel ni imel jajc**), da bi priznal svojo napako [...].«

konotativnega pomena, ki povzroča ekspresijo, ne navaja,¹⁵ gre pa za vrednotenjsko (evalvativno) konotativnost, o čemer lahko – prav tako v zvezi z razmerjem med čustvenostnimi in ekspresivnimi kvalif. – beremo v E. Kržišnik (2004: 105–106), kjer se o ekspresivnosti govori kot o funkciji, ki jo ima emocionalno/čustveno in evalvativno/vrednotenjsko konotirana leksika v besedilu.

3.1

Vidovičeva (2000: 98)¹⁶ z **vidika izvora** leksikalnega pomena deli konotativnost na prvotno, inherentno, ko so »konotativne prvine vgrajene v samo morfematiko leksema«, in drugotno, adherentno, »ko konotativne prvine nastanejo v zvezi s katerim izmed drugotnih pomenov večpomenskega leksema«. O inherentnosti in adherentnosti je tu govor z vidika pomenskega razvoja leksema, zato sta obe vrsti konotativnosti stalni (uslovarjeni)¹⁷ in obe prisotni tudi v leksemih z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom.

3.1.1

Skrajna stopnja negativnosti, označena z *vulg.*, je glede na gradivo SSKJ v največji meri leksemu inherentna konotativnost (npr. *rit*, *drek* in tvorjenke, *srati*), pri čemer je izjemno redko izražena s priponskim morfemom (npr. *cip-ar-iti*, *cip-ar-na*). Močno je vezana na pomen 'deli telesa in njihova izločanja in spolna funkcija' (adherentno npr. *odcejati se*, *podreti*, *porivati*). Leksemi, ki imajo kvalif. *vulg.* samo ob pomenu 'izločanje', imajo lahko v prenesenih pomenih negativno konotativnost omiljeno iz *vulg.* v *nizko*, npr. *drek*, *prdec*, *osrati*. Leksemi, ki poimenujejo spolnost, tega premika konotativnosti ne izkazujejo in ostajajo v območju *vulg.*, npr. *jebati* tudi v pomenu 'grdo, grobo ravnati s kom' in *jajcati se* za 'jeziti se, razburjati se' v SSKJ. Misel potrjuje z več zgledi tudi novi slovar (SNB), primer *drkati* za oba pomena 'samozadovoljevati se' in 'delati, povzročati komu kaj nezaželenega'. Pogosto je z adherentno konotativnostjo dosežen ravno obraten premik, prim. *kavsati* 1. *nav. ekspr.* 'hitro, sunkovito segati s kljunom po čem'; 2. *vulg.* 'spolno občevati'.

Kvalif. *vulg.* tako v SSKJ kot tudi v SNB praviloma ni dopolnjen s socialnozvrstnim kvalif., saj to kot napotek za rabo v knjižnem jeziku niti ni potrebno: skrajno negativno vrednotenje samoumevno vanj ne sodi. Prim. *goflja* ima za pomen 'usta' kvalif. *vulg.*, za preneseni pomen 'govorjenje' pa poleg *slabš.* še zvrstni kvalif. *pog.*¹⁸

¹⁵ Navaja in opisuje pa specifične kvalif., npr. *evfem.*, *iron.*, *slabš.* itn.

¹⁶ Enako v drugi, dopolnjeni izdaji (Vidovič Muha 2013: 109–120).

¹⁷ Pojma inherentnost in adherentnost se v zvezi z leksiko v slovenskem jezikoslovju pojavljata večkrat in v različnih zvezah. Vidovič Muha poleg inherentne in adherentne konotativnosti (Vidovič 2000) navaja še inherentno/adherentno knjižnost (prvič v Vidovič Muha 1972) in govori o inherentni »funkcijsko- in socialnozvrstni prepoznavnosti leksike« (Vidovič Muha 2000: 98); Žele (1993) o inherentni in adherentni ekspresivnosti. Tako Vidovičeva kot Želetova se sklicujeta na češkega jezikoslovca J. Zimo in njegovo delo *Expresivita slova v současné češtině* iz leta 1961, vendar pojma razumeta različno: za razliko od zgoraj navedenega razvojnega pojmovanja Vidovičeve govori Želetova o sinhronem stanju v slovarju, zanjo je inherentno tisto, kar je uslovarjeno (ustaljeno), adherentno pa, kar je v besedilu pridobljeno. V našem razpravljanju inherentno/adherentno konotativnost torej razumemo v smislu Vidovičeve.

¹⁸ Le tri izjeme so: *britof*, *larfa* in *uscati se*.

3.1.2

Nizko, ki izraža srednjo stopnjo negativnosti, je vrednotenjska konotativnost, ki je redko inherentna (npr. *guzniti* 'umreti', *kozlati* 'bruhati'), se pa uveljavlja z nekoliko večjim naborom besedotvornih obrazil, a ta so praviloma razvrščena ob že vrednotenjsko zaznamovani besedotvorni podstavi, npr. *drekač*, *driskač*, *vampež*, *klobasariti*, *pezdè*, ali pa je pri tvorjenkah zaznamovana samo podstava, npr. *debeloritnica*. Najpogosteje je *nizko* adherentna oznaka, in sicer prvenstveno za metaforični prenos živalskih (npr. *lajati*, *crkniti*) ali živalim pripisanih (*voluhar*, *gnida*, *kobila*, *krota*) lastnosti, dejanj itn. na človeka.

Tudi kvalif. *nizko* večinoma ni spremljan s socialnozvrstno kvalifikacijo, primeri, kjer je, pa razkrivajo njegovo prehodno mesto med slabšalnostjo in vulgarnostjo: en del z *nizko* označenih enot ima socialnozvrstni kvalif. *nižje pogovorno* (*krepati*, *šintar*, *zos*), drugi del *pogovorno* (*crka*, *gobezdati*, *sfaširati*). Vsaj to pritrjuje odločitvi SNB za dvostopenjsko (*slabš.* in *vulg.*) označevanje negativne vrednotenjske konotacije.

3.1.3

S kvalif. *slabš.* zaznamovano slovarsko gradivo je za razpravljanje o negativni vrednotenjski konotativnosti najzanimivejše in najbolj povedno, saj razkriva vse težave, ki jih imajo po eni strani rojeni govorniki s svojim družbeno pogojenim, pogosto nezavednim stereotipnim vrednotenjem sveta ter po drugi strani slovaropisci z uzaveščanjem razmejevanja med (družbenim, kulturnim, civilizacijskim) označevanjem vrednotenja poimenovane vsebine (denotacije) in označevanjem vrednotenjskega odnosa do nje (konotacija).

Tudi ta zaznamovanost je inherentna (*baba*, *candra*, *cipa*, *cmera*, *čobodra*, *drhal*, *blebetati*, *fante*, *far*, *požeruh*, *zijalo*, *hvalisati*) in adherentna (*gos*, *hlod*, *kifeljc*, *taca*, *kumara*, *gobcati*, *kruiliti*). Za inherentno slabšalnost je značilno, da se uveljavlja s polnim naborom besedotvornih obrazil, npr.: *deklača*, *drgajsati*, *robavs*, *stikavt*, *kmetavz*, *ženščè*, *babela*, *pajacelj*, *deklina*, *babetina*, *bablè*, *zamorklja*, *madžaron*, *revše*, *stremuh*, *smrdulja*, *pisun*, *kočura*.

Priponska obrazila so lahko dodana nezaznamovani (*bled-uh*) ali že (slabšalno) zaznamovani besedotvorni podstavi (*blebet-ulja*). Nekatera so specializirana (od produktivnih npr. *-è*, *-uh(a)*, *-ura*), druga prinašajo tak pomen, če obstaja nezaznamovana sopomenka brez tega obrazila, npr. *deklina* proti *dekle* ali najtvarnejši *-ar*: *narodnjakar* (proti *narodnjak*), tako še *nazadnjakar*, *naprednjakar*, *rodoljubar*, *ponočnjakar*, *sestankar*, *učenjakar*, *umetnjakar*, *uslugar* skupaj z izpeljankami, npr. *novotar-ija*, *novotariti*, *novotarstvo*. Trditve o besedotvorno izraženi inherentni slabšalnosti, zlasti o produktivnosti in neproduktivnosti obrazil, veljajo seveda za leksiko knjižnega (standardnega) jezika. Celovito sliko o izrazni zaznamovanosti slabšalnosti oz. negativne vrednotenjske konotativnosti v slovenski leksiki sploh bi dobili šele, če bi te podatke dopolnili s podatki o stanju v neknjižnih zvrsteh, predvidoma zlasti v narečjih in slengu.

Pri adherentni slabšalnosti je opazno, da se razvije ob pomenskih razrastih v dve smeri:

(a) pri pomenskem prenosu, zlasti žival → človek (podobno kot pri *nizko*): žival *čreda*, *dvoživka*, *gos*, *govedo*, *hijena*, *kača*, *kameleon*, *kavka*, *konj*, *koza*, *kozel*, *papagaj*, *pijavka*, *vešča*, *vol*, *zajec*; del živali *krača*, *krak*, *krempelj*, *parkelj*, *šapa*, *taca*; drugo: *garjavec*, *gnezdo*, *pesjak*, *izmolsti*,

jahati, kruliti, lajati, renčati, revskati, rjoveti, zarenčati; pa tudi, čeprav redkeje, rastlina → človek: *čok, hlod, piškav, seme, tnalo*;

(b) pri pomenskih razrastih prevzete leksike,¹⁹ česar pri drugih dveh stopnjah negativne vrednotenjske konotativnosti ni opaziti,²⁰ in sicer gre za dve skupini leksemov:²¹ prvotno terminološka poimenovanja, npr. *bastard, epikureizem, farsa, homunkulus, idiot, inscenacija, kazuistika, kreten, kretinizem/kretenizem*,²² *logicizem, makiavelist, mameluk, manijak, marioneta, materialist, mysticizem, vazal*, in, pogosteje, poimenovanja, ki sicer niso specialno terminološka, a jih socialnozvrstno lahko označimo kot *izobr[azbeno]*,²³ npr. *cionizem, dogmatičen, epigon, esteti-zirati, harpija, hipercivilizacija, ilustrativen, intriga, kamarila, klerikalec, kompromis, konfident, korupcija, kozmopolit, lokalizem, manipulacija, oportunist, parveni, renegat, separatist, tehnicist, tehnokracija, voluntarizem*, ki imajo variantni kvalif. *nav. slabš.*, od tistih, ki imajo samo *slabš.*, npr. *akademizem, amater, analfabet, barbar, diletantizem, doktrinaren, evnuh, frakcionáš, harlekin, hipermoderen, imitator, individualist, kapitulant, karierist, ksantipa, tendenciozen, vandalizem*.

Ekspresivna in socialnozvrstna zaznamovanost sta pri leksiki, označeni s *slabš.*, tesneje prepleteni. V SSKJ sta povezani pri skoraj 10 % gradiva, in sicer *slabš. z nižje pog.* 9-krat (npr. *afna, fris, krepan*), *z žarg.* 4-krat (*bruculja, moriti koga s čim*), *z nar.* 21-krat (*cmerga, kripa*), s *knjiž.* 41-krat (poleg že navedenih prevzetih besed npr. še *čustvenjak, splavuša*), najpogosteje, 110-krat, s *pog.* (*blefer, belček, črnorohec, fajmošter, gobezdati, gobezd-ač* itn., *gump-ec, kifeljč, klump, kreten, lajdra, pamž, trap-a* itn., *zatrpati se*).

Pri gradivu s kvalif. *slabš.* je nemogoče spregledati povezavo s časom nastanka slovarja, predvsem v ideološkem smislu, a tudi v povezavi z »modo« ali »trendi« tistega časa, npr. v 1. knjigi (1970) iztočnica *beatles* ali *beatle* s pomenom *nav. slabš.* »mlad fant z dolgimi lasmi, ki se vpadljivo oblači in vede«. Od vseh leksemov z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom so prav tisti s kvalif. *slabš.* prvi, ki lahko podležejo spremembi vrednotenjske konotativnosti v smeri ekspresivne nevtralnosti ali celo v nasprotni vrednotenjski pol. To se je zgodilo na primer s konotativnim delom pomena *knjigožer*, ki ima v SSKJ kvalif. *slabš.* (»kdor veliko, hitro bere«), vsi zadetki v Gigafidi pa izražajo pozitivno vrednotenjsko konotativnost.

19 V to skupino ne gredo t. i. ljudske tujke, te imajo praviloma inherentno slabšalnost, npr. *afna, banda, baraba, far, firer, flinta, fris, kanalja, kanclija, ksiht, tercijalec, žandar*. Tako tudi prevzeto iz hrvaščine in/ali srbščine, npr. *čorav, čorba*. Tudi v skupini s kvalif. *nizko* ima *mona* inherentno konotativnost.

20 Oziroma je to bolj ali manj osamljeno, npr. razvoj *vulg.* iz prvotno terminološkega izraza: *sekret* 1. *biol.* »organizmu potrebna snov, ki jo izločajo žleze [...]«, 2. *vulg.* »stranišče«.

21 Pomenljivo je, da ti dve skupini hkrati izkazujeta inherentno ozko knjižnost (prim. Vidovič Muha 2000: 104–105).

22 Posebno zanimiv, že skoraj zabaven je primer tvorjenk *kretinizem* in *kretenizem*. *Kretinizem* je v SSKJ 1. *medicina* »telesna in duševna nerazvitost zaradi pomanjkljivega delovanja žleze ščitnice«, 2. *pog. slabš.* »omejeno, neumno dejanje ali ravnanje«. Besedo *kretenizem*, ki ima le pravkar opisani 2. pomen in je verjetno nastala kot nekakšna kontaminacija besede *kretinizem* in izpeljave iz *kreten* z že razvitim 2. pomenom, bomo tako v SSKJ kot v SNB zaman iskali. Korpus Gigafida dobro pokaže rabo: 4 zadetki z iskanjem *kretinizem*, vsi iz medicinske strokovne literature, in 322 zadetkov za *kretenizem*, med katerimi je celo par primerov rabe v terminološkem pomenu, npr. *Zmanjšana dejavnost ali odpoved ščitnice povzroča [...] in kretenizem*.

23 Ta socialnozvrstni kvalif. najdemo le v SP 01 z opisom »knjižna prvina, značilna za ljudi, ki v svojem izražanju kažejo na določeno višjo izobrazbo«.

3.2

Vrednotenjsko zaznamovani leksemi (verjetno pa vsi z izrazito konotativnostjo) v diskurzu bolj uveljavljajo svoj konotativni kakor denotativni del pomena – o tem nas prepričuje tudi v op. 4 opisano razumevanje besede *zombi*. Zaradi tega je poleg izvora informativna tudi **tematizacija negativne konotativnosti**: kaj tako označeni leksemi torej izražajo?

Analizirano gradivo kaže, da v slovenščini leksikalno najpogostejše negativno vrednotimo spolnost, (telesno) izločanje, določene lastnosti stvari in (telesne in duševne lastnosti) človeka (poleg nespecificirane lastnosti ničvrednosti posebej neumnost in strahopetnost), skrajna čustvena stanja, govorjenje, umiranje, način hranjenja in pitja ter posebne, izstopajoče oz. »druge«/»drugačne« družbene skupine in njihove pripadnike. Vse tematizirane skupine so sicer prisotne na vseh stopnjah negativnega vrednotenja, vendar z opazno različno pogostnostjo.

3.2.1

Vulg. kot skrajno negativno vrednotenje kvalificira predvsem spolnost in izločanje – tudi izločanje je izraženo s poimenovanji za dele telesa, ki opravljajo tudi spolno funkcijo (*rit*) ali z njimi povezane dejavnosti (*srati*, *scati*, *prdeti*), s pomenskim razrastom v posameznih primerih tudi 'umazanost' *drekast*, *podrekati*, telesno lastnost *ritast*, duševno lastnost 'strah' *usrati se*, *pezdec*, umiranje *gavzniti*, govorjenje *jajcati se* (v SNB kot novejša še *pizditi* idr., prim. v 3.1.1), »drugačnost« je z *vulg.* označena samo v okviru spolnosti (*buzarant*).²⁴

3.2.2

Pri kvalificiranju z *nizko* je – poleg že v 3.1.2 omenjenega dejstva, da gre večinoma, pri leksemih za izražanju spolnosti celo izključno za adherentno, torej sekundarno konotativnost – opazen upad leksemov, ki izražajo spolnost (*potreben*, *sese*) in izločanje (*odtočiti*, *rigati*). Namnožijo se zlasti leksemi za vrednotenje govorjenja (*drekač*, *gobec*, *gobcati*, *gobezdati*, *kokodakati*, nalajati) in umiranja (*crkniti*, *guzniti*, *krepati*, *stegniti se*, *škripniti*), pogostejša so tudi poimenovanja za: telesne *crka*, *tolstoritnica*, *glista* in duševne lastnosti (strah, lenoba, neumnost) *cucek*, *gnoj*, *tele*; hranjenje *nažreti se*, *šopati*; pitje *nažreti se*, *žlampati*.

3.2.3

Kvalif. *slabš.* v SSKJ kaže popoln umik leksemov, ki izražajo izločanje, nadaljnji upad poimenovanj za spolnost (*cipa*, *candra*, *lajdra*) in naraščanje poimenovanj, ki izražajo vse drugo omenjeno. Primeri: telesne lastnosti *debeluh*, *donda*, *počasne*; *krevljast*, *štora*; duševne lastnosti *prismoda*, *teleban*, *idiot*, *mevža*; *mulast*, *pogolten*; hranjenje *požeruh*; pijača *lokati*, *nažehtati se*; oblačila *capa*, *klafedra*; umiranje *crkovina*, *hiralnica*, *izkrehati*. Najpogostejše leksemi z najnižjo stopnjo negativne vrednotenjske konotativnosti tematizirajo govorjenje ali so poimenovanja za »drugega«/»drugačnega«.²⁵

²⁴ Ker gre za osamljeno poimenovanje znotraj danega pomenskega polja, pravzaprav težko govorimo o profilirani »drugačnosti«.

²⁵ Razmeroma pogosto imajo v slovenščini negativno vrednotenjsko konotativnost tudi poimenovanja za 'tisti, ki svoje delo opravlja nestrokovno': kot *nizko* sta zaznamovana *konjederec* in *šintar*, kot *slabš.* pa od še rabljenih *amater*,

Tematizacija govorenja vključuje oceno dejanja, vršilca in njegove lastnosti, rezultat dejanja itn., zaradi velike količine navajamo le še vedno rabljene primere poimenovanj za vrednotenje dejanja: *bevskati, blebetati, blekniti, česnati, čivkati, čvekati/čvekniti, deklamirati, docirati, dolgoveziti, drdrati, duhovičiti, frazariti, gobcati, gobezdati, gofljati, hvalisati, jezikati, klafati, klatiti, klopotati, kvasiti, lajati, mleti, moriti, muksniti, nergati, ožirati, pleteničiti, razbobjati, regljati, ropotati, trobezljati, trobiti, tvesti, žlobudrati*. »Drugo«/»drugačno« tematizirajo poimenovanja za pripadnike verskih (*čifut, črnosuknjar, far, judek, pobožnjak-ar, tercijalec*), etničnih (*čuš, lahon, madžaron, švab, ščav, vindišarski*), rasnih (*črnuh, zamorka, rdečeličnik*), svetovnonazorskih (*čistunstvo, dogmatik, jugosloven-ar, klerikalec, kozmopolit, mysticizem*), političnih (*dežmanstvo*,²⁶ *frakcionáš, grupaštvo, kulak, kvizling, črnoroček, eksponent*) in drugih skupin (npr. *makaronščina, tehnicist*) ter, redkeje, njihovih lastnosti (*čifutski, laški, pobožnjakarski/pobožnjaški*).

4 Namesto zaključka

Leksiko z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom v novem slovarju SNB smo zaradi njene maloštevilnosti omenjali le obrobno, a v zvezi z interpretacijo gradiva s kvalif. *slabš.* ji je treba nameniti nekaj besed, že zaradi aktualnosti slovarja. Če za lekseme, v SNB označene z *vulg.*, v 3.1.1 ugotavljamo, da se načeloma ujemajo z lastnostmi tako kvalificirane leksike v SSKJ, tega za skupino s kvalif. *slabš.* ne moremo v celoti potrditi. V 3.2.3 za SSKJ ugotavljamo nadaljnji upad poimenovanj za spolnost, medtem ko v SNB štiri (*buzi, homič, lezba, toplovodar*) od vsega 14 s *slabš.* kvalificiranih iztočnic tematizirajo homoseksualno spolnost – in nobene druge, čeprav poimenovanja za nove spolne prakse sicer v SNB so, npr. *svinganje*. Za izražanje spolnosti so se torej v zadnjih dveh desetletjih v slovenščini na novo oblikovala negativno vrednotenjsko konotirana poimenovanja za posebno družbeno skupino, zato jih lahko iz skupine poimenovanj za spolnost premaknemo v nadrejeno skupino poimenovanj, ki tematizirajo »drugega«/»drugačnega«.

Na koncu je za ustrezno razumevanje pravkar povedanega treba opozoriti, da se je zaradi zamenjave tristopenjske lestvice negativne vrednotenjske kvalifikacije v SSKJ z dvostopenjsko v SNB vsebina kvalifikatorjev nekoliko spremenila. Manj to velja za skrajno stopnjo (*vulg.*), bolj za vsebino kvalif. *slabš.* – tako označeni leksemi v SNB imajo večjo stopnjo negativnega vrednotenja. To potrjuje že dejstvo, da v novem slovarju iztočnice niso zaznamovane s kvalif. *nav. slabš.* in *nizko*, nato pa še to, da se pri nobenem od leksemov, zaznamovanih s *slabš.*, vrednotenjska kvalifikacija ne povezuje s socialnozvrstno – za SSKJ pa smo ugotovili, da samo tista leksika, ki je zaznamovana z *vulg.*, nikoli nima eksplicitne socialnozvrstne omejitve, saj je skrajno negativna vrednotenjska konotativnost leksema dovoljšen napotek za rabo. Naj torej razumemo, da se v SNB

diletant, kopitar, kramar-ica, maltar, mazač-ka, mešetar, packač, padar, peresar, peroprask, šarlantan, šušmar, zoboder. Iz SNB gre s kvalif. *slabš.* v to skupino *venetovanje* s pomenom 'neznanstveno prizadevanje, ki Venete prikazuje kot prednike Slovencev'.

26 Že dolgo ne več v rabi (nanaša se na politika iz 19. stol.). Tukaj ga navajamo kot eno od možnosti za nastanek in tvorbo tako zaznamovanih leksemov. Prim. za pristaša Slovenske demokratske stranke, poimenovanega po njenem predsedniku, obstajajo v tem trenutku tri poimenovanja: *janševec, janšist* in *janševist* – prvi je že v SNB in brez vrednotenjskega kvalif., druga dva (še) ne: drugi ima v Gigafidi 857 zadetkov, tretji komaj 16. Na brskalniku www.najdi.si je zadetkov za vse tri še mnogo več. Pri tako pogosti in tako aktual(istič)ni rabi je ustalitev enega od poimenovanj v pomenu z dodano vrednotenjsko konotativnostjo več kot verjetna.

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

tej samoumevnosti pridružujejo tudi leksemi, kvalificirani s *slabš.*? Ali bi morala biti ob izrazno enakem, čeprav vsebinsko premaknjenem kvalif. *slabš.* razlika v definicijah v SSKJ in SNB bolj poudarjena?²⁷ Ali pa bi kazalo razmisliti o novem poimenovanju za ta kvalif., npr. *žaljivo*?

Literatura

- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Določanje jezikovno- in/ali besedilnozvrstne zaznamovanosti v frazeologiji. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja* 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 103–120.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 35–52.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 1993: Ekspresivne oz. čustvenostne oznake v slovarstvu. *Slavistična revija* 41/4. 529–534

Viri

- Gigafida, Korpus slovenskega jezika: <http://www.gigafida.net>. (Dostopi 11.–14. 4. 2013.)
- PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani.
- SNB=Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, 2013. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SP I=Slovenski pravopis. I. Pravila, 1990. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 01=Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- SSKJ= Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1970–1991 (CD-rom in spletna verzija <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>).
- Wikipedija, prosta spletna enciklopedija: <http://sl.wikipedia.org>.

²⁷ Prim. *slabš.* SSKJ (Uvod s. XXI) »zaničljiva, prezirljiva beseda, pomen ali zveza«; SNB (2012: 35) »Kvalifikator slabšalno se nanaša na besedo, pomen ali zvezo, ki izraža izrazito odklonilen odnos do poimenovanega.«

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 176.8:821.163.6–31.09Predin A.:929Mal V.

Pornografija pri pouku slovenščine

V zadnjih letih so mnoge knjige, predpisane za branje v osnovni in srednji šoli, povzročile javno polemiko. Vsaj petim so starši in civilna združenja očitala pornografskost in vulgarnost. Gre torej za etično kritiko literature. V zvezi z literaturo in pornografijo je mnogo težko rešljivih ali nerešljivih vprašanj: kaj je pornografija in kdo o tem odloča, kaj je erotika, kaj je otroška pornografija in erotika, presojanje o pornografskosti na podlagi kratkih odlomkov. V članku nakažem kompleksnost teh vprašanj.

literatura, etika, pornografija, Andrej Predin *Na zeleno vejo*, Vitan Mal *Baronov mlajši brat*

In recent years many of the books prescribed for reading in primary and secondary schools have led to public polemics. At least five of them have been accused by parents and civil groups of being pornographic and vulgar. With regard to literature and pornography there remain many hard to resolve or unresolvable questions: what is pornography and who decides; what is erotica; what is child pornography and erotica; and whether one can judge something to be pornography on the basis of short extracts. This article shows the true complexity of these issues.

literature, ethics, pornography, Andrej Predin *Na zeleno vejo*, Vitan Mal *Baronov mlajši brat*

Slovenske polemike

Oscar Wilde je v *Dorianu Grayu* napisal, da ni niti moralnih niti nemoralnih knjig, so le dobro ali slabo napisane knjige. Ni res (Wildove knjige so navsezadnje moralistične). Knjige niso le estetske in neestetske, tehnično dobre in tehnično slabe; so tudi moralne in nemoralne. Če roman zagovarja razizem, nacizem, pedofilijo, posilstvo, mučenje živali, je nemoralen. Romani, drame, pesmi namreč pogosto hvalijo ali grajajo določena dejanja, nagnjenja, priporočajo ali odsvetujejo določene načine življenja, skratka, izražajo etična stališča, zavestno ali ne. Ta etična stališča pa so za nekoga sprejemljiva, za drugega nesprejemljiva. V slovenskih primerih ni bilo soglasja, da so inkriminirane knjige žaljive, pornografske, nevzgojne. Etična nesoglasja pa vodijo v polemiko in ta je bila strastna. Kot je za etične polemike značilno, tudi v slovenskih ni bilo soglasnega zaključka; vsak je ostal pri svoji vrednostni oceni.

Zadnjih 15 let smo imeli v Sloveniji več kot deset primerov, ko je bila beletristika predmet etične kritike. Trikrat je šlo za romane, ki naj bi prikazovali resnične osebe in blatili njihovo dobro ime (Matjaž Pikalo, *Modri-e*, 1999; Breda Smolnikar, *Ko se tam gori olistajo breze*, 1999; Goran Vojnovič, *Čefurji raus*, 2010). Sedemkrat je šlo za romane in slikanice, ki so bili sporni zaradi seksualne vsebine; en roman je bil kritiziran zaradi sadizma (Andrej Makuc, *Oči*). Teh osem besedil je povezanih s šolo in otroki: pet se jih je bralo v osnovni ali srednji šoli, dva v vrtcu, eden pa ni šolski, vendar v njem nastopajo otroci (to je roman *Napačna odločitev*); večina je dobila oznako »porno-grafski«, če ne drugje, pa na forumih. V prispevku bom obravnaval dva. Pokazati hočem, da je v trikotniku literatura-pornografija-etika več vprašanj kot odgovorov in da so vsa vprašanja zelo kompleksna. Gre namreč za etične probleme, za probleme vrednot, kjer ni popolnega soglasja.

Ko razpravljamo o umetnosti oz. literaturi in pornografiji, si moramo odgovoriti na vsaj petnajst vprašanj, tu bom nakazal tri. Ne bom ponujal končnih odgovorov, ker jih po mojem ni (če v Google Scholar vtipkate »pornography«, boste dobili 135.000 angleških strokovnih besedil na to temo). Najprej bom naštel besedila, ki so sprožila polemiko; nato bom skiciral teh nekaj vprašanj in z njimi soočil dva mladinska romana, obtožena pornografskosti: *Baronov mlajši brat* Vitana Mala in *Na zeleno vejo* Andreja Predina.

Kronologija: Starši in civilna združenja so leta 2002 kritizirala Zavod za šolstvo RS, ker so za državno osnovnošolsko tekmovanje za Cankarjevo priznanje (za 14 in 15 letne dijake) izbrali mladinski roman Janje Vidmar *Princeska z napako*, roman o mizernem življenju mladoletne bosanske vojne pribežnice, ker opisuje spolno nadlegovanje in posilstvo, je poln vulgarizmov in ker Slovence opisuje kot ksenofobe. Leta 2004 so od Zavoda za šolstvo RS zahtevali, naj se s seznama maturitetnih romanov (za 18 letnike) umakne vojni roman Vitomila Zupana *Menuet za kitaro*, ker vsebuje nekaj prizorov seksa med odraslimi. Septembra 2011 so starši, Ženska zveza pri stranki Nova Slovenija in nekateri učitelji zahtevali, naj se s seznama knjig za Cankarjevo tekmovanje zaradi vulgarnega jezika in pornografskih scen umakne Predinov roman *Na zeleno vejo* (Društvo prijateljev mladine Kropa pa je napovedalo kazensko ovadbo zoper Zavod za šolstvo RS; *Dnevnik*, 5. oktober 2011). Literarna zgodovinarica Milena Blažič je zadnja leta pogosto opozarjala na pornografskost in pedofilskost mladinskih knjig Vitana Mala. Kritizirala je zlasti Zavod za šolstvo RS in Ministrstvo za šolstvo RS, ker njegove knjige predpisujejo za šolo (od leta 2009 je na seznamu le še *Baronov mlajši brat*):

Kje so ravnatelji, učitelji, profesorji, knjižničarji, starši in drugi odrasli, da bi zahtevali odgovornost javne uprave, da MIZKS ter ZŠŠ osebam mlajšim od petnajst let predlagata, prodajata, prikazujeta in javno razstavljata prek literarnega in šolskega sistema omogočata, da so 160.000 učencem dostopna besedila in risbe s pornografsko vsebino (Blažič 2012).

Jeseni 2011 je veliko razburjenje, tudi med liberalnimi novinarji, povzročil Malov nemladinski roman *Napačna odločitev*, ker ekstenzivno opisuje spolne fantazije dveh pedofilov in njun seks z dvema najstnikoma. Knjigo so nekatere javne knjižnice označile z nalepko »pogojno za izposajo« – največja ljubljanska Mestna knjižnica jo ima še vedno pod ključem (vir: cobiss). Leta 2011 sta bili zaradi homoseksualne vsebine kritizirani slikanici *In s Tangom smo trije* (And Tango makes three) in *Ana ima dva očka* (iz otroške revije *Ciciban*).

Na kratko o vsebini romanov *Na zeleno vejo* in *Baronov mlajši brat*: tipična mladinska romana o odraščanju – skupina sošolcev, prijateljev, razbite ali pa nerazumevajoče družine, tu in tam kakšno popivanje, kakšno mečkanje na zabavi ali v parku, nekaj preklinjanja, fantovskega junačenja (šport, motorji) in bahanja (punce). *Na zeleno vejo* je dobil zelo dobre ocene kritikov in nagrado za mladinsko literaturo, večernica.

Kje je problem?

Kot vidite, se je javnost največkrat vznemirila zaradi spolnosti v zvezi z mladino. Spolnost je eno od področij človekovega življenja, ki so ga skupnosti od nekdaj želele nadzorovati. V oči pade, da se vsem primerom očita neprimerna spolna praksa, želja in govorjenje. Neprimerna je homoero-

tična spolnost (npr. *S tangom smo trije*), najstniška spolnost (*Na zeleno vejo*), seks brez ljubezni (*Menuet za kitaro*), skupinski seks (*Na zeleno vejo*), seks med belci in črnci (*Na zeleno vejo*).

Občutljivost teh vprašanj bom ilustriral z odzivi na moja predavanja. O literaturi in pornografiji sem najprej predaval doktorandom, nato študentom in nazadnje skupini 35 učiteljev, ki na Filozofsko fakulteto prihajajo na strokovno izpopolnjevanje. Dvakrat sem povabil še kolegico s Pedagoške fakultete Mileno Blažič, s katero imava o nekaterih vprašanjih različna mnenja. Moja glavna teza je, da pojmi niso enoznačni, etične in pravne dileme pa ne črno-bele, ker v širši stroki (filozofiji, sociologiji, psihologiji, literarni vedi itn.) ni soglasja o tem, kaj so pornografija, erotika, otroška pornografija, otroška erotika, v čem je škodljivost pornografije, kako je treba pornografijo omejevati itn. Kolegičina teza je, da so stvari jasne in da je treba Zavod za šolstvo RS, Ministrstvo za šolstvo RS in slovenistično stroko pozvati na odgovornost. Predavanje za učitelje sva izvedla tako, da je kolegica prikazala sporne odlomke iz romanov Vitana Mala. Po teh odlomkih so nekateri učitelji reagirali ogorčeno: da je povsem jasno, kaj pornografija je, da te knjige otroke ogrožajo in da o teh vprašanjih ni treba filozofirati, ampak stopiti v akcijo. Ko sem predaval magistrskim študentom, so predavanje prekinjali z vprašanji in pripombami in med njimi se je vnela strastna debata, za katero je bilo značilno nestrinjanje v večini vprašanj, najbolj pa o definiciji.

Kadar ocenjujemo te knjige, se soočamo s skoraj dvajset filozofskimi, literarnoteoretskimi, psihološkimi, pravnimi in seveda etičnimi vprašanji. Ključno je vprašanje, kaj je pornografija. Od definicije je odvisno, ali so ta besedila pornografska. Drugo vprašanje je, kaj je otroška pornografija in kaj erotika oz. ali otroška erotika sploh obstaja. Tretje, ali je na podlagi odlomka mogoče sklepati o pornografskosti celega romana – mediji in forumi so se zgražali na podlagi odlomkov, poleg konteksta je tu bistveno avtorjevo stališče do v romanu opisanih »pornografskih« dejanj.

Največkrat citirani odlomek iz *Baronovega mlajšega brata* je:

Z negovanimi prsti se je dotaknil okolice praske. Prožno meso se je pod pritiskom voljno vdalo. Tadeju je dotik prijal. Bal se je samo, da bo njegov vznemirjeni ponos nenadoma planil pokonci in se jasno začrtal na tankem blagu.

Največ citirani odlomki iz *Predina* pa:

S-23 v Mariboru. Naselje poravnanih blokov in zanemarjenih dvorišč. Hišnikova žena je kurba in smrdi po maščobi, ker je od drugod in doma jejo drugačno hrano kot mi.

Sosedi Niveski gleda kožica iz lulike, pravi Dani, ki je njen fant in hkrati edina živa priča tega nepojasnjene fenomena.

Hišnikov sin je bil prvi z dvorišča, ki je že malo posvedral. To mu je dovolila Simona, ki ga je, pravi Siniša, hišnikov sin, od naslade pomočila do komolca. Strajki in jaz še nisva nič. Na klopcah sem sicer enkrat Simono zafrkaval, da je kurba, pa je rekla, naj se pazim, da me bo poseksala.

»Kake zize, stari!« navdušeno reče Strajki in pobere naključni izvod.

»To je Jessica Von Fogel,« naju z vso resnostjo pouči Mihec.

»Ona je ful dobra prasička. Tako pizdo ma, da jo je enkrat fukalo pet črncov hkrati,« nadaljuje kot poznavalec.

»Dobra prasička,« komentira Mihec fotografijo ene svojih punc. Posnel jo je, ko je spala. »Ta je bla kosmata, da si si iz zobov vleko,« še podrobneje Mihec.

Definiranje pornografije

Kaj je pornografija, kako jo definiramo, kaj so njene lastnosti? Včasih se obnašamo, kot da vsi dobro vemo, kaj to je. A to ni res – pornografijo definiramo zelo različno. Kdo ima prav? Če imate vi drugačno definicijo kot jaz, ali smem reči, da je moja prava, vaša pa napačna, ker jaz vem, kaj je pornografija, vi pa ne? Ali je definicija pomembna? Je. Ko se za lastne potrebe odločamo, kaj spada v pornografijo, zadošča občutek, brez definicije. Za razpravo o omejevanju pornografije pa občutek ni dovolj: da presodimo, ali sta npr. roman *Na zeleno vejo* in film *Jaz sem Janez Janša*² pornografska, rabimo definicijo. Na videz akademsko vprašanje ima lahko konkretne posledice: roman bo umaknjen, film ne bo financiran ipd. Toda definirati ni lahka stvar. Najbrž svojega *lastnega* koncepta pornografije sploh ne znamo spraviti v definicijo, ki bi pokrila vse romane, filme, slike, ki jih imamo *mi sami* za pornografske.

Zlasti pa imamo različne koncepte pornografije, o tem ni soglasja ne med laiki ne v strokah. (Ker radi citiramo pisatelje – D. H. Lawrence v članku *Pornography and Obscenity* pravi: »What is pornography to one man is the laughter of genius to another.«) Jaz vem za kakih devet definicij (skoraj vsaka ima individualne variacije, možne so tudi kombinacije.) Naštel jih bom sedem (6. in 7. v zelo reducirani obliki), in sicer v zaporedju od najširše in s tem najmanj tolerantne do najožje. Definicija je široka takrat, ko za pornografijo šteje zelo veliko besedil, filmov ali slik, in ozka, kadar malo. Rečeno na pamet: po prvi definiciji bo 1000 slovenskih romanov pornografskih, po zadnji pa 5. Podčrtal bom besede, ki se mi zdijo pomembne (P pomeni »pornografija«).

1. Prva definicija je z angleške Wikipedije: »P je eksplicitno prikazovanje spolnosti (sexual subject matter).«

2. »P je vulgarno govorjenje o spolnosti.« (Definicijo sem rekonstruiral na podlagi nekaterih javnih izjav v polemikah.)

3. »P je obsceno prikazovanje spolnosti.« Definicija je aktualna v ZDA, kjer prvi amandma ustave pornografijo sicer ščiti, razen kadar je obscena, kriterij zanjo pa je, če povprečna oseba glede na sodobne skupnostne standarde (community standards) *dominantno* temo gradiva, *vzetega v celoti*, razume a) kot da spodbuja polteni/umazani (prurient) spolni interes, b) da spolnost prikazuje na očitno žaljiv način, c) pri čemer je brez literarne, umetniške, politične ali znanstvene veljave«³ (Held 2010: 121).

4. V debatah s kolegi in študenti je bila največkrat izrečena tale: »P je gradivo, ki prikazuje spolne organe ali spolni odnos z *intenco*, da porabnika spolno vzburi.« Varianta: »prikazuje [...] *zgolj* z *intenco*«.

5. »P je gradivo, ki prikazuje ljudi *zgolj* kot (*ali kot zgolj*) spolna bitja« (cit. po Rea).

6. »P je nazorno in seksualno eksplicitno *podrejanje* (*in utišanje*) žensk v slikah in besedah« [...] (MacKinnon, Dworkin).

2 Dokumentarni film, ki od aprila 2012 razburja zlasti desni del slovenskih volivcev – Janša je namreč predsednik stranke SDS in bivši premier. V filmu je dvosekundni homoerotični prizor, ki je *citat* iz ameriškega filma *Hustler White*. Revija *Reporter* je pozvala k cenzuri filma.

3 Frazo »literary value« sem prevedel z »literarna veljava«, ker lit. value v tem kontekstu ne moremo razumeti kot literarno kvaliteto, ampak kot literarni značaj. Stavek po mojem sporoča, da so literarna dela izključena že sui generis.

7. »Pornografija je besedno ali slikovno gradivo, ki predstavlja ali opisuje spolno obnašanje, ki je *ponižujoče* ali zlorabljaajoče za enega ali več udeležencev, na tak način, da *podpira* poniževanje« (Helen Longino, cit. po Rea 2001: 141).

Ni prostora, da bi komentiral vsako; o večini njih je napisana kopica člankov in knjig (ko v Google Scholar vtipkate »MacKinnon – Dworkin pornography«, dobite 4930 zadetkov). V strokovni literaturi se kot relevantne za zakonsko regulacijo štejejo definicije 3, 6 in 7. Posebej pomembno je, da različnost definicij kaže na nesoglasje: kdor pornografijo pojmuje na prvi ali drugi način, bo drugim očital pretolerantnost ali celo nemoralnost, oni pa njemu moralizem in konzervativnost. Vsak od nas bo vsaj eno od definicij zavrnil. Za prvo bo npr. rekel, da je izraz »eksplicitno« nedoločen ter kulturno in časovno pogojen; da je definicija preširoka, ker zajema likovne akte, literarne klasike in medicinske učbenike; da zelo zameji pojem erotike (če tudi erotiko definiramo kot spolno eksplicitno). Tudi četrta definicija bo za marsikoga premalo tolerantna, ker zajema klasike, kot je npr. *Menuet za kitaro* Vitomila Zupana, da o njegovi *Igri s hudičevim repom* ne govorimo. Če definicijo zožimo in rečemo, da je spolno vzburjenje *edini* namen, se pa morda ne bomo domislili nobenega romana (to ni niti De Sade, kaj šele Anais Nin), pogojno morda Malova *Napačna odločitev*. Literarno izobraženi pa bodo pripomnili: »Kako pa vemo, kaj je avtorjev namen? To je intencionalna zmot.« Dodaten problem predstavlja fikcija, zato je iz nekaterih definicij leposlovje izpuščeno. Ko so roman *Napačna odločitev* zatožili ombudsmanki (varuhinji človekovih pravic), je pritožbo zavrnila zaradi literarne, fikcijske narave romana.

Če imamo ljudje vsaj devet različnih definicij – katera je prava in katere so napačne? Ali obstaja znanstvena, strokovna definicija pornografije? Na mojem učiteljskem seminarju so rekli: »Že res, da mi pornografijo različno definiramo, toda naloga stroke je, da pove, kaj pornografija v resnici je.« S to zahtevo sta dve težavi: Prvič, ali res tako čutimo? Če se »strokovna« definicija razlikuje od moje, bom priznal, da je moj koncept pornografije napačen? Pa recimo, da bom to storil. Drugič, kmalu bomo ugotovili, da so v strokovni literaturi definicije različne, stroka o definiciji ni soglasna. Kateri strokovnjak ima zdaj prav? Slišal sem predlog: »Analizirati je treba pornografska besedila in iz njih izluščiti definicijo.« Sliši se obetavno: toda po kakšnem kriteriju bomo besedila sploh izbirali? Tu smo hitro v začaranem krogu: do definicije bo strokovnjak prišel z analizo tekstov, ki jih je izbral na podlagi *svoje* definicije pornografije oz. svojega občutka za pornografskost. Ko se sklicujemo na enega strokovnjaka, moramo vedeti, da ima drug strokovnjak drugačno definicijo. (Na drugi strani pa imamo slovenski *Kazenski zakonik*, ki vsebuje člene o prepovedi otroške pornografije, definicije pornografije pa sploh nima.) In ko definiranje pornografije zavrnemo kot akademski solipsizem – v smislu, saj vsi vemo, kaj je pornografija –, se vprašajmo, na podlagi česa smo prepričani, da ravno mi vemo, drugi pa ne? Kako bomo drugim razložili, da očitno ne vejo, kaj je pornografija? Kakšen argument mu lahko ponudimo? Debate, ki sem jim bil priča, so bile polne replik: »Ne, to pa res ni pornografija; ti imaš nek čuden pojem; zakaj bi bilo prikazovanje seksa brez ljubezni pornografsko? Potem sigurno misliš, da je gejevski seks tudi pornografija.«

* * *

Ali so se sodelujoči v slovenskih polemikah zavedali različnosti definicij, konceptov pornografije? Ali lahko rečemo, da so se kritiki zmotili, da so narobe definirali pornografijo, da imajo napačna

moralna stališča? Ali lahko, nasprotno, rečemo, da so se zmotili oz. ravnali nemoralno tisti, ki so omenjene romane predpisali? Odgovor na vse troje je: najbrž ne. In to je bistvo problema.

Definiranje otroške pornografije in otroška erotika

Tudi z definicijo pornografije, ki prikazuje otroke (starostna omejitev niha med 15. in 18. letom, po slovenskem *Kazenskem zakoniku* je 15), so podobne težave. Tudi tu ni soglasja, slovenski *Kazenski zakonik* jo preganja, definira pa je ne. Ali zadošča, da v eno od splošnih definicij vnese-mo besedo otrok (MacKinnon in Dworkin storita natanko to, definicijo dopolnita z »The use of men, children, or transsexuals in the place of women in this definition is also pornography«)? Definicija, ki jo ponuja slovenski projekt Spletno oko (portal za prijavo otroške pornografije in sovražnega govora, <http://www.spletno-oko.si/>), je razširitev tretje in četrte definicije:

Otroška pornografija je vsakršna oblika *upodobitve* ali *predstavljanja* spolnega *izkoriščanja* otrok (vključno s slikovnim, pisnim ali z videomaterialom), ki je osredotočena na otrokovo *spolno vedenje* ali otrokove *spolne organe*. Otroška pornografija je a) tisto pornografsko gradivo, ki slikovno prikazuje otroka (mladoletno osebo, mlajšo od 18 let), ki sodeluje v nedvoumnem spolnem dejanju, oziroma osebo, za katero se zdi, da je otrok, in b) realistične podobe neobstoječega otroka v nedvoumnem spolnem dejanju.

Seveda je to le ena od definicij. (Tu ni prostora za vse.) Poleg tega ni povsem jasna, natančna: kaj pomeni »predstavljanje izkoriščanja«? Ali definicija trdi, da je vsak, tudi konsenzualen seks med dvema 17-letnikoma, izkoriščevalski? Ali pa trdi, da je prikazovanje spolnosti med mladoletnimi pornografsko *še le takrat*, ko je ena od oseb izkoriščana? To zadnje pa zahteva opredelitev spolnega izkoriščanja. Strokovne razprave o otroški pornografiji se sučejo prav okoli pojma izkoriščanje (angl. child abuse). Ali definicija vključuje leposlovje? Ta definicija ne more zanesljivo ločiti pornografije od nepornografije. Na primer: gimnazijec nariše sebe in svoje dekline v spolnem dejanju: je pornograf? Napišem fiktivno zgodbo, kjer opišem, kako se gimnazijka sleče (recimo, da bi Ingolič v *Gimnazijki* to storil) – pornografija?

V tej definiciji sem podčrtal besede *spolno vedenje* in *spolne organe*. Z namenom, da se vprašamo, ali obstaja **otroška erotika**? Mislim, da za marsikoga ja. Naslov nedavnega članka iz revije *Journal of pediatrics and Child Health*, Is child nudity in art ever pornographic?, jasno sugeriira: ni vsaka otroška golota pornografska (psihiater celo svari pred preobčutljivostjo), zlasti ne v umetnosti – torej tudi v literaturi. Seveda je **erotiko** kot tako (in otroško erotiko posebej) enako težko definirati kot pornografijo. Med drugim je *najbrž* vezana na definicijo pornografije, tako da pojma zvezno prehajata eden v drugega. Za ilustracijo: a) k prvi definiciji pornografije: če je vsaka golota pornografija, potem mora biti erotika oblečena; b) k četrsti definiciji pornografije: če je intenca pornografije, da vzburi, potem erotika ne sme vzbujati, ampak goloto le kontemplira; c) če pa je intenca erotike, da mdr. vzburi, bomo pornografijo nujno definirali na način 5, 6 ali 7.

Britanci si pri tem pomagajo z dvema lestvicama, COPINE in SAP, ki določata več stopenj erotičnosti in pornografskosti, toda lestvici veljata le za fotografije. Najdete ju na spletu, zato le izvelec iz COPINE. Prva stopnja je indikativna (neerotične slike otrok v spodnjicah na reklamah in družinskih slikah), 2. stopnja je nudizem (goli in polgoli otroci v ustreznem okolju), 3. erotika (na

skriva posnete slike polgolih ali golih otrok), 4. poziranje (namerno poziranje oblečenih ali golih otrok), 5. erotično poziranje (namerno poziranje oblečenih ali golih otrok v provokativnih pozah), 6. eksplicitna *erotika* (slike, ki poudarjajo *genitalije* oblečenih ali golih otrok), 7.–10. seks.

* * *

Prišli smo do jedra problema. Kdo in po kateri definiciji naj torej odloči, ali sta Malov *Baronov mlajši brat* in Predinov *Na zeleno vejo* pornografska romana? Predinovi kritiki pornografije niso definirali, iz odzivov pa sklepam, da jim je blizu definicija št. 1, 2 ali 5. Milena Blažič (2012 in v Jaklič 2012) je ob Malu podala kombinacijo definicije 1, 5 in 7: eksplicitnost, redukcija na spolne organe in seks (aplicirajte te definicije na *Baronovega brata* in pesem *Volk* od Barbare Korun), zagovarjanje zlorab (pisatelj je na strani storilca). Zavod za šolstvo RS oz. predsednik komisije za Cankarjevo tekmovanje Igor Saksida (2011) v zagovoru Predinove knjige o pornografiji ne govori direktno, po mojem pa implicira definicije od št. 3 naprej. Če je moje ugibanje pravilno, potem so kritiki pornografijo definirali na 1. ali 2. ali 5. način, člani komisije pa verjetno na način ali načine od 3 naprej (ker knjigo težko spravimo v te definicije, očitka pornografskosti najbrž niso niti predvideli).

Razen razlik v definiciji pa lahko nesoglasje pričakujemo še nekje: četudi se nasprotnika v definiciji strinjata, se morda ne strinjata v oceni, ali roman spada v njuno definicijo: so scene iz *Na zeleno vejo* napisane z intenco, da nas vzburi? Ali scena iz *Baronovega mlajšega brata* Tadeja prikazuje kot zgolj spolno bitje? Ali romana prikazujeta zlorabo in jo zagovarjata?

Po kateri definiciji naj se torej ravnamo? In kateri definiciji teksta sploh ustrezata? Preden odgovorim, bom pojasnil kontekst citiranih odlomkov.

Odlomki in iztrganosti iz konteksta

V polemikah se je o pornografskosti pogosto presojalo na podlagi odlomkov. To je bilo tipično za forume (konkretno za medover.net) in seveda za vse tisoče bralcev, ki romanov niso brali, brali pa so časopisne prispevke s temi odlomki (npr. v Bevčič, Dominko, Jaklič). Kako je z odlomki, ko so iztrgani iz konteksta, vemo. Ker pa je stvar z mladino in seksom tako občutljiva, s(m)o se zaradi odlomkov razburili celo učitelji književnosti, ki se poklicno sicer zavedajo pasti odlomkov.

Pomen vsakega odlomka je v celoti odvisen od konteksta. Naj to skiciram. Imejmo stavek »Bog ne obstaja«. Izgovorili ga bomo v dveh kontekstih, označim ju z [].

Kontekst 1: [Richard Dawkins v knjigi *The God Delusion*:] »Bog ne obstaja.«

Kontekst 2: [Duhovnik pri pridigi: »Dawkins zmotno trdi, da] Bog ne obstaja.«

Med prvo in drugo izjavo je bistvena razlika: oba, Dawkins in duhovnik, sta izrekla »Bog ne obstaja«, toda Dawkins je bogokleten, užalil je Boga in vernike, duhovnik pa ni bogokleten in ni žaljiv. Razlika je torej v tem, *kdo* govori, *kdo* trdi, da Boga ni.

Kako je z vprašanjem *kdo govori?* v odlomkih iz romana *Na zeleno vejo*? Kdo govori besede *zize*, *pizda*, *fukalo*? Literarni liki ali pisatelj? Dawkins ali duhovnik? Grdo govorijo izključno liki. Povrh je roman napisan v prvi osebi, pripoveduje ga glavni lik, tretjeosebnega pripovedovalca ni. S tem postane celotno besedilo takorekoč citat: pisatelj citira fiktivne like. Kdorkoli že preklinja – osebe v dialogih ali pripovedovalec, ki je eden od likov – vedno kolnejo zgolj liki. Tako kot v duhovnikovi pridigi preklinja zgolj Dawkins. Za kaj je to pomembno? Ker lahko rečemo, da ima pisatelj, Predin, do tega distanco, da teh idej, besed, dejanj ne zagovarja. Ta distanca pa je po večini

definicij bistvena za presojanje o pornografskosti. Tako kot se duhovnik ne strinja z Dawkinsom, tako se pisatelj ne strinja z Mihcem, ko ta svinjari. Kako vemo, da se ne strinja? Tako, da se fanta, ki sta glavna junaka romana, nad Mihčevimi besedami zgražata, ga imata za pokvarjenca in demonstrativno odideta. Dalje, stališč prvoosebne pripovedovalca večinoma ne enačimo z avtorjevimi stališči (to počnemo kvečjemu s tretjeosebno pripovedovalcem), zlasti ne v tem primeru: glavni junak je dvanajstletnik, puberteta, ločeni starši, mama se ukvarja z goljufivimi posli, k njej prihajajo »strici«, sina zanemarja itn. Če iz kletvic in žaljivih opisov ipd. sklepamo, da jih pisatelj zagovarja, potem moramo sklepati, da zagovarja tudi goljufanje, laganje ipd.

V *Baronovem mlajšem bratu* ni grdega govorjenja, je le tisti odlomek, kontekst pa: Tadej zapusti nogometno tekmo, ker se je poškodoval. Maser mu rano oskrbi, tako da jo pošprica s sprejem. Sledi citirani odlomek, nakar Tadej takoj vstane in odide ter se v mislih ježno sprašuje, ali je možakar morda pedofil.

Kontekst zdaj poznamo, pa si odgovorimo.

Ali sta romana pornografska?

Odgovor prepuščam vam, ker tu ni prostora, da bi na vsak roman apliciral vsako definicijo (ker niti definicij nisem mogel citirati v polnem obsegu), in ker je moj cilj drugje: nakazati kompleksnost problema. Aplikacijo bom samo nakazal.

Odlomki iz romana *Na zeleno vejo*, vzeti izolirano, ustrezajo 1. in 2. definiciji; res se govori o spolnost in res vulgarno. Vemo pa, da prva definicija zajema medicinske knjige, druga pa citiranja (ilustracija z Dawkinsom). Če tega nimamo za pornografijo, moramo sprejeti neko drugo definicijo. Tem definicijam pa *Na zeleno vejo* najbrž ne ustreza. Čisto na kratko si pogledajmo le 3.: spolni interes ni dominantna tema; spolnost je sicer ponekod prikazana žaljivo, ampak skozi citat; roman ima umetniško veljavo (pozitivne ocene, nagrade itn.). Z *Baronovim mlajšim bratom* opravite sami: kateri definiciji ustreza citirani odlomek?⁴ Ali, na primer, ustreza zahtevi iz 7. definicije (Blažič 2012), da je avtor na strani storilca?

Če za nekoga ta dva romana nista pornografska, še ne pomeni, da podpira pornografijo.

Sklep

Ljudje imamo različne koncepte pornografije. Tega se redko zavedamo. Strankam v polemiki je ponavadi povsem evidentno, da imajo pravilen koncept oni in ne nasprotniki; pri tem pa pogosto ne znamo utemeljiti, zakaj je naša definicija prava. Nasprotujoča mnenja o konkretnih tekstih pa ne nastajajo le zaradi razlik v definicijah, ampak zato, ker so nekateri pojmi v definicijah raztegljivi (*dominantna* tema, *zgolj* kot spolna bitja, *reducirati* na spolne organe in dejanja, prikazuje *zgolj* z intenco). Na koncu vsega pa se razlikujemo tudi v vprašanju, kakšno škodo pornografija povzroča in kakšno škodo povzročamo z omejevanjem pornografije, torej v vprašanju, kaj je treba cenzurirati.

4 Prva izdaja romana vsebuje risbe, ki bi sodile v 4. ali 5. stopnjo COPINE lestvice.

Literatura

Kritike in zagovori

- BEVČIČ, Alenka, 2011: Sporni knjigi za Cankarjevo priznanje. *MMC RTV SLO*, 4. 10. 2011 (<http://www.rtvsl.si/>).
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2012: Etičnost Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport ter pravice otrok – znanstveni članek. *Wikiverza* (<http://sl.wikiversity.org>).
- DOMINKO, Tanja, 2011: Odmevno Cankarjevo tekmovanje. *Radio Ognjišče*, 12. 10. 2011 (<http://radio.ognjisce.si/sl/123/utrip/5602/>).
- JAKLIČ, Tanja, 2012: »Ubogaj me in lepo ti bo! ... Zdaj pa sleci hlače!« Slovenski pogled na Vitana Mala: Tisti, ki opozarjajo na zlorabe, postanejo problematični, osumljenec pa postaja žrtev. *Delo*, 21. 1. 2012 (<http://www.delo.si>).
- »Pornografija« za Cankarjevo tekmovanje v OŠ. Forum *Med.over.net*. (<http://med.over.net/forum5/read.php?65,7084753>).
- SAKSIDA, Igor, 2011: »Nikdar nisem razumel, zakaj smo tako revni« ali Branje na lastno odgovornost (www.zrss.si).
- VIČAR, Branislava: A propos ideološkosti recepcije kratkih zgodb *Oči Andreja Makuca*. *Academia.edu* (<http://www.academia.edu>).
- Zavod za šolstvo ima v rubriki Predmeti/področja v podrubriki Tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje okoli dvajset medijskih objav o Predinovem in Makučevem romanu (<http://www.zrss.si/default.asp?rub=5665>).

Strokovna literatura

- HELD, Jacob, 2010: One Man's Trash is Another Man's Pleasure. Dave Monroe (ur.): *Porn – How to Think with Kink*. Blackwell publishing (Philosophy for Everyone).
- ISAACS, David, ISAACS, Thomas, 2010: Is child nudity in art ever pornographic? *Journal of pediatrics and Child Health* 48/7–8.
- MACKINNON, Catherine, DWORKIN, Andrea, 2003: Kleveta in diskriminacija. *Analiza* 7/1–2.
- REA, Michaela, 2001: What is pornography? *Nous* 35/1.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2009: *V tebi se razraščam: Antologija slovenske erotične poezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Kondor 325).

Urška Perenič
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 82.0:001.5:316.28

Intersubjektivnost kot etično načelo (empiričnega) literarnega raziskovanja

Prispevek obravnava znanstveno načelo intersubjektivnosti, ki v konkretnem primeru pomeni zmožnost, da člani literarne raziskovalne skupnosti razvijejo primerljive oz. skupne razlage in opise literarnih pojavnosti. Med glavnimi pogoji za zagotavljanje intersubjektivne preverljivosti rezultatov sta oblikovanje skupnih oz. ustreznih konceptov predmetnega področja, ki preči vprašanje metod, ter ustreznost in dostopnost gradiva za raziskovanje, na podlagi katerega je mogoče zagotoviti nadindividualne razlage in opise pojavov, ki dobivajo status znanstveno objektivnih razlag.

intersubjektivna preverljivost, komunikacija, sistemska teorija, radikalni konstruktivizem

This contribution deals with the concept of inter-subjectivity, which in a specific case means that members of a literary research community develop comparative or common explanations and descriptions of literary phenomena. Among the key conditions for guaranteeing inter-subjective provability of results are the formation of common or suitable concepts relating to the subject area that covers the question of methodology, and the suitability and accessibility of research material, on the basis of which it is possible to ensure supra-individual explanations and descriptions of phenomena, which acquire the status of objective academic explanations.

inter-subjective probability, communication, systemic theory, radical constructivism

Pojem etike se v pričujočem sestavku povezuje predvsem z osnovnimi etičnimi načeli znanosti, med katerimi posebno mesto zavzemajo objektivnost, stabilnost in pa preverljivost spoznanj. Ta načela so v znanosti univerzalne vrednosti.² Kategorija objektivnosti je pomembno, če ne osrednje znanstveno načelo v radikalnem konstruktivizmu (RK), ki predstavlja teoretično ozadje empirične literarne znanosti (ELZ), saj naj bi se znanstvene razlage napram subjektivnemu vrednotenju naslanjale na preverljiva dejstva. To je hkrati pomembno za prenosljivost védenja. Objektivnost v RK, in posledično ELZ, tako nima ontološkega statusa, ampak se najožje povezuje s principom intersubjektivnosti oz. intersubjektivne preverljivosti znanstvenih rezultatov. Kakor zapiše eden od utemeljiteljev radikalnokonstruktivistične teorije Ernst von Glaserfeld, se lahko edino v intersubjektivnosti potrjuje objektivnost naših konstrukcij [razlag, predstav, modelov] sveta (Glaserfeld 1999: 3). Rečeno drugače: pri produciranju znanstvenih razlag in opisov resničnosti moramo upoštevati druge (Glaserfeld 1987: 413) raziskovalce, saj je za veljavnost spoznanj potrebno njihovo soglasje. Etika v konstruktivistični perspektivi potemtakem pomeni način znanstvenega delovanja, pri katerem v dialogu oz. konsenzualnem so-delovanju z drugimi konstruiramo znanstvene opise pojavov, ki jih preučujemo.

² S tega stališča se npr. Glaserfeldu ne zdi smiselno razlikovanje med t. i. empiričnimi in neempiričnimi znanostmi, saj naj znanost sploh ne bi dopuščala subjektivnih oz. individualnih interpretacij preučevanih pojavov (Glaserfeld 1999: 12). Nekoliko poseben status imajo tu glede naštetih etičnih načel družboslovne in humanistične znanosti, kjer pa tudi obstajajo možnosti za empirizacijo.

Etično načelo »objektivnosti v intersubjektivnosti« je dosti prepričljivo utemeljeno v empirični teoriji o delovanju živih, kognitivnih (v nadaljevanju kar živa bitja oz. ljudje) in socialnih sistemov. Ti sistemi nastajajo tako, da živa bitja medsebojno komunicirajo in tvorijo skupna družbena področja. Z vidika obstoja živih bitij, ki se lahko vzdržujejo samo v odnosu do okolja, so socialni sistemi ključnega pomena, kar kaže na pomembnost socialnega komunikacijskega so-delovanja ljudi. Teorijo sistemov sestavljajo (nevro)biološke empirične razlage o delovanju živih bitij (H. R. Maturana, F. J. Varela, G. Roth, T. Fuchs, G. Hüther itn.) in sociološke empirične razlage o delovanju socialnih sistemov (npr. P. M. Hejl), ki na kratko in skupaj pravijo takole: Živi, kognitivni sistemi nimajo dostopa do resničnosti same na sebi, ampak so njihove razlage sveta rezultat njihovega zaznavanja, spoznavanja, izkušanja ter komunikacije z drugimi (živimi, kognitivnimi sistemi). Njihove predstave sveta, razlage in ravnanja so zato rezultat njihove biološke zasnove, kognitivnih mehanizmov in pa družbenih komunikacij.

Prej omenjeni nemški filozof in psihiater Thomas Fuchs na podlagi svojih raziskav možganskih funkcij, v katerih se za posebej pomembne izkažejo vplivi iz okolja, navaja, da so vse oblike spoznavanja in ravnanja predvsem vrste (med)osebnih človeških komunikacij (Fuchs 2012). Opredelitev implicira obe vrsti empiričnih dejavnikov, ki pogojujeta naše konstrukcije, razlage, predstave in podobe sveta; po eni strani je vloga pripisana subjektovemu izkustvu in individualnim načinom spoznavanja in doživljanja, po drugi strani pa je poudčrtana subjektova vpetost v socialne komunikacije, preko katerih se šele lahko oblikujejo konsenzualni oz. obče veljavni modeli sveta.

Eno od družbenih področij je literarnoznanstveno, h kateremu spadajo literarnoznanstvene prakse in načini ravnanj; ta so v perspektivi teorije sistemov tako rezultat (individualnih) izkušanj kakor medsebojnega so-delovanja članov raziskovalne skupnosti. Rusch na primer navaja, kako se literarni znanstveniki po načinih delovanja v bistvu ne razlikujejo od drugih, in od tod izpelje sklep, da so literarnoznanstvene razlage v bistvu samo instrumenti živih bitij v medosebni komunikaciji (Rusch 1987: 384).

Ne glede na vlogo individualnega izkušanja, ki spada v začetne faze raziskovalnega procesa, se pri avtorjih, ki skušajo pojasniti procese konstruiranja človeškega védenja, poudarek seli na ravnino komunikacijskega so-delovanja. To je tudi v skladu z načeli na znanstvenem polju, kjer gre za prizadevanje po čim bolj trdnem in obsežnem soglasju glede dobljenih ugotovitev. Schmidt pri koncipiranju empirične literarne znanosti (ELZ) literarnoznanstveno ravnanje opredeli kot socialno in komunikacijsko ravnanje, za katerega so značilni sodelovanje, kooperativnost in skupno reševanje problemov (Schmidt 1987: 63–64).

So-delovanje pri reševanju literarnoznanstvenih problemov lahko poteka na različne načine. Po eni strani je lahko individualno (v tem primeru gre bolj za delovanje) in zaradi razlik v pristopih ter koncepcijah vodi tudi v konflikt med posameznimi člani raziskovalne skupnosti, po drugi strani je lahko znanstveni proces umeščen v kooperativno mrežo odnosov med partnerji, ki sodelujejo v raziskavi, in konstruiranje védenja poteka zadružno, kar naj bi zagotavljalo večjo stopnjo intersubjektivnega »podoživljanja« oz. večjo stopnjo primerljivosti rezultatov. Vendar tudi vse kooperativne oblike pri reševanju konkretnih problemov s stališča načela preverljivosti niso enako ustrezne (raziskovalci v skupini naj bi npr. vsi imeli pregled nad vsem gradivom, ob katerem se rešuje problem, in njihovi koncepti se ne bi smeli razlikovati, če naj raziskovanje poteka načrtovano). Ustreznost

oblike zato presojam v naslednjih dveh smereh. 1) V odnosu do konceptualizacije predmetnega področja (literatura), ki je obenem v najtesnejši zvezi z načini postopanja v literarnem raziskovanju (uporaba ustreznih metod). 2) V zvezi z gradivom za raziskovanje, ki je z vidika zastavljenega problema, koncepta in metode spet različno ustrezno.

Problem konceptualizacije bi se dalo še najbolj pojasniti ob dveh »skrajnih« konceptih literature, ki ju imenujmo kar tekstualni in kontekstualni pristop. Za razliko od prvega pri drugem literatura ni konceptualizirana samo kot korpus literarnih besedil, ampak tudi kot skupina literarnih ravnanj proizvodnje, posredovanja, sprejemanja in obdelovanja, z njimi povezanih medijev in institucij, ki predstavljajo celoto literarnega procesa. S prvim konceptom je na splošno povezana tekstualna interpretacija, ki je tule pojmovana kot način za posredovanje »pravilnih« pomenov literarnih besedil in kot rezultat subjektivnega oz. individualnega doživljanja in razumevanja posamičnih literarnih besedil.³ Z drugim konceptom je povezan sistemski ali komunikacijski pristop, ki naj bi spodbujal širšo uporabo in zagotavljal ponovljivost raziskovalnih strategij, kar je podlaga za oblikovanje nabora skupnega razumevanja. S tem ko namreč izhodišče in predmet raziskovanja niso samo izbrana besedila s poudarkom na individualnem razumevanju, čustvenem doživljanju in vrednotenju – vse to se razlikuje od bralca do bralca in je različno tudi pri istih bralcih v različnih momentih recepcije –, ampak se znanstveni opisi in razlage osredotočajo na literarne dejavnosti (od proizvodnje do sprejemanja) in procesualni vidik literarne komunikacije, je mogoče v večji meri medsebojno preveriti spoznanja in doseči glede njih večjo stopnjo soglasja (prim. Schmidt 1987: 64–67; 1991: 344 sl.)

Med primeri preučevanja procesov so npr. preučevanje posredniških razmer, uredniških vidikov literature ali zgodovine urejanja nekega besedila, funkcij drugih akterjev, ki skrbijo za oblikovanje, zalaganje, posredovanje, zbiranje ali hranjenje literature in segajo od stavcev do knjigotržcev, preučevanje kontekstov literarnega proizvodnje, kamor spada ukvarjanje z izvirnejšimi konteksti literarnega pisanja, določenimi z najrazličnejšimi dejavniki (od socialnega in gmotnega položaja avtorja do nazorske orientacije idr.), ter preučevanje kontekstov sprejemanja, ki so na podoben način vpeti v dinamiko političnih, kulturnih, socialnih, ekonomskih idr. standardov (prim. Schmidt 1989; 1991, Rusch 1993, Perenič 2010 idr.). Na značilnosti naštetih procesualnih aspektov literature ni mogoče sklepati (samo) iz posamičnih literarnih besedil, katerih smisel se vzpostavlja na podlagi literarnih konvencij (konvencija polivalenčnosti), ampak metoda zajema predvsem obstoječe in neliterarne vire, ki naj praviloma ne bi bili podvrženi večpomenskosti. To spada pod točko 2). Vire bomo strnili pod oznako dokumentarično gradivo, razumljeno v najširšem pomenu besede, saj se nanaša na vsa različna literarna ravnanja v sinhroni in diahroni dimenziji literarnega življenja. Mišljeno je vse gradivo, ki je nastalo v procesih proizvodnje (literarnega pisanja), posredovanja (npr. pri delu posredniških ustanov, medijev) in sprejemanja literature ter izpričuje in potrjuje njen obstoj. Sem spadajo različne vrste dokumentov, ki so: korespondenčni viri, pisemske zbirke (avtorjev in z njimi povezanih akterjev na literarnem polju in na drugih družbenih področjih), dnevniški zapiski, rokopisi (del),

³ Schmidt napram interpretaciji iz nabora metod npr. ne izključi tekstno-stilne analize, čeprav gre bolj za singularne študije besedil, ki v ELZ nimajo prvenstvene vloge. Vendar to potrjuje, da je vzpostavljena razlika med tekstno analizo kot strukturalno-pomensko razčlenbo ter interpretacijo kot izrazito doživljajsko-vrednotenjsko analizo besedila, ki ne more zadostiti kriterijem znanstvenosti (Schmidt 1987: 68, prim. Schmidt, Meutsch 1985, Meutsch 1985).

druge vrste zasebnih in javnih pisanj, lahko tudi zapuščinski predmeti (npr. fotografije), listine (npr. spričevala, priznanja), pogodbe (npr. avtorske, založniške, trgovinske), pričevanja, časopisni članki, programi založb, popisi zasebnih knjižničnih zbirk, naročniški sezname knjižnic, društev idr. kulturno-literarnih ustanov, katalogi, bibliografije, sezname naročenih, branih, tiskanih, prodajanih periodičnih publikacij, gledališki sporedi, literarne kritike itn. Za novejši čas ne moremo spregledati niti avdio-vizualnih virov in vsebin, katerih hranjenje so omogočili novejši mediji, kot so mikrofilm, zvočni posnetek, video zapis, ali digitalnih oblik zapisa, ki omogočajo (dolgo)trajno hranjenje naštetih in podobnih vrst gradiva.

Kar je pomembno za intersubjektivno preverljivost rezultatov, še zdaleč ni samo trajno hranjenje. Bolj gre za to, da je gradivo dostopno tistim, ki sodelujejo pri reševanju znanstvenega problema,⁴ ki – če gremo od gradiva nazaj h konceptu in k metodi –, pa mora potekati po vnaprej določeni metodološki strategiji. Do primerljivih oz. istih ugotovitev naj bi bilo načeloma mogoče priti ob ponovitvi začrtanih korakov strategije, ki potekajo ob t. i. dokumentarčnem gradivu.

Tudi Rusch, ki je med literarnimi teoretiki veliko premišljal o načelu preverljivosti v literarni vedi, ni dal samo velikega poudarka hranjenju gradiva in dostopnosti virov za raziskovanje, temveč je obenem pisal o ustreznem načrtovanju strategij za raziskovanje. Med pomembnejšimi značilnostmi preverljive znanstvene strategije, ki jo očrta, bi omenila: a) izvedljivost (nem. *Ausführbarkeit*), ki jo razumem v smislu praktične uporabnosti in zmogljivosti strategije, b) posplošljivost (nem. *Verallgemeinerbarkeit*) [uporabnost strategije pri razlaganju enakorodnih pojavov] in c) zanesljivost (nem. *Zuverlässigkeit*) s poudarkom na časovni indiferentnosti, kar si razlagam predvsem kot uporabnost strategije na daljši rok. Rusch (1987: 389) konkretnih primerov strategij ni podal, vendar si jih zlahka zamislimo, ker gre za skupno sistemsko koncepcijo literature. V nadaljevanju si jih bomo nekaj pogledali glede na različne faze literarnega procesa ter jih poskušali povezati z gradivom, ki pride v poštev za njihovo obravnavo in ki omogoča preverljivost strategij: preučevanje funkcije urednika literarne revije in njegove vloge pri usmerjanju piscev na podlagi razpoložljivih pisemskih korespondenc z literarnimi avtorji, preučevanje tiskarsko-založniške funkcije v odnosu do avtorja npr. na podlagi obravnave pogodbenih listin, preučevanje trženjskih strategij na podlagi promocijskega materiala založniških hiš, njihove povezanosti s knjižnicami in knjigarnami, kar npr. izpričujejo sezname naročnikov, preučevanje razmerij med literarnimi avtorji in bralci na podlagi obravnave literarnih prireditev (npr. literarni večeri), vloga literature v gledališču na podlagi gledaliških programov in podobno. Veljavnost naših razlag bi torej praviloma potrdili, če bi se v vsakem posameznem primeru oprli na posamično vrsto gradiva – pri tem izhajamo iz tega, da je dostopno vsem v raziskovalni skupini – in če bi ponovili posamezne strategije, ki sestavljajo naš koncept in se med sabo ločijo po raziskovalnih vprašanjih.

Te razlage so v perspektivi radikalnokonstruktivistične in sistemske teorije seveda še naprej samo konstrukcije (ne pa odslikave sveta). Vendar pa naj bi bilo takšno prepričevanje⁵ drugih raziskovalcev o ustreznosti dobljenih rezultatov dosti odgovorno v tem smislu, da ne temelji na

⁴ Od tod je verjetno tudi jasneje, zakaj sta tako pomembni elektronska in digitalna hramba in prizadevanje za javno dostopne zbirke podatkov.

⁵ Glaserfeld npr. uporablja izraz »podtikati« (1987: 415–417; 1999: 1–3), ki pomeni, da druge z močjo znanstvenega argumenta prepričujemo v ustreznost svojih razlag pojavov.

preferiranju izrazito subjektivističnih pogledov na stvarnost, ampak se razlage in opisi pojavov oblikujejo na podlagi skupnih »pravil« cele skupine. Zaradi tega jim lahko pripišemo objektivnost.

Literatura

- FUCHS, Thomas, [2008] 2012: *Das Gehirn – Ein Beziehungsorgan: Eine phänomenologisch-ökologische Konzeption*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- von GLASERFELD, Ernst, [1984] 1999: *Konstruktivistische Diskurse*. Siegen: Institut für Empirische Literatur- und Medienforschung (LUMIS-Schriften 2).
- von GLASERFELD, Ernst, 1985a: Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität. H. Gumin, A. Mohler (ur.): *Einführung in den Konstruktivismus*. München: R. Oldenbourg. 1–26.
- von GLASERFELD, Ernst, 1985b: Einführung in den Radikalen Konstruktivismus. P. Watzlawick (ur.): *Die erfundene Wirklichkeit*. München, Zürich: Piper. 16–38.
- von GLASERFELD, Ernst, 1986: *Begriffssemantik und Wissenskonstruktion*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.
- von GLASERFELD, Ernst, 1987: Siegener Gespräche über Radikalen Konstruktivismus. S. J. Schmidt (ur.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 401–440.
- MEUTSCH, Dietrich, 1985: *Überlegungen zu einem holistischen psychologischen Modell literarischer Verstehensprozesse: Forschungsergebnisse, Beschreibungsebenen und die Entwicklung mentaler Modelle*. Siegen: Universität Siegen.
- PERENIČ, Urška, 2010: *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabi primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 16).
- PERENIČ, Urška, 2013: V prerezu slovenske empirične literarne znanosti. *Slavistična revija* 61/1. 275–284.
- RUSCH, Gebhard, 1987: Autopoiesis, Literatur, Wissenschaft: Was die Kognitionstheorie für die Literaturwissenschaft besagt. S. J. Schmidt (ur.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 374–400.
- RUSCH, Gebhard, 1993: Literatur in der Gesellschaft. S. J. Schmidt (ur.): *Literaturwissenschaft und Systemtheorie: Positionen, Kontroversen, Perspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 228–244.
- SCHMIDT, Siegfried J., [1980] 1991: *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHMIDT, Siegfried J., 1987: Der Radikale Konstruktivismus: Ein neues Paradigma im interdisziplinären Diskurs. S. J. Schmidt (ur.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 11–88.
- SCHMIDT, Siegfried J., 1989: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHMIDT, Siegfried J., MEUTSCH, Dietrich, 1985: Über die Rolle von Konventionen beim Verstehen literarischer Texte. *SPIEL* 4/2. 381–408.

Branislava Vičar

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 821.163.6-1.09Detela J.:929Komelj M.:179.3

»Si kdaj videl svobodnega konja?«

Filozofski kontekst animalistične etike v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja

Detelova in Komeljeva poezija vzpostavlja možnosti za radikalno transformacijo odnosov med ljudmi in živalmi s pozivom h kritiki binarnega dualizma. Od beročega subjekta zahteva konfrontacijo in meri na krepitev njegove zavestnosti v smislu razvijanja kritične zavesti o ideološki naturalizaciji nasilja nad živalmi. Poskusi širitve meja senzibilitete se ne opirajo na sočutje, saj elementi sočutja instrumentalizirajo poezijo v sredstvo depolitizacije.

Jure Detela, Miklavž Komelj, animalistična etika, moralni status živali, koncepcije živalskosti/človeškosti

The poetry of Detela and Komelj puts forward the possibility of a radical transformation of relations between humans and animals with a call for a critique of binary dualism. It demands from the reading subject a confrontation and aims at strengthening the reader's awareness of the ideological naturalisation of violence against animals. Attempts to widen the borders of sensibility do not rely on compassion, since elements of compassion instrumentalise poetry into a means of depoliticisation.

Jure Detela, Miklavž Komelj, animal ethics, moral status of animals, conceptions of animality/humanity

1 Razgrajevanje zapor prostora

Koncepcija poezije, kakor je artikulirana v esejijskih in teoretskih besedilih Jureta Detele in Miklavža Komelja, izhaja iz razumevanja poezije glede na njeno družbenorelacijsko zastavljenost. Poudarja »mobilizacijsk[o] funkcij[o]« pesniških postopkov (Komelj 2010b: 30), tj. poskus vzpostavitve političnega učinka poezije s »sprememb[ami] v simbolnih koordinatah« (Komelj 2010a: 10), v katerih so artikulirana družbena razmerja. Komelja z Detelo najmočneje povezuje zavest, da ima kot pesnik (in z njim poezija) »jezikovne dolžnosti«, če uporabim Pasolinijevo sintagmo (Pasolini 2007: 186), tj. dolžnosti preiskovanja, zavračanja in transformacije pesniških postopkov. Na ravni problematizacije pesniških postopkov se poezija vpisuje v prostor političnega delovanja,² tj. osmišlja se kot dejavnost, ki je povezana »s pretresom temeljev človeškega sveta« (Komelj 2012: 282). Ko Komelj opredeli poezijo kot »spregovorjenje-kot-premik-situacije« (Komelj 2010a: 28), opredeli možnost političnega učinka poezije; ta se ne vzpostavlja na ravni deklarativnega nizanja političnih zahtev oz. aplikacije političnih opredelitev na poezijo, ampak vznika »kot krik besa in obupa, ki je del vseh naših izkušenj« (Holloway 2005: 155), in se realizira na ravni pesniških postopkov. Politizacija zavesti o pesniških postopkih pa seveda ni neodvisna od političnih opredelitev pesnika/pesnice, kajti »[t]udi krik / je logika sveta«, kot Detela zaključi pesem *Epitaf* (Detela 1983: 45). Politična razsežnost Detelove in Komeljeve poezije je utemeljena na kritiki zagovora avtonomije poezije, tj. na zavesti, da »ne moremo govoriti o poeziji, tako da bi govorili *samo* o poeziji« (Komelj

2 Politično je tukaj pojmovano v smislu procesov preseganja strukturnih hierarhij in boja za spremembe v obstoječih odnosih moči, ne v okviru institucionalnega prostora oblasti.

2010a: 5), saj poezija deluje v medsebojni interakciji in kot taka kot sestavni del družbene realnosti. »Ne verjamem v nobeno blaženo nedolžnost in božansko neodgovornost pesniške govorice,« izjavi Komelj (2012: 288) in s tem poudari soizgrajevalno vlogo poezije v razmerju do družbene realnosti in nevarnost »gladke[ga] drsenj[a] ideoloških sporočil« (Komelj 2010b: 30) skozi estetično govorico poezije.³

Razgrajevanje zapor prostora je sintagma, s katero je Detela naslovil esej o slikarskih postopkih Sergeja Kapusa; nanaša se na Kapusovo sliko *Evropska mitologija* (Detela 2005b: 84–91). Z navedeno sintagmo je Detela označil razklepanje ideoloških spon, v katere je vpet gledalčev/gledalkin pogled (način reprezentacije vizualne strukture sveta strukturira percepcijo), z razširjanjem perceptivnih možnosti gledajočih, to pa se dogaja na nivoju transformativnega preoblikovanja slikarskih postopkov: postopek strukturiranja slike odpira perceptivne možnosti gledalca/gledalke v smislu preseganja njegovega/njenega »despotskega« pogleda, tj. odpiranja pogleda za posebne vidike domnevno neprevprašljive realnosti. Komplementarno s precizno natančnim prepoznavanjem odločilnosti vsake poteze v slikarstvu je Detela na nivoju pesniških postopkov preverjal »vse možne pomene besed in njihove konsekvence v percepciji pričakovanih bralcev« (Komelj 2005: 120). V refleksiji svoje poezije je evociral željo po subverziji obstoječe konsenzualne realnosti in razgradnji ideoloških mehanizmov, ki oblikujejo načine zaznavanja in interpretiranja stvarnosti. »Poeziji je potrebno širjenje njenega prostora,« je zapisal (Detela 2011a: 186) in s tem postavil zahtevo po oblikovanju kriterijev za pesniške postopke, saj so »ti postopki neločljivi od konkretnega odnosa do stvari in živih bitij« (Komelj 2005: 125), tj. neločljivi od načina vzpostavljanja subjektivitet in njihovega pozicioniranja. Kot enega glavnih kriterijev za svoje pesniške postopke je Detela formuliral zahtevo po odpravi metafor, ta zahteva pa ima zelo jasne politične konotacije: metaforizacija zreducira bivanje posameznega bitja na neke izbrane lastnosti in pomene, to pa pomeni, da posamezno bitje nima vrednosti samo na sebi, ampak je njegova vrednost odraz nečesa drugega (tj. v njegovi vrednosti se odraža ciljno območje metafore, v katerega se preslikujejo izbrani pomeni posameznega bitja). Izbrani pomen, kot pojasnjuje Detela, ne vzdrži koherentnosti »za vsak kontekst, v katerem si je mogoče zamisliti imenovane stvari in pojave« (Detela 2011a: 207); v tem smislu zahteva po odpravi metafor ni reduktivna, ampak »pomeni težnjo po *razširitvi* polja pomenov« (Komelj 2005: 137).

Detelovo nasprotovanje metaforiki je mogoče v popolnosti razumeti v perspektivi želje po izpolnjevanju etičnih kriterijev, ki je evocirana v njegovih pesmih. Izpolnjevanje etičnih kriterijev pa je za Detelo neločljivo povezano z odnosom do živali. V središče razmišljanja o političnih konsekvencah poezije v razmerju do živali je Detela postavil formulacijo odnosa med poezijo in načinom bivanja živali. Kot zapiše v enem od esejev, si je z uporabo pesniških postopkov prizadeval »izdelovati sporočila, ki si želijo vzpostaviti čim bolj nenasilen odnos do utelešenih bitij« (Detela 2005a: 17–18), to pa pomeni prizadevanje po vzpostavitvi zavesti o živalih, ki so v pesmi imenovane, v celovitosti in samobitnosti njihovega bivanja. Vprašanje metaforičnosti oz. nemetaforičnosti je za Detelo torej vprašanje možnosti subjektivizacije živali: žival, ki je izhodišče za neko metaforo, je kot avtonomno

³ Esteticizem omogoča sporočanje določenih vsebin brez kritičnega razumevanja strukturne represije in epistemološkega nasilja ter vzpostavljanja in vzdrževanja hierarhičnih družbenih razmerij. Poundu je, kot se je v kritiki ideoloških mehanizmov v njegovi poeziji izrazil Komelj, »začela gniti lastna govorica, ker se je zatekal v esteticizem« (Komelj 2012: 288).

bitje povsem prezrta oz. izbrisana, saj je zmeraj uporabljena namesto nečesa drugega. Metaforizacija v razmerju do živali zato vedno predpostavlja zgolj navidezno vključevanje, ki poteka na način hkratnega izvrženja živali, ki je izhodišče za metaforo, iz polja poezije. Živali, ki so podvržene metaforizaciji, se tako avtomatično vzpostavljajo kot marginalizirani subjekti. Ko torej Detela postavlja poezijo v odnos do živali, si prizadeva *širiti prostor poezije* na način, ki bo omogočal vključitev živali onkraj naturalizirane speciesistične⁴ predstave o njih.

2 Problematizacija lastninskega statusa živali

Verz, ki sem ga izbrala za naslov prispevka, *Si kdaj videl svobodnega konja?*, je iz Komeljeve pesmi *Hipodrom* in se navezuje na širši kontekst Detelove in Komeljeve poezije, kakor tudi esejistike. Problematizacija integracije živali v različne kategorije človeške prilastitve je temelj korespondence, ki jo Komelj vzpostavlja z Detelo. Detela se s svojimi razmisleki o moralnem statusu živali umešča med sodobne filozofske mislece, ki preizprašujejo prevladujoči vidik v zgodovini zahodne filozofije, po katerem so človeška bitja moralno superiorna živalim, kar jim daje pravico, da jih uporabljajo za lastne namene. Ta argumentacija ima korenine pri Aristotelu, v stoiški misli, pri svetem Avguštinu, svetem Tomažu Akvinskem, Descartesu in Kantu (prim. Steiner 2010). Detela je ostro prelomil s prevladujočo antropocentrično tradicijo in zasnoval izhodišča za etični model, ki presegajo vsa filozofska izhodišča animalistične etike tedanjega časa. V drugi polovici sedemdesetih let se je v mednarodnem prostoru uveljavila utilitaristična teorija Petra Singerja (Singer 1975), ki jo je tudi Detela dobro poznal. Vendar pa je, kljub temu da tedaj ni imel drugega filozofskega zgleda (teorija pravic živali, utemeljena na deontološkem vidiku, se je razvila šele v devetdesetih letih v temeljnih teoretičnih delih Garyja Franciona), zavrnil njeno konsekvencialistično osnovo (moralna pravilnost dejanja je določena s posledicami tega dejanja) in temeljno premiso, da je uporaba živali, v kolikor upoštevamo njihov interes, da ne trpijo, etično sprejemljiva. Pomanjkanje etične teorije, ki bi utemeljila pojem moralnih pravic, je Detela občutil kot etični vakuum. »Neustrezno je braniti živali z vidika obstoječe morale in vrednot,« je zapisal, »kot da ta morala in te vrednote danes obstojijo« (Detela 2011a: 108). Pomembno je poudariti filozofsko relevantnost Detelovega pristopa k animalistični etiki; ta je utemeljen na deontološki (pripoznal je inherentno vrednost živali in zavrnil podreitev interesov posamezne živali splošnim koristim) in egalitarni osi (zagovarjal je moralno enakovrednost človeškega in živalskega življenja). Komeljev *Hipodrom* (2006: 13–15) je meddiskurzivno povezan s filozofskimi izhodišči Detelove radikalne etične zastavitve (zaradi prostorske omejitve navajam le nekaj verzov):

Si kdaj videl svobodnega konja?
Si videl nesvobodnega?
Si videl svobodnega?

4 Speciesizem je ideologija, utemeljena na domnevno višjih in nižjih bioloških vrstah; izhodiščna hierarhija se realizira s speciesističnimi vedênji, ki niso nujno agresivne prakse do živali (potrjujeta jih npr. ptica v kletki ali pes na verigi, lahko se pa izražajo zgolj potencialno, npr. s prepričanjem, da je življenje človeka moralno pomembnejše od življenja živali). Glede na strukturne neenakosti, ki jih gradi, drugim oblikam rasializacije, kot so rasizem, seksizem, heteroseksizem idr., ni zgolj analogen, ampak tvori z njimi sistem medsebojno odvisnih in vzajemno delujočih izključevanj in dominacij.

[...]

Krogi, neskončni krogi.

Aktiviranje krčev bega v dresuri.

Smrtna izčrpanost.

Skozi zrak šine brez teže telo, težko 500 kg.

Dva fanta se pogovarjata v baru:

Vsi konji, ki so zmagali na derbijih –

nikjer več jih ni bilo ...

Z navidezno polarizacijo v prvih treh navajanih verzih Komelj problematizira samoumevnost speciesistične zlorabe (komercialne uporabe konjev). Paradoks, izražen v konstelaciji sintagme *smrtna izčrpanost* in glagola *šiniti*, pokaže na kontradikcijo prisile: žival je ob smrtni izčrpanosti mogoče pripraviti do zelo hitrega teka zgolj z okrutnimi oblikami prisile. Poseben poudarek v pesmi je na človeški percepciji konjev in njihovega gibanja: gledalcem in gledalkam, ki spremljajo derbijske dirke, je konj, ki je v tem odnosu nasilja kot avtonomno bitje izbrisan in zreduciran na objekt zlorabe, predločen kot svobodni konj; čeprav je konjevo gibanje omejeno na kroge dirkalne steze, ga gledalci percipirajo kot svobodno, saj se konj giba *brez teže*, peresno lahko. A kar se kaže kot svobodno, je dejansko nesvobodni, zaslužnjeni konj. Na metanivoju pesem problematizira lastninski status živali v zahodni družbi, tj. obravnavo živali kot lastnine oz. potrošne dobrine, do katere nimamo neposrednih moralnih dolžnosti.⁵

Komeljeve in Detelove pesmi, ki tematizirajo nasilje nad živalmi, izpostavljajo realne odnose nasilja in s to izpostavitvijo merijo na krepitev zavestnosti beročega subjekta v smislu razvijanja njegove kritične zavesti o ideološki naturalizaciji zatiralnih praks. Detela je zavračal vsakršno hierarhizacijo nasilja in nasprotoval zamisli, da bi bilo zaradi vseobsegajočega nasilja nad ljudmi nasilje nad živalmi dojet kot manj pomembno. V *Pesmi za jelene* (Detela 1983: 30–31) razširja meje senzibilitete za nasilje, da iz njenega horizonta ne bi izpadlo nasilje nad živalmi in njihovo trpljenje:

Jeleni! Naj pride v mojo pesem

zavest o nasilju? Kako

le zmorem zvestobo spominu na vas,

ko se mi svet transformira

v sporočilo ubijanja? Za vas je drugače.

Vi ste nedolžni. Vi ste

napadani. Zmeraj ste v smrtni nevarnosti.

Vi ste totalno predani

bežečim čredam. Svoja telesa

izpostavljate strelom, da ščitite

⁵ Lastninski status živali je bil v animalistični etični teoriji radikalno preizprašan šele z abolicionistično teorijo pravic živali Garyja Franciona (npr. 1996, 2000).

beg košut in mladičev. S prsmi,
polnimi zraka, stojite
pred puškami. Takrat ste žalostni, sveti,
ponosni. Vi gledate v lovce
s čistim pogledom. Vi sprejmete smrt
brez vsake pogodbje. Ker vaše
želje so proste umorov. Že tu
na zemlji je vaša hoja
totalno svobodna, čeprav vas lovci
nenehno sledijo. Vsaka
pomlad vas odreši. Vsaka polna
luna vas odreši. Vsaka
globel, ki skozi uidete lovcem,
vas odreši. Vsaka zvezda
vas odreši. Še zemlja, ki padete nanjo
krvávi, s svincem v telesih,
vas odreši. Jeleni! S smrtnimi padci
ne dajete lovcem odveze
za svoje življenje. Lovci prezirajo
vašo nedolžnost. Zato
vas morijo z lahkoto. Jeleni! Jeleni!
Kako bi mogel storiti,
da ne bi prišla ta krutost, navzoča
po vaših gozdovih, v pesem
za vas? Jeleni! Jeleni! Jeleni!
Kako je zemlja sproščena
pod vašimi parklji! Kako je presojna
in zračna, sončna, zelena!
Kako jo vaša telesa družijo
z nebom! Kako ste živi!

Detela v pesmi vzpostavi polarizacijo med subjektivizacijo jelenov in njihovo objektivizacijo s strani lovcev. Subjektivizacijo vzpostavlja z neposrednim osebnim naslavljanjem jelenov in stopnjevanjem nagovorov ter z izražanjem živosti jelenov in njihovega interesa za življenje: z leksikalnim nizom *zemlja*, *parklji*, *nebo* evocira poskok jelenov. Jelenom sledi lovska puška, a ko so že popredmeteni skozi teleskopski pogled puške, ki se avtomatično podaljša v telo jelena, se zlijejo z nebom; to je njihov zadnji poskok, preden jih zadene krogla. V zadnjem verzu pesmi *Kako ste živi!* Detela izrazi

živost jelenov v njihovem zadnjem poskoku, ki je skok za življenje. Pomembno je poudariti, da senzibilizacija, v kateri Detela vzpostavlja odnos do jelenov in njihovega trpljenja, ne dopušča intenzivnosti čustvovanja; izražanje sočutja bi se lahko sprevrglo v usmiljenje, s tem pa bi se pesem sprevrgla v prilagojenost dominaciji in nasilju, ki naj bi ju problematizirala, in se tako instrumentalizirala v sredstvo depolitizacije. Verjetno je Detela prav zaradi depolitizirajočega učinka nasprotovanje sočutju stopnjeval do vprašanja: »Zakaj je sočutje gnusno?« (Detela 2011a: 77) Detela je izrecno odklonil iluzijo, da bi mogle pesmi reševati problem nasilja nad živalmi (Detela 2005a), a prav to mu je bil pogoj za zavest, da želja po nenasilju, evocirana v njegovih pesmih, ni iluzorna: »Le etični standard nam je odvzet, zato občutimo željo po prenehanju lova za iluzijo« (Detela 2011a: 203).

3 Tujost živalskega sveta kot transcendentalna tujost

Detela je v mišljenju radikalne transformacije odnosov med ljudmi in živalmi postavil v ospredje samo pozicijo živali znotraj hierarhično zastavljenih shem živalskosti in človeškosti. V tekstu *Orfični dokumenti* (Detela 2011b) je artikuliral problematičnost ideoloških procesov vpisovanja projiciranih razlik, na osnovi katerih poteka vzpostavljanje in pozicioniranje živali kot podrejenih, kar je osnova za njihovo izključitev iz etično-politične sfere. Živalskost in človeškost, kot so pokazali kulturni antropologi in antropologinje (prim. Ingold 1994), nista zgolj ontološki stanji, ampak nastopata kot politični kategoriji in družbena konstrukta; v kategorijo človeškosti se vgrajujejo pozitivne lastnosti (npr. avtonomnost, racionalnost, čustvene kapacitete), ki so živalim v istem procesu odvzete na osnovi povsem arbitrarno odbranega kriterija, kot je biološka vrsta, to pa je osnova za podeljevanje hierarhične nadpostavljenosti ljudi in iz nje izhajajočih pravic. V naslednjih verzih *Antigonine pesmi* Detela zavrne določenost opredelitve človeškosti s fizičnimi lastnostmi: *Podoba drugih teles ni noben / kriterij za mojo človeškost* (Detela 1983: 28). Telesna subjektiviteta ni statična, temveč spremenljiva, porozna, prepustna kategorija. Razmislek o različnih možnostih telesne subjektivitete odpira prostor za kritični razmislek ne le o živalskosti, temveč tudi o človeškosti in v tem je mogoče prepoznati pomembna izhodišča za nove umestitve razprave o dekonstrukciji binarnosti človeško – živalsko. Ko Komelj v pesmi *Črta, ki loči ljudi od živali* (Komelj 2011a: 41) zavrne dihotomne konstrukcije, se ne osredini zgolj na živalskost, ampak predvsem na problematizacijo človeškosti:

Črta, ki loči ljudi od živali,
ne loči mene od živali ali mene
od ljudi. Mene loči od mene. Tebe
loči od tebe. Tako
ostra.

Vprašanje koncepcij človeškosti in živalskosti ima v sodobnem teoretičnem in aktivističnem animalističnem diskurzu dve artikulaciji: prva si prizadeva vzpostaviti enakost na osnovi podobnosti živali človeku (utemeljena je na ideji »one so kot mi«), druga poskuša vpisati človeškost v prostor živalskosti (promovira idejo »mi smo kot one«). Obe strategiji sta integrativni (prva umešča živalskost na stran človeškosti, druga človeškost na stran živalskosti) in v tem smislu nezadovoljivi, saj

obe ohranjata dihotomno mišljenje. Med glavnimi značilnostmi dihotomnega mišljenja je namreč pojem opozicionalne ureditve dveh identitet, kjer ena konstituira drugo; binarna logika razprave predpostavlja opozicijo med dvema stvarima, za kateri velja, da sta v medsebojni napetosti, le ena pa je lahko prava (Squires 2009: 170). Omenjeni strategiji torej delujeta v skladu s parametri binarnega dualizma: prva predpostavlja, da je prava človeška, druga, da je prava živalska stran. Jure Detela oba pristopa presega s pozivom h kritiki dihotomnega mišljenja in s tem ponuja animalističnim etikom in etičarkam produktivno osnovo za sodelovanje v procesu transformacije odnosa med ljudmi in živalmi. Detelovo kritiko lahko opredelimo kot transformativno strategijo, saj problematizira sama koncepta živalskosti in človeškosti. Človeške koncepcije živalskosti Detela preseže z zavestjo o *tujosti živalskega sveta*: živali se v Detelovem dojemanju sveta ne pojavljajo kot predstavnice vrste ali »člen[i] v naravnem ravnotežju« (Detela 1984: 1483), ampak kot »bitja iz tujih svetov«. Sintagmo »bitja iz tujih svetov« poznamo iz pesmi *Krotke oči* (Detela 1992: 163, 165), kjer se nanaša na kite (navajam zadnji dve kitici):⁶

In zdaj izumirajo kiti,
čeprav se ljudje krog njih
zbirajo v čolnih, da lovci
ne bi izstrelili osti.

A ekologija ne ceni
teh brezpogojnih vrednot:
skrbi jo korist od zelenja,
ne bitja iz tujih svetov.

V prvi navedeni kitici (5. kitica pesmi) Detela vpelje referenco na Greenpeace kot primer organizacije, ki k okoljskim problemom pristopa z direktnimi akcijami, s katerimi ovira delovanje sistema na okoljsko strateških točkah. Akcija sklepanja človeškega kroga okrog kitov, izpostavljenih lovu, je v središče razumevanja nujnosti spremembe postavila interese živali in je v tem smislu politična. Zadnja kitica je kritika depolitizacije ekoloških gibanj, ki, vpeta v kapitalistični okvir, okoljska prizadevanja izkoriščajo za zaščito »naravnega kapitala« in dajejo prednost biološki raznovrstnosti pred specifičnimi interesi živali. »Živali so veliko več, kot jim priznavajo ekologi,« je zapisal Detela leta 1986 v pismu Jaši Zlobcu. In dodal: »So tudi veliko več, kot jim priznavajo skoraj vsi slovenski pesniki po vrsti« (Detela 2011b: 319). Možnost pripoznanja inherentne vrednosti živali Detela vidi v pripoznanju njihove tujosti. Vzpostavitev koncepta tujosti pri Deteli pomeni dekonstrukcijo drugosti/drugega kot drugorazrednosti, projiciranega manka, hkrati pa transformacijo statusa drugega: Detelova koncepcija tujosti ne predpostavlja živalskosti kot negativno, podrejeno nasprotje človeškosti, ampak jo osmišlja kot transcendentno tujost, tj. tujost, ki je okleščena skonstruiranih atributov živalskosti; to pa živali postavlja za enakovredno obliko življenja. S tem Detela odpira

⁶ Kot je po prebiranju Detelove rokopisne zapuščine ugotovil Miklavž Komelj, je Detela sintagmo nosil v sebi že dolgo pred tem, preden jo je zapisal v pesmi. Prvič se pojavi v neodposlanem pismu Marku Uršiču iz leta 1976 in se ne nanaša samo na živali (Komelj 2011: 473–474).

možnost za resnično spremembo odnosov med ljudmi in živalmi. Možnost vzpostavitve bližine z živalmi vidi, kot poudari Komelj (2011a: 471), prav v zavesti o njihovi tujosti in daljnosti. Komelj se v pesmi *Sredi mesta sem srečal kuno* (Komelj 2011b: 72) meddiskurzivno naveže na Detelov odnos do živali v povezanosti s pojmovanjem človeške govorice:

Sredi mesta sem srečal kuno.

Sredi noči so se zasmejali njeni ostri zobje.

In ker sem bil začuden, mi je dala vedeti,

da je v tem mestu začudena bolj kot njegovi ljudje.

Hotel sem jo vprašati vse, česar nisem hotel

vedeti. Hotel sem jo vprašati o nespečnosti sirot.

Hotel sem jo vprašati, kdo piše po stenah *Jokala sem*.

Hotel sem jo vprašati za pot.

Šele tedaj sem videl, da je njena govorica

druga. In da je njena hoja brez sledi.

In kar sem hotel pred njo skriti, se je lesketalo

na njeni dlaki od neusmiljenih luči.

Doživetje soočenja s kuno se v pesmi ne vzpostavi z zaznavalnim glagolom (npr. videti, zagledati, opaziti), temveč z glagolom *srečati*, ki s svojo semantično vsebino kaže na pesnikov poskus vzpostavljanja stika, odnosa s kuno s ciljem preseženja, premostitve antropocentrizma. Vendar pa pesnik skuša sporazumevanje s kuno ujeti v koordinate človeškega simbolnega jezika in tako se v teh prizadevanjih vedno znova vrača na antropocentrična izhodišča, kar v drugi kitici ponazori z retoričnimi sredstvi gramatičnega paralelizma. Prelom z antropocentrizmom in s tem možnost vzpostavitve bližine, sporazumevanja z živaljo se lahko zgodi *šele tedaj*, ko pride do priznanja živali lastne govorice. Te ji pesnik sprva ne priznava; s človeško govorico skuša preoblikovati živalski svet, a namesto praznine, ki naj bi jo prežela človeška govorica, naleti na zid, od katerega se nepričakovano odbije govorica – govorica drugega, a enakovrednega. A na krznu živali ostaja odtis urbanega, človeškega – soj umetne, urbane svetlobe, ki se kot lesk odbija od krzna živali.

4 Srečanje z radikalnostjo etičnih prizadevanj – srečanje z nevzdržnim

Sklepno poglavje pričujočega prispevka zahteva zastavitev vprašanja, kakšne so politične konsekvence Detelove in Komeljeve poezije, tj. vprašanja, kakšne konsekvence lahko izhajajo iz njune poezije za živali v situaciji, ko se zdi pod težo globoko zakoreninjenega antropocentričnega predsodka vsaka možnost transformacije odnosa človek/žival blokirana. Ali je mogoče računati na transformacijo v braičevi zavesti in delovanju ob njegovem soočenju s poezijo, ki se vzpostavlja kot problematizacija nasilja, ki je ideološko najbolj naturalizirano?

Jure Detela je ostal v svojem prizadevanju za radikalno transformacijo odnosov med ljudmi in živalmi vse življenje globoko osamljen in izoliran. Zahteva po transformaciji človekovega delovanja, vpisana v njegove verze, je bila sprejeta z distanco, skozi katero je bilo mogoče nevtralizirati ostrino

njegovega nazora, njegova etična prizadevanja pa preosmisli kot pretiravanje in zaslepljenost z etičnim imperativom (Komelj 2005: 127–128). Če pravičnostno zahtevo obravnavamo kot pretiravanje, postane za nas tudi potencialno nezavezujoča; to pa pomeni nevtralizacijo kritično transformativnega naboja sporočila in posledično perpetuiranje sistematično vzdrževanih strukturnih neenakosti. Naslednji Komeljevi verzi iz pesmi *Čas pred svetom* (Komelj 2006: 20–21) problematizirajo diskvalifikacijo občutljivosti za krivice, depolitizacijo prizadevanja za odpravo družbeno-institucionalno podprtega nasilja:

Čas pred svetom ... Neizmerno dejanje,
v pričevanjih ljudi sesutje,
skozi daljave
odbij osebno sočutje,

ko se te skuša z njim
ali z osebno norostjo
poistovetiti – ustaviti –
oviti s skrivnostnim molkom!

Svojo skrivnost je Nietzsche
zaupal le enemu spominu –
da je srečal to bitje! –
konju v Torinu.

Ki je na trgu drhtel
od udarcev in stal, stal, stal.
Nekdo ga je v solzah objel
in se zrušil ob njem na tla.

Nobenega sporočila
se ni pustilo razbrati v tej gesti.
[...]

[...] Jure Detela

je šel in pred jutrom odpiral
ujetim živalim kletke –
ga je vodila
»revolucionarna ljubezen«?
[...]

Sintagma *čas pred svetom* evocira predčasnost trpljenja in zatiranja; *neizmerno dejanje* – dejanje, ki vznika iz najgloblje notranje nujnosti, kot krik proti zatiranju – zmeraj transcendirajo svoj čas, saj vzpostavlja zamisel drugačne oblike družbe, ki je znotraj omejitev in omejenosti obstoječe družbene realnosti nezamisljiva. V sebi artikulira zahtevo za *sesutje* – sesutje logike sveta, ki predpostavlja

normativne in liminalne, obrobne oblike bivanjskosti, hierarhični družbeni ustroj in eksploatacijo; sesutje, ki izrašča iz drugega videnja, spoznanja. A med dvema videnjema so *daljave*; drugo videnje, drugo zavedanje je oddaljeno, odročno in zato nevzdržno. V nadaljevanju pesmi Komelj vpelje referenci na Nietzscheja in Detelo ter ju poveže z mejnima, kritičnima dejanjema, ki pa nista bili nikoli prepoznani kot taki, saj se ju je diskvalificiralo kot čustveni zlom, kot norost oz. pretirano čustveno prizadetost: Nietzschejevo soočenje s konjem⁷ in Detelovo odpiranje kletk v živalskem vrtu.⁸ Komeljeva kritika družbene diskvalifikacije pravičnostne dimenzije, tj. dodeljevanja diskvalifikacijskih oznak tistim, ki razumejo bolečino in opresijo drugega, je podana v verzih *Nobenega sporočila / se ni pustilo razbrati v tej gesti*. S tem ko se prepoznanje krivice pomakne v ozadje, da se ga razblini in nadomesti z osebno norostjo, se temu dejanju tudi odreče relevantnost. In dejanje je iz polja normativnosti in moči, kjer moti domnevno družbeno ravnovesje, pomaknjeno na obrobje. A prav na obrobju se zarisuje revolucionarna pot. In prav *ovijanje z molkom* je za Detelo in Komelja nujnost za revolucionarno dejanje. Ali kot je formulirano v verzih Primoža Čučnika (Čučnik v Komelj 2012: 301): »A v slepih ulicah so vendar jasne / te stvari, ki jim moramo slediti.«

Literatura

- DETELA, Jure, 1983: *Mah in srebro*. Maribor: Založba Obzorja.
- DETELA, Jure, 1984: Ekologija, ekonomija preživetja in živalske pravice. *Nova revija* 77. 1473–1484.
- DETELA, Jure, 1992: *Pesmi*. Celovec, Salzburg: Wieser.
- DETELA, Jure, 2005a: V svojih pesmih. *Zapisi o umetnosti: eseji*. Koper: Hyperion. 17–24.
- DETELA, Jure, 2005b: Razgrajevanje zapor prostora. *Zapisi o umetnosti: eseji*. Koper: Hyperion. 84–91.
- DETELA, Jure, 2011a: *Orfični dokumenti I*. Koper: Hyperion.
- DETELA, Jure, 2011b: *Orfični dokumenti II*. Koper: Hyperion. 357–362.
- FRANCIONE, Gary L., 1996: *Rain Without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement*. Philadelphia: Temple University Press.
- FRANCIONE, Gary L., 2000: *Introduction to Animals Rights: Your Child or the Dog?* Philadelphia: Temple University Press.
- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2012: »Čovjek je najgora zver«: žvotinjski svijet u slovenskom usmenom pjesništvu i suvremenoj slovenskoj poeziji. Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.): *Književna životinja: Kulturni bestijarij II. dio*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku.
- HOLLOWAY, John, 2005: Gibanje proti-in-onkraj. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIII/219. 142–286.
- INGOLD, Tim (ur.), 1994: *What is an Animal?* London: Routledge.
- KAUFMANN, Walter, 1974: *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- KOMELJ, Miklavž, 2005: »Sublimna ksenofilija« Jureta Detele. Jure Detela: *Zapisi o umetnosti: eseji*. Koper: Hyperion. 115–167.
- KOMELJ, Miklavž, 2006: *Hipodrom*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOMELJ, Miklavž, 2010a: Predgovor. Miklavž Komelj: *Nujnost poezije: eseji*. Koper: Hyperion. 5–11.

7 Leta 1889 je bil Nietzsche na Trgu Carlo Alberto v Torinu priča neusmiljenemu bičanju konja. Stekel je h konju, ga objel okrog vratu, da bi ga zaščitil, in se vrgel predenj (Kaufmann 1974: 22). Premostitev te senzibilnosti je pri Nietzscheju sicer povezana s točko duševnega zloma, vendar pa to ne diskvalificira dejanja samega; v smislu prepoznavanja krivice je dejanje skrajno zavezujoče.

8 Znani so bili Detelovi nočni vdori v ljubljanski živalski vrt, kjer je ujetim živalim odpiral kletke. Kletke je izbiral glede na naravni habitat živali določene vrste, zato je odpiral le kletke, v katerih so bile zaprte gozdne živali. To dejanje ni le poskus osvobajanja posameznih živali, ampak je predvsem dejanje upora proti umetni reprezentaciji in metaforizaciji živali v živalskem vrtu kot obliki marginalizacije. Dejanje se politično kontekstualizira kot kritika represije, ki jo izvaja živalski vrt kot totalitarna institucija.

- KOMELJ, Miklavž, 2010b: Političnost poezije. Miklavž Komelj: *Nujnost poezije: eseji*. Koper: Hyperion. 13–52.
- KOMELJ, Miklavž, 2011a: Post scriptum. Jure Detela: *Orfični dokumenti II*. Koper: Hyperion. 451–496.
- KOMELJ, Miklavž, 2011b: *Modra obleka*. Ljubljana: Publicistično društvo ZAK.
- KOMELJ, Miklavž, 2012: Govorico poezije razumem kot govorico, ki se prebija skozi nezmožnost. Intervju Primoža Čučnika z Miklavžem Komeljem. *Literatura* XXIV/250. 280–301.
- PASOLINI, Pier Paolo, 2007: Pismo Allenu Ginsbergu. Pier Paolo Pasolini: *Realnost: izbrana poezija*. Ljubljana: LUD Šerpa. 186–187.
- SINGER, Peter, 1975: *Animal Liberation: A New Ethics for our Treatment of Animals*. New York: Review/Random House.
- SQUIRES, Judith, 2009: *Spol v politični teoriji*. Ljubljana: Krtina.
- STEINER, Gary, 2010: *Anthropocentrism and Its Discontents: The Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*. Pittsburg: University of Pittsburgh Press.

Alojzija Zupan Sosič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6–31.09«20»:94(497.4)«1941/1945»

UDK 141.82:17

Etika partizanov v sodobnem slovenskem romanu

Etika partizanov je specifična tema ravno v sodobnem slovenskem romanu zadnjega desetletja, kjer se je pojavilo največ romanov s partizansko tematiko in motiviko, med katerimi sem se v razpravi posvetila petim: *Da me je strah?* Maruše Krese, *Saga o kovčku* Nedeljke Pirjevec, *Opoldne zaplešejo škornji* Zdenka Kodriča, *Ubijanje kače* Jožeta Snoja in *To noč sem jo videl* Draga Jančarja. Analiza etike partizanov skozi zgodbo in pripoved oziroma skozi dvoravninsko koncepcijo pripovedi je nakazala, da so si kljub različnim poetikam romani podobni po izhodiščni misli: etike partizanov se ne sme izvezati iz običajnih moralnih kodeksov. Vseh pet romanov je različno osvetlilo naslednje »partizanske« etične vrednote, povezane z etiko socializma ali komunizma: tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost in enakopravnost ter svoboda. Najbolj zgoščeno in pripovedno kvalitetno sta etiko partizanov ubesedili Maruša Kresa in Nedeljka Pirjevec, ki sta upoštevali etično zavezanost zgodbeni in pripovedni ravni.

etika partizanov, sodobni slovenski roman, zgodba in pripoved, etika socializma in komunizma

Partisan ethics has been a specific theme in the contemporary Slovene novel over the past decade, when a large number of novels containing Partisan themes have appeared, of which five will be discussed: *Da me je strah?* by Maruša Kresa, *Saga o kovčku* by Nedeljka Pirjevec, *Opoldne zaplešejo škornji* by Zdenko Kodrič, *Ubijanje kače* by Jože Snoj and *To noč sem jo videl* by Drago Jančar. Analysis of Partisan ethics through the story and narrative or the two-level conception of the narrative shows that, in spite of their different poetics, the novels are similar in their starting point: Partisan ethics cannot be removed from the context of ordinary moral codes. All five novels cast a different light on the following »Partisan« ethical values, connected with socialism or communism: comradeship, solidarity, altruistic help, equality and freedom. Partisan ethics are dealt with in the most condensed and qualitative, narrative way by Maruša Kresa and Nedeljka Pirjevec, who take into account the ethical link between the story and narrative elements.

Partisan ethics, contemporary Slovene novel, story and narrative, socialist and communist ethics

Filozofija se je že zelo zgodaj ukvarjala s problemom absolutnosti oz. relativnosti etičnih norm (Sruk 1995: 108–109). Najbolj opazno sta se o njih na začetku 20. stoletja spraševali Nietzschejeva filozofija in Freudova psihoanaliza. Prva ni prevratna samo za razvoj aksiologije, filozofske vede o vrednosti, ampak tudi za celotno hierarhizacijo vrednot. Nietzsche je namreč uvidel, da so pogledi na svet ukoreninjeni v določene vrednote in da sta antična in krščanska metafizika »vrednostni« metafiziki in ideologiji, ki spoštujeta triado dobro-resnično-lepo. Ko Nietzsche zahteva prevrednotenje vseh vrednot, na ta način ne zanika vsega in se ne zaustavi na stopnji popolnega nihilizma, saj veruje v nove vrednote. A ker so za vsako presojo potrebni kriteriji, nastane v času krize vrednot še kriza kriterijev vrednotenja, kar je močno prisotno na začetku 20. stoletja, skoraj podobna situacija pa se pojavlja zdaj, na začetku 21. stoletja. Tudi drugi prispevek, Freudova trditev, da človek samo delno usvoji norme, posebno tiste, ki osebnosti nekaj prepovedujejo, ter da je zaradi nagonske in impulzivne narave človeka popolna harmonizacija moralne zavesti kot oblike družbene cenzure nedosegljiva, relativizira vlogo etike in/ter morale.

Če je sistematično spraševanje o etiki v novem tisočletju posledica izginjanja ali prevrednotenja etičnih načel, se je treba še vprašati, zakaj analizirati v sodobnem slovenskem romanu prav etiko partizanov. Trčenje etike in partizanov je specifična paradigma ravno v sodobnem slovenskem romanu zadnjega desetletja, kjer se je pojavilo največ romanov s partizansko tematiko in motiviko, med katerimi se bom v razpravi posvetila naslednjim:² *Da me je strah?* Maruše Krese, *Saga o kovčku* Nedeljke Pirjevec, *Opoldne zaplešejo škornji* Zdenka Kodriča, *Ubijanje kače* Jožeta Snoja in *To noč sem jo videl* Draga Jančarja. Etiko partizanov bom analizirala skozi zgodbo in pripoved, skozi dvoravninsko koncepcijo pripovedi, v kateri bom upoštevala Abbottovo izhodišče (2009: 47), ki predlaga za razlago zgodbe analizo dveh elementov, dogodkov in likov, posebej pa izpostavlja element posredništva. Razlika med zgodbo in diskurzom je ravno v tem, da zgodbe ne moremo »videti« neposredno, ampak jo vedno sprejemamo skozi narativni diskurz, posredovano skozi glas, oči, stil pisanja, kot kamere – tako da je to, kar imenujemo zgodba, pravzaprav to, kar sami ustvarimo iz pripovedi.

Etična koncepcija je najbolj opazna v romanu *Da me je strah?* (2012) Maruše Krese (1947–2013), v katerem je že sama avtorefleksivna naravnost etično motivirana, saj avtorica na več mestih poudarja svojo etično³ odgovornost do zgodovinskega spomina, zaradi katere je tudi zapisala roman. Etična odgovornost je največja v pripovedi tretje pripovedovalke, hčere, ki pripoveduje prav zaradi nasilnega prevrednotenja bistvenih zgodovinskih resnic. Spoštovanje zgodovinskega spomina je v romanu tesno prepleteno s spoštovanjem družinske preteklosti, saj je roman žanrsko sinkretični spoj vojnega, družinskega, kronikalnega, ljubezenskega in avtobiografskega romana; spoštovanje družinskega in vojnega spomina ilustrira naslednji odlomek:

Ustavim se v temnem gozdu, kjer je bila ustanovljena ena izmed partizanskih brigad. Skala z mahom poraščena in na njej majhna, sramežljiva rdeča zvezda. Drevesa molčijo. In jaz se zlomim v spoštovanju. V spoštovanju do vseh teh ljudi, ki so se nekoč tu zbrali. Boli. Ne vem, zakaj bi se morala pravzaprav ta rdeča zvezda sramovati. Spominjam se ene izmed voženj v Berlin. Sina, ki je, dolgo je že od takrat, kar v enem samem letu izgubil vse svoje tri idole. Najprej Tita, nekaj mesecev pozneje starega očeta in ob koncu leta še Johna Lennona. Med vožnjo molči, kar ni bilo v njegovi navadi. Nekje pred Berlinom se le oglasi: »Pojma nimaš«, pravi. »Peljem se od doma, kjer je naenkrat postalo sramota, da je bil tvoj oče narodni heroj, in peljem se v Nemčijo, kjer lahko to s ponosom povem.« (Krese 2012: 182)

-
- 2 V razpravi ne analiziram romana *Angel pozabe* Maje Haderlap, saj je ta roman predstavnica slovenske manjšine napisala v nemščini (Engel des Vergessens, 2011) in torej ni sodobni slovenski roman, čeprav obravnava (slovenske) partizane na avstrijskem Koroškem. Odločitev za nemščino avtorica argumentira s pragmatičnim razlogom seznaniti širšo javnost z občutljivo temo. Neverjeten uspeh te knjige odpira skepso, ki jo je izrazil tudi Florjan Lipuš v svoji zadnji knjigi *Poizvedovanje za imenom*: knjige s podobno zgodbo so v slovenščini že izšle, celo na avstrijskem Koroškem, tako da se zdi, da v tem primeru ni nagrajena vsebina, pač pa jezik. Če kaže odločitev za nemščino odmik od prekletstva nemščine kot lagerskega jezika v romanu, me vendarle v literarnozgodovinskem aspektu žalosti pragmatično dejstvo, da se je pisateljica raje kot za lastni prevod svoje knjige ali vzporedno pisanje slovenskega in nemškega romana odločila za pisanje samo nemškega romana in s tem slovenskemu romanu odtegnila rojstvo kvalitetnega romana.
 - 3 V prid argumentaciji tolikšne etične motivacije so tudi zunajliterarni podatki: za njeno kulturno in humanitarno prizadevanje med vojno (Bosna in skrb za begunce) jo je nemški predsednik odlikoval z zlatim križcem, zaradi protinacionalističnega pisanja pa so jo uvrstili na prvi seznam sto najvplivnejših Evropejk Frauen mit Visionen/L'Europe au féminin.

Etična odgovornost do zgodovinskega spomina se dotika etičnosti na pripovedni ravni, kar vključuje tudi prvino posredništva ali načina oblikovanja partizanske etike. Maruša Krese je namreč partizansko zgodbo zavarovala pred vdori pretirane subjektivnosti in vplivom na bralce z badioujevskim razumevanjem umetnosti kot resnice. V njenem romanu je učinek dogajanja resnice dosežen na več načinov: s kronikalno linearnostjo, z večperspektivno optiko in dialoškostjo ter s sedanjikom kot dogajalnim časom in jezikovnim asketizmom. Ti načini temeljijo na mimetičnosti pričevanjskosti vseh treh pripovedovalcev, nje, njega in njune hčere, medtem ko pestra polifonija in dialoškost – poleg glasov pripovedovalcev in njihovih notranjih monologov so prisotna tudi nefiltrirana mnenja stranskih oseb – učinkuje z nepristranskostjo in neprizanesljivostjo vrtanja v kolektivno nezavedno in individualne travmatične spomine.

Etiko partizanov predstavljata v romanu oba pripovedovalca – anonimni partizanski par, ki pripovedujeta izmenično in osvetljujeata pomembne dogodke partizanskega življenja ter povojne obnove; s postpartizanske perspektive to etiko povzema tudi hči obeh pripovedovalcev kot tretja pripovedovalka. Skozi govor obeh partizanov in dejanja spoznavamo njuno visoko etičnost, ki deluje, predvsem v povojnem času, večkrat kot porog njuni »pretirani« poštenosti in moralni strogości. Že v času vojne sta dosledno upoštevala etiko partizanov, osnovano na splošnih etičnih načelih, povezano z etiko socializma in komunizma, v kateri so bile najbolj izpostavljene naslednje vrednote: tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost, enakopravnost, svoboda; med NOB pa celo prepoved spolne ljubezni (kot par se po vojni želita poročiti, a upoštevatata partizansko etiko in se do konca vojne vzdržita spolnih stikov). Oba imata močno kolektivno zavest, zato niti v kriznih situacijah, kot so npr. večdnevne hajke, ne poskrbita najprej zase, ampak za prijatelje, sorodnike in soborce. Njuna etika je tesno povezana z osnovnim romanesknim razpoloženjem – strahom –, saj ju v romanu ni nikoli strah zase (kar je problematizirano že kot nenaravno stanje otopelosti in začetek avtomatiziranosti), vedno le za druge. Dejanj drugih, ki so večkrat v nasprotju s partizansko etiko, pripovedovalci ne komentirajo in ne moralizirajo. Partizanska pripovedovalca nista kritična le do etičnosti partizanskih pravil, ko npr. ne odobravata usmrtitve mladih soborcev, ker sta v času najhujše lakote pojedla ranjencem ocvirke, ampak tudi do sebe kot čedalje bolj krutih borcev, saj bojevanje kljub pravim (osvobodilnim) ciljem »prazni dušo«. Neskladje delovanja borcev s partizansko etiko najbolj obsodita pri nekaterih voditeljih, ki bi že zaradi odgovorne funkcije morali delovati etično, a si za to ne prizadevajo: pomembni intelektualci večkrat zahtevajo preveč udobja in varnosti ter tako kršijo pravilo enakosti, enakopravnosti in tovarištva. Drugi pa so v svojih odločitvah zelo arogantni in neempatični, npr. grobi in nasilni lik Dušana (Pirjevca), ki od kmetov s pištolo zahteva živež, čeprav so jim vaščani kljub lakoti hrano vedno nesebično dajali. Pripovedovalca sta etična tudi do belogardistov in izdajalcev, saj jih poskušata razumeti in, če se sami zavedajo svojih napak, njihov zločin tudi odpustiti ali kazensko omiliti. V tem smislu je izstopajoča etična dilema izdajalca Ivana (na strani 46). Soborca Ivana so namreč ujeli Nemci in v zaporu mučili, hkrati pa so mu grozili s smrtjo njegovega otroka, zato je izdal neke podatke. Čeprav v brigadi nihče natančno ne ve, kaj in zakaj je Ivan izdal, Nemci pa so ga po priznanju tako in tako ubili, kličejo njegovo ženo vsi samo še izdajalčeva žena, zanjo in za njunega otroka ni več prave prihodnosti. Pripovedovalec skrivaj obišče Ivanovo ženo in jo tolaži ter ji predlaga rešitev, saj se zaveda, da bi sam v podobni situaciji, če bi mu grozili s smrtjo sorodnika, tudi izdajal.

Ker je etična osveščenost pogoj moralnega delovanja, se pripovedovalci o morali večkrat pogovarjajo z ostalimi ali s samim seboj, hkrati pa si tudi prijatelje in tovariše izbirajo glede na etični kodeks. Tako ni čudno, da se prijateljski krog obeh partizanov po vojni oži, saj se ravno v času obnove domovine dogaja največ neetičnih stvari, predvsem na politični ravni. Glavni liki v romanu Kresetove odkrivajo podobne madeže in bolezni socialističnega sistema kot v romanu *Saga o kovčku* Pirjevčeve, ki niso predstavljeni samo kot politični problemi, ampak predvsem kot etične zagate: partijski elitizem, malomeščansko povzpetništvo, revolucionarna slepota in nesprejemanje kritike. Tako delujeta začudenost pripovedovalke, ko izve za posebne trgovine za partijske funkcionarje, in ogorčenost pripovedovalca, ko spozna, da imajo vsi njegovi sodelavci že vikende (medtem ko sam zaradi solidarnosti do drugih nima niti lastnega stanovanja), v kontekstu sprevržene komunistične etike skrajno groteskno. Razočaranje partizanov zaradi etičnih pomanjkljivosti socializma in komunizma postopoma prerašča v etično deziluzijo, ki jo njuna hči, tretja pripovedovalka, izriše v kritični dokument preteklosti z vero v pozitivne cilje socializma. Hči je znatno manj (čustveno) občutljiva do etičnih ran socializma, hkrati pa je osveščena glede njegovih prednosti, ko kot nosilka zgodovinskega spomina želi ohraniti resnico. Pri tem izpostavi ideološko sovražnost za največji politični in etični problem, povezan s sprevačanjem resnice, predvsem z minimaliziranjem pomena revolucije in državotvornosti partizanstva, prepovedjo rdeče zvezde in partizanskih praporjev ter strankarskim kameleonstvom. Za zadnjega navaja hči presunljiv primer neetičnosti (na strani 174), ko ji znanec očita, da je dogmatična komunistka, pri tem pa pozablja, da se je prav on vključil v partijo zaradi pragmatičnih razlogov in silil pripovedovalko, da bi se tudi sama vključila vanjo. Tega ona zaradi kritičnosti do napak partije ni storila, zaradi nezadovoljstva s celotnim sistemom je celo zapustila domovino, isti znanec pa danes sprevrženo vali lastno napako nanjo.

Podobno posredništvo, ko je etika partizanov posredovana skozi različne perspektive in dialoško, da bi na ta način ohranila nepristranskost in objektivnost, se pojavi tudi v romanu *Saga o kovčku* (2003) Nedeljke Pirjevec (1932–2003). Obe pisateljici sta se izognili vrednotenjskim komentarjem, dramatičnim klimaksom prizorov mučenja ali ubijanja ter sentimentalnim pastem tragičnih dogodkov, da ne bi vplivali na razčustvovanost bralca in njegovo nazorsko prepričanje. Obe sta podobno kritizirali tudi partijski elitizem, malomeščansko povzpetništvo, revolucionarno slepoto in nesprejemanje kritike, vendar je Pirjevčeva etiko partizanov prikazala manj resnobno in zavezujoče, saj jo je predstavila skozi otroško-mladostno perspektivo ter erotizacijo in poetizacijo partizanov. Iz različnih drobcev partizanskih podob se v romanu sestavlja njihova etika v podobo etično odgovornega vojaka, neustrašnega borca, drzno privlačnega moškega in razumevajočega tovariša. Za tako pozitivno etično podobo je poleg resničnih kvalitete partizanov zaslužna tudi njihova idealizacija skozi otroško-mladostno perspektivo, ki pozitivno podobo partizanov prevzema od staršev in znancev ter drugih zaveznikov partizanov. Prav zaradi mladostne perspektive je najbrž Dominika, osrednji lik romana, tudi manj kritična in bolj usmiljena do izdajalcev ali partizanskih prestopnikov, ko jo boli srce že samo ob misli na njihovo kazen. Odsotnost različnih etičnih sporosti je pogojena tudi zgodovinsko, saj je bilo partizanstvo na Primorskem⁴ zaradi težkih izkušenj

4 Primorska ni poznala pravega domobranstva, saj je bila njena Cerkev drugačna, v boju proti fašizmu je delovala že v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja, npr. Društvo svečnikov sv. Pavla je še ena posebnost znotraj evropskega antifašizma. Nikjer drugje ni znana organizacija duhovnikov, ki bi se spremenila v ilegalno in bi delovala proti režimu na oblasti (Pirjevec 2005: 2–4).

s fašizmom dosti bolj povezano z zaledjem in ni beležilo akutnega razkola med komunisti in verniki. Čeprav je kot partizanska kurirka Dominika neposredno vključena v boj in torej tudi objektivna ocenjevalka etike partizanov, ne opaža etičnih spornosti in le-te obsoja šele v povojni ureditvi. Etična deziluzija v povojnem socializmu je podobna kot v romanu Kresetove, le da jo v romanu Pirjevčeve razkriva tretjeosebna pripoved skozi oči glavne osebe Dominike in njenega očeta.

Etična odgovornost do pripovedovanja partizanske zgodbe je v pravkar obravnavanih romanih že v osnovi drugačna kot v romanih, ki bodo sledili, saj omenjena romana v podobnem žanrskem spoju družinskega, avtobiografskega, vojnega in ljubezenskega romana poudarjata pomen nekaterih resničnih dejstev in s tem tudi pričevanjskosti. Popolnoma drugače je v romanu **Opoldne zaplešejo škornji** (2011), v katerem Zdenko Kodrič (1949) resnično dejstvo o poboju Pohorskega bataljona preoblikuje v povsem domišljjsko zgodbo. Tragedija na Osankarici, v kateri je 2000 vojakov januarja leta 1943 pobilo vseh 69 borcev Pohorskega bataljona, ima mitotvorne značilnosti, a jih Kodrič namerno ni upošteval, saj je pohorske junake prikazal kot običajna, skoraj nepomembna bitja, vojno pa kot alanfordovski⁵ (Bogataj 2011: 181) preplet absurdnih in neverjetnih borbenih situacij. Da so partizani najprej običajna bitja, potem pa šele vojaki, dokazuje tudi njihova etika. Ta se večinoma ukvarja z njihovimi erotičnimi, ljubezenskimi in osebnostnimi (etičnimi) slabostmi – etika partizanstva je bolj dekoracija, saj ne predstavlja bistvenih določnic karakterizacije ali dogodkovne motivacije. Tako so v romanu prisotne samo tri etične dileme partizanov; pravičnost sojenja avstrijskemu vohunu, povzpetništvo in samoljubje partizanskih voditeljev ter krivična obtožba izdajstva, pa še te so prekrite z etičnimi dilemami, ki so jih borci prinesli že s seboj v četo. To so: incest, razuzdanost in pervertiranost, maščevalnost, generacijski spori ter vdinjanje pri sovražniku zaradi pragmatičnih koristi. Prav pripovedno nespretna prehajanja iz etične karakterizacije partizanov v označevanje likov kot nepomembnih banalnežev so izoblikovala v romanu povsem kaotične podobe partizanskih likov v zmesi avanturista, agitatorja, zanesenjaka, rešitelja, maščevalca, preračunljivca, primitivca, intelektualca in duhoviteža. Predvsem erotizacija in karnevalizacija, ki naj bi v etiko partizanov uvajali subverzivnost, ne delujeta dovolj prepričljivo, ko se liki nemotivirano levijo iz ene vloge v drugo – naivnost vere v komunizem se nenadzorovano preveša v programsko maščevalnost partijcev, etičnost borcev v pritlehno nemoralnost. Kot najbolj koherenten zapis etike, čeprav zelo utopičen, deluje sporočilo Bajgotske izjave (Kodrič 2011: 202), zapisane v Pohorskem bataljonu, v kateri je etični kodeks napoved bodoče organizacije združenih narodov, ki spodbuja enakost, moralo in spoštovanje med narodi ter skrbi za mir in preživetje sveta.

Podobno kaotično je izoblikovana etika partizanov tudi v romanu **Ubijanje kače ali zapoznela sporočila o Gadu** (2009) Jožeta Snoja (1934), čeprav roman ne izhaja iz resničnih dokumentov ali zgodovinskih dejstev. Etiko partizanov je na začetku branja težko razbrati zaradi nemotiviranega etičnega prehajanja iz ene vloge v drugo in zaradi gostih skladov modernističnega stila ter zaradi ciničnosti pripovedovalčeve drže. Ta je podobna drži Kodričevega pripovedovalca, le da je še bolj sarkastična in kvantaška. Tudi Snojev pripovedovalec je opazovalec in na začetku romana ne želi eksplicitno vrednotiti ne partizanov ne njihovih nasprotnikov; sčasoma pa vendarle vzpostavlja vrednostno hierarhijo, ko se uravnovešena kozerska kritika partizanov in vernikov preveša v zagre-

5 Alan Ford je italijanski groteskno-satirični strip, ki je bil v bivši Jugoslaviji zelo popularen.

njeno obsodbo partizanskega sadizma, medtem ko manjše napake vernikov samo ošvrkne, kar dokazuje tudi jezikovno-stilna analiza. Če je bila na začetku romana večja stilna zavzetost vsekakor prednost romana, prerašča baročno modrovanje o sadističnih obredih partizanov v drugi polovici romana že v stilni larpurlartizem in etično diskvalifikacijo partizanstva. Ne samo povečanje ekspresivnega slovarja, ampak tudi znatno bolj obremenilna semantika obtožujočih poimenovanj partizanov izniči nevtralnost⁶ obeh političnih strani in se postavi v bran Cerkvi. Staro slovensko nasprotje med »gošarji« in »cerkvenjaki« se razplasti tudi glede etičnih napak, ko se partizanom očitajo hudi etični prestopki, agresija, morilskost, sadizem, zverskost, pervertiranost in zahrbtnost, medtem ko se cerkvenjakom naprtijo (samo) krivda potuhnjenosti, nazadnjaškosti in pobožnjakarstva. V tej pristranski obsodbi se izniči tudi splošno kritičarski značaj tridnevne agonije med usmrtiljema in tarčo, med partizanskima likvidatorjema in partizanskim vodjo Gadam, ki prideta v četo s ciljem odstraniti tega samodržca. Če je etika partizanov na začetku romana vrednotena skozi perspektivo ciničnega in navidezno zadržanega pripovedovalca, jo skupni bralni vtis na koncu romana vrednoti kot povsem pervertirano volčjost, brutalno zverskost in sadistično morilskost.

Zelo podobno vrednoti etiko partizanov tudi roman *To noč sem jo videl* (2010) Draga Jančarja (1948). Resnično zgodbo o partizanski likvidaciji zakoncev Hribar in nacionalizaciji njunega gradu Strmol je pisatelj sicer zaupal petim pripovedovalcem, da bi se z večperspektivnostjo in dialoškostjo ognil pristranskosti, vendar je s premišljeno strukturo romana in z dramatičnimi prizori mučenja in usmrtitve očitno obsodil partizansko etiko, medtem ko je etiko Nemcev in izdajalcev samo ošvrknil z očitkom človeške zmote ali naivnosti. Pri tem je Jančar ravnal popolnoma drugače kot obe pisateljici, ki sta se v obravnavanih romanih izognili vrednotenjskim komentarjem, dramatičnim klimaksom prizorov mučenja ali ubijanja ter sentimentalnim pastem tragičnih dogodkov, da ne bi vplivali na čustva bralca in na njegovo nazorsko prepričanje. Prav posredovanost partizanske zgodbe, ki v romanu ni nevtralna kot npr. osrednja ljubezenska zgodba, nas vodi do najbolj občutljivega dogajanja – nasilja – in do vprašanja, kdo je največji krivec za nasilje, kako je to skozi zgodbo posredovano in kako le-to vpliva na bralce.

Do odgovora se bomo prikopali šele z analizo premišljene strukture romana in karakterizacije osrednjih likov. Vse do zadnjega poglavja (roman sestavlja pet poglavij ali pet zgodb različnih pripovedovalcev) je namreč osrednji žanr ljubezenski roman, ki s trivialnimi postopki ustvarja idealizirano podobo osrednje osebe, Veronike Zarnik, hčere, žene, ljubimke in prijateljice. V karakterizaciji

6 Nevtralnost obtoževanja je prisotna samo na začetku romana, nato imajo partizani več obremenilnih poimenovanj, kar naj ponazori tudi primerjava, v kateri je razvidna pristranskost, saj »cerkvenjaki« niso obdolženi sadizma in morilskosti, »gošarji« pa. Tako so partizani označeni z besedami gošarji, gošarski pobje, gošarski herodeži, holcarski in foršatski hostar, hacè, volčji trop, volčji pogon, volčji pozverinjenci, pokvarjeni trajbarji, prescana hosta, zafukcane hostice ...; verniki ali nasprotniki partizanov pa z izrazi cerkvenjaki, čuk farški, kulaček, tercijsalec, potuljenec, farški mesečniki, vatikanski pobožnjakarji, svetohlinci ... Kot dokaz etične diskvalifikacije navajam odlomek iz romana (Snoj 2009: 214), v katerem partizanski poveljnik Gad najprej muči Cenca, nedolžnega vernika, nato ga sadistično natakne na kol in ob njegovi postopni smrti z užitkom malica, na koncu pa še onanira: »Cenca je dal, kot velikonočno butaro, privezat ob mlado bukvico. V grmu je urezal rogovilico – táko za fračo, na vse tri konce ostro ošiljeno, preskušeno s kazalcem in na palcu. Potem, potem — zdaj pa je že skrajni čas, da se ne pustimo speljati blažilno blagoglasni in igrivi pesmici, ki že kroži med pozabe željnim ljudstvom in kot nedolžen kozliček preskakuje narodopisno in sploh zanimive podrobnosti — potem je pristopil k privezancu in mu, s prsti trdó v šopu las, pridvignil k prsim povešeno glavo. Kolikor mogoče mu jo je nategnil vznak. Kolikor je imel moči, mu je kraka rogovilice zapičil nad ključnici ...«

Veronike prevladujejo le pozitivne značilnosti; celo malenkostne negativne poteze zapeljivke in naivnice so prikazane kot nekaj privlačnega, zapeljivega in usodnostnega. Za tovrstno počutje poskrbi spretna struktura, ki prvič jasno osvetli partizane kot morilce samo v zadnjem poglavju oziroma zadnji zgodbi. Tu se partizanska zgodba razreši kot kriminalka, saj nezanesljivi pripovedovalec Jeranek med vrsticami prizna napako ob usmrčitvi grajskih zakoncev, seštevke vseh vpletenih pa razkrinka šele bralec kot najgnusnejši zločin, sprožen zaradi seksualnih vzgibov. Da pripoved ni nevtralna do partizanske etike, dokazuje tudi vseh pet zgodb različnih pripovedovalcev, med katerimi ni nobena nepristranska. Ravno zadnja, ki jo pripoveduje partizan Jeranek in je torej edina predstavnica partizanske perspektive, je še najbolj kritična, saj je pravzaprav razkritje »pravega« obličja partizanske etike, ki je bilo v ostalih zgodbah po načelu kriminalkega suspenza prikrito. Zadnja zgodba je tudi tista, ki potrdi sume iz prejšnjih zgodb o partizanih kot anarhičnih banditih, neetičnih borcih, seksualnih zavrtežih in pervertiranih morilcih, saj se v njej razreši osrednji zaplet romana, tj. uganka Veronikinega izginotja. Seksualno zavrti partizan Jeranek je namreč grajsko gospo Veroniko zaradi ljubosumnosti naznanil partizanom, ti pa so jo zverinsko mučili, brutalno posilili, po smrti pa ji celo polomili noge, da bi jo lahko hitro pokopali in tako prikrili pomanjkanje dokazov o njenem sodelovanju z okupatorjem.

Kljub različnim poetikam vseh petih romanov je primerjalna analiza nakazala številne podobnosti pri osvetljavi etike partizanov. Vsi romani so si podobni po izhodiščni misli, da se etika partizanov ne sme izvezati iz običajnih moralnih kodeksov; čeprav so partizani v vojni preživljali krizne in mejne situacije, naj bi še vedno upoštevali tradicionalno etiko, ki so ji dodali »partizanske« etične vrednote, povezane z etiko socializma ali komunizma: tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost in enakopravnost ter svoboda. Najbolj kaotično je predstavil etične vrednote partizanov Zdenko Kodrič, kar ustreza njegovi poetiki vojne kot alanfordovskega prepleta absurdnih in neverjetnih borbenih situacij. Dosti bolj zgoščeno in pripovedno kvalitetno sta jih ubesedili Maruša Krese in Nedeljka Pirjevec, ko sta upoštevali etično zavezanost zgodbeni in pripovedni ravni. Na zgodbeni ravni sta enakopravno obravnavali etične zmote partizanov in okupatorjev, na pripovedni ravni pa sta prav s pisanjem nepristranske partizanske zgodbe, temelječe na resničnih dogodkih, izpolnili svojo odgovornost do zgodovinskega spomina. Popolnoma drugače je partizanska etika prikazana v romanih Jožeta Snoja in Draga Jančarja – kot pervertirana volčjost, brutalna zverskost in sadistična morilskost, medtem ko se etika domobrancev, Nemcev in Italijanov presoja le kot zmes »lepodušne« naivnosti, zmotnosti in zahrbtnosti. Obema pisateljema je skupna etična diskvalifikacija partizanov in povezava njihove (ideološke) zaslepljenosti s seksualno anomalijo. Pri tem sta pisatelja ravnala popolnoma drugače kot obe pisateljici, ki sta se v obravnavanih romanih izognili vrednotenjskim komentarjem, dramatičnim klimaksom prizorov mučenja ali ubijanja ter sentimentalnim pastem tragičnih dogodkov, da ne bi intencionalno vplivali na razčustvovanost bralca in s tem celo na njegovo nazorsko prepričanje. Snaj in Jančar sta namreč izhajala iz univerzalnega humanističnega načela človekove pravice do življenja, predvsem pravice neopredeljenih, simpatizerjev ali nasprotnikov partizanov. Ko sta te spremenila v žrtve partizanov, sta povsem »pozabila« na zverskost, sadističnost in pervertiranost okupatorjev in domačih izdajalcev ter se tako sofistično izognila resničnemu razmerju med branitelji in napadalci domovine.

Literatura

- ABBOTT, Porter H., 2009: *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- BOGATAJ, Matej, 2011: Pohorska /de/montaža. Zdenko Kodrič. Opoldne zaplešejo škornji (kritika). *Literatura* 23/246. 180–185.
- HRASTELJ, Stanka, 2012: Partizanski prapori in Antigona (spremna beseda). Maruša Krese: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga. 188–201.
- JANČAR, Drago, 2010: *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Modrijan.
- KODRIČ, Zdenko, 2011: *Opoldne zaplešejo škornji*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletina).
- KOMELJ, Miklavž, 2009: *Kako misliti partizansko umetnost?* Ljubljana: Založba /* cf (Oranžna zbirka).
- KRESE, Maruša, 2012: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga.
- PIRJEVEC, Jože, 2005: Slovensko odpornišvo je bilo nekaj prav posebnega. Intervju Vida Gorjup Posinkovič. *Slovenija. svet* 4. 2–4.
- PIRJEVEC, Nedeljka, 2003: *Saga o kovčku*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Samorog).
- PONIŽ, Denis, 2003: Z ljubeznijo prežarjeni spomin (spremna beseda). Nedeljka Pirjevec: *Saga o kovčku*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Samorog). 353–375.
- SNOJ, Jože, 2009: *Ubijanje kače ali zapoznala sporočila o Gadu*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletina).
- SRUK, Vlado, 1995: *Filozofija. Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2011: *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu*. Maribor: Litera.

Ivan Bernik

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

Irena Klavs

Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana

UDK 176:316.647(497.4)

Spolna morala v Sloveniji

V članku so predstavljeni in obravnavani podatki o stališčih, povezanih s spolnostjo, ki so bili zbrani v slovenski nacionalni raziskavi spolnega vedenja. Iz podatkov je mogoče razbrati, da so nekatera od teh stališč (npr. do spolnosti, poroke) zelo permissivna, druga pa dokaj omejujoča (npr. do spolne zvestobe). V tem pogledu se Slovenija bistveno ne razlikuje od primerljivih držav.

spolna morala, spolno vedenje, stališča, zvestoba, Slovenija

The article presents and discusses data on the attitudes to sexuality collected during a national survey of sexual behaviour. The data shows that some of these attitudes (e.g. towards sexuality, marriage) are very permissive, while others are quite restrictive (e. g. towards sexual fidelity). In this regard, Slovenia does not differ fundamentally from comparative countries.

sexual morality, sexual behaviour, attitudes, fidelity, Slovenia

1 Moderna spolna morala: permissivna in pluralistična

V družboslovnih raziskavah, ki se ukvarjajo z družbeno in kulturno organiziranostjo spolnosti v zahodnih in njim podobnih družbah, prevladuje ugotovitev, da se je to družbeno področje v zadnjih petih desetletjih zelo hitro spreminjalo. Rezultat sprememb so »nove spolnosti, osvobojene tradicionalnih religij, tradicionalnih družinskih struktur, tradicionalnih skupnosti, tradicionalne politike in tradicionalnih omejenih komunikacijskih kanalov« (Plummer 1996: xiv, Giddens 1992). V razmeroma kratkem času so se spremenili spolno vedenje ljudi, načini doživljanja spolnosti ter družbene norme, ki določajo meje med družbeno sprejemljivim in nesprejemljivim spolnim vedenjem. Manj soglasja kot o tem, da so bile spremembe temeljite, je o značilnostih spremenjene spolnosti. Še največ je soglasja o značilnostih moderne spolne morale, tj. s spolnostjo povezanih vrednot, norm in stališč. Za tradicionalne družbe je bila značilna restriktivna spolna morala, ki je dokaj natančno določala, katere spolne aktivnosti in kateri medčloveški odnosi, v katerih so te aktivnosti potekale, so družbeno sprejemljivi, in je tudi strogo kaznovala neupoštevanje družbenih pričakovanj. Ker je podrobno določala meje družbeno sprejemljive spolnosti, jo je mogoče imenovati kot moralo »spolnih dejanj« (Schmidt 1995: 10). V nasprotju z njo je moderna spolna morala »interakcijska morala ali morala pogajanj« (Weeks 2003: 84). Ta morala je permissivna, saj postavlja le še merila za sporazumevanje med spolnimi parterji, ostalo pa prepušča njihovi izbiri, ki oziroma če temelji na prostovoljnem partnerskem dogovoru. V svetu dogovorne spolnosti ni več vnaprej prepovedanih spolnih dejanj, ampak so družbeno sprejemljive vse spolne aktivnosti in partnerski odnosi, o katerih so se spolni partnerji sporazumeli.

Dogovorna spolna morala dopušča visoko stopnjo izbire in s tem individualizacijo spolnega življenja. Vendar pa ta opredelitev moderne spolne morale bolj označuje smer njenega verjetnega

spreminjanja kot njeno sedanje stanje. Sedanja spolna morala nikakor ni omejena le na določanje meril za doseganje soglasja med spolnimi partnerji, ampak vključuje tudi nekatera družbena pravila, ki določajo vsaj to, katere spolne aktivnosti in odnosi, v katerih potekajo, so družbeno bolj in kateri manj sprejemljivi. Moderna spolnost ni individualizirana do te mere, da bi bilo v njej vse prepuščeno izbiri spolnih partnerjev, tudi če te izbire temeljijo na njihovem vzajemnem soglasju. Ker se moderna spolna morala hitro spreminja, je tudi soglasje o dovoljenem, nezaželenem in prepovedanem pogosto razmeroma nizko. To pomeni, da imajo različni deli prebivalstva (npr. generacije, družbeni sloji, spola) različne predstave o tem, kaj je »spodobna« spolnost. Zato splošna značilnost moderne spolne morale ni le permissivnost, ampak tudi raznovrstnost.

Ker sta spolna morala in njeno spreminjanje pomembni za razumevanje družbene in kulturne organiziranosti spolnosti, vsaka temeljitejša raziskava spolnega vedenja vključuje tudi to področje. Značilnosti spolne morale se praviloma skušajo raziskovalno ugotoviti z merjenjem stališč, povezanih s spolnostjo. Poznavanje teh stališč omogoča sklepanje o splošnejših značilnostih norm in vrednot, ki usmerjajo izbire posameznikov na področju spolnosti. Tudi v raziskavi *Življenjski slog, stališča, zdravje in spolnost*, ki je bila prva in doslej edina sistematična raziskava spolnosti v Sloveniji, je bila stališčem, povezanim s spolnostjo, namenjena ustrezna pozornost.

2 Raziskava *Življenjski slog, stališča, zdravje in spolnost*

Slovenska raziskava je bila po svoji zasnovi podobna raziskavam, ki so bile v različnih državah opravljene v »kontekstu aidsa«. Njen namen je bil zbrati informacije, ki so pomembne za oblikovalce in izvajalce politik na področju promocije spolnega zdravja. Podobno kot v številnih drugih evropskih državah, ki so izvedle velike nacionalne raziskave spolnega vedenja v verjetnostnih vzorcih splošnega prebivalstva v poznih 80. in 90. letih 20. stoletja, je bila spolnost obravnavana predvsem z vidika tveganj za okužbo s HIV in druge spolno prenosljive okužbe. V skladu z našimi cilji smo prilagodili metode zbiranja podatkov, ki so bile uporabljene v odlični britanski raziskavi *Stališča do spolnosti in spolni življenjski slogi*, ki je bila opravljena že v letih 1990 in 1991 na reprezentativnem vzorcu britanskega prebivalstva v starosti od 16 do 59 let (Johnson in dr. 1994, Klavs 2002; 2007). Za izvedbo raziskave smo pridobili tudi soglasje Komisije za medicinsko etiko pri Ministrstvu za zdravje.

Raziskava je bila opravljena na verjetnostnem vzorcu slovenskih državljanov v starosti od 18 do 49 let, ki so v času anketiranja imeli prijavljeno stalno bivališče v Sloveniji (Klavs 2007). Raziskovalne rezultate je zato možno posplošiti na vse Slovence teh starosti, ki so v času raziskave živeli v Sloveniji. Skupaj je bilo anketiranih 1752 oseb, torej 67 odstotkov oziroma približno dve osebi od treh, ki so bile izbrane v vzorec. To je bil za tovrstno raziskavo relativno dober odgovor. Poleg zagotavljanja čim bolj obsežnega sodelovanja smo zbrane podatke tudi utežili glede na stopnjo odgovora in značilnosti slovenskega prebivalstva v letu 2000 glede spola, starostne strukture, prebivališča v statističnih regijah in velikosti kraja bivanja. Zbrane podatke smo analizirali s posebnimi statističnimi metodami za presečne raziskave s kompleksnim vzorčenjem tako, da smo upoštevali uteženost podatkov, stratifikacijo in kopičenje, kar je v prid trditvi o zelo dobri reprezentativnosti rezultatov raziskave o spolnem vedenju Slovencev in stališčih v zvezi s spolnostjo.

Podatke smo zbrali s kombinacijo osebnih intervjujev, ki so jih s standardiziranim vprašalnikom opravile anketarke, in samoanketiranja, tj. samostojnega odgovarjanja anketirancev na zaupne dele vprašalnika ob prisotnosti anketark. Preden so anketiranci začeli odgovarjati na vprašanja, so jim anketarke povedale, da bodo vprašalnik z bolj občutljivimi vprašanji izpolnili anonimno in ga oddali v zalepljeni kuverti, tako da niti anketarka ne bo poznala njihovih odgovorov. Na ta način smo se želeli čim bolj izogniti možnosti, da bi anketiranci pri poročanju o najbolj intimnih spolnih izkušnjah svoje odgovore prilagajali družbenim pričakovanjem in s tem prikrivali svoje dejansko spolno vedenje. Na vprašanja v zvezi s stališči o spolnosti pa so anketirani odgovarjali anketarki. Izbrani način zbiranja podatkov se je zdel poleg zagotavljanja iskrenosti odgovorov optimalen tudi glede zagotavljanja čim višje stopnje odgovora med izbranimi v verjetnostni vzorec. Velika večina anketiranja je bila opravljena v obdobju od konca novembra 1999 do julija 2000.

Pri predstavitvi rezultatov slovenske raziskave bomo skušali vsaj deloma odgovoriti na vprašanja, ki sta nakazani v prejšnjih odstavkih. Zanimalo nas je, ali se tudi v Sloveniji kaže naraščanje permisivnosti spolne morale in ali je v slovenskih podatkih mogoče opaziti znamenja, da je stopnja soglasja o vrednotah in normah, ki naj bi jih ljudje upoštevali pri svojih spolnih izbirah, razmeroma nizka.

3 Stališča o primerni starosti ob prvem spolnem odnosu

V družbah, kjer je prvi spolni odnos eden najpomembnejših dogodkov v spolnem odraščanju, obstajajo tudi natančna družbena pravila s kom, v kakšnih okoliščinah in kdaj naj bi se zgodil. Odgovori na ta vprašanja so bili še pred dobrimi petdesetimi leti tudi v Evropi dokaj nedvoumni. Spolnost, vključno s prvim spolnim odnosom, naj bi bila omejena na zakonsko zvezo. Ta zahteva sicer ni bila vedno upoštevana, a so kršilci – zaradi dvojnih moralnih standardov še zlasti ženske – morali računati s strogimi sankcijami. Danes je ta omejitev v celoti izginila, saj je spolnost pred poroko in/ali v »neporočnih« partnerskih zvezah družbeno postala povsem sprejemljiva. Pač pa sta se glede prvega spolnega odnosa pojavili dve novi moralni vprašanji – kakšna naj bi bila primerna starost ob tej spolni izkušnji in v kakšni partnerski zvezi naj bi se praviloma zgodil. V slovenski raziskavi so bili anketiranci vprašani, kaj menijo glede primerne starosti za prvi spolni odnos. Glede na trditev, da je moderna spolna morala vse bolj permisivna, je utemeljeno pričakovanje, da (tudi) v Sloveniji ni splošnega soglasja o najprimernejši starosti ob prvem spolnem odnosu.

Z vidika te domneve je najbolj zanimiv podatek o deležu Slovencev, ki so menili, da te starosti ni mogoče »predpisati«, ampak naj bi bila odvisna od posameznika, ki se odloča za prvi spolni odnos (preglednica 1). Skoraj dve petini moških in dobra tretjina žensk so menili, da niti pri fantih niti pri dekletih ni pomembna starost, ampak osebna pripravljenost na ta dogodek. Delež teh stališč je bil največji pri najmlajši generaciji,² medgeneracijske razlike pa so bile bolj izrazite pri ženskah kot pri moških.

² V raziskavo so bile zajete tri generacije – najmlajša (od 18 do 24 let), mlajša (od 25 do 34 let) in srednja (od 35 do 49 let).

Preglednica 1: Starost, pred katero fantje in dekleta ne bi smeli imeti prvega spolnega odnosa, 18–49 let stari Slovenci v letu 2000

	Moški				Ženske			
	Leto rojstva (starost ^a)				Leto rojstva (starost ^a)			
	1950– 1964	1965– 1974	1975– 1982	Vsi	1950– 1964	1965– 1974	1975– 1982	Vse
	(35–49)	(25–34)	(18–24)		(35–49)	(25–34)	(18–24)	
Za fante								
Pred starostjo								
Aritmetična sredina starosti ^b	16,7	16,3	16,2	16,5	17,6	17,3	16,7	17,3
Mediana ^c	17	16	16	16	18	17	17	18
Število oseb z mnenjem o starostni meji ^f	250	144	95	489	271	143	88	502
Delež oseb z mnenjem o starostni meji ^g	59,7 %	54,2 %	48,3 %	55,5 %	65,0 %	55,6 %	46,7 %	58,2 %
pred starostjo 15 let ali še nižjo	15,6 %	22,2 %	19,5 %	18,5 %	6,8 %	9,4 %	12,5 %	8,8 %
pred starostjo 16 ali 17 let	21,3 %	14,8 %	17,2 %	18,4 %	19,7 %	20,0 %	18,3 %	19,5 %
pred starostjo 18 ali 19 let	20,8 %	14,5 %	9,0 %	16,3 %	29,8 %	21,5 %	11,3 %	23,5 %
pred starostjo 20 let ali še višjo	2,0 %	2,8 %	2,6 %	2,4 %	8,6 %	4,8 %	4,7 %	6,6 %
Odkvisno od posameznika	36,7 %	39,3 %	45,9 %	39,6 %	31,7 %	41,6 %	48,8 %	34,4 %
Ne pred poroko	0,0 %	0,4 %	0 %	0,1 %	0,5 %	0,5 %	1,2 %	0,7 %
Drugo	0,7 %	0,4 %	0 %	0,5 %	0,5 %	0,5 %	0,4 %	0,5 %
Ne ve	2,9 %	5,6 %	5,8 %	4,4 %	2,3 %	1,8 %	3,0 %	2,3 %
Oseb (100 %) ^f	418	266	197	880	417	257	189	863
Za dekleta								
Pred starostjo								
Aritmetična sredina starosti ^b	16,5	16,2	16,3	16,4	17,2	17,0	16,6	17,0
Mediana ^c	17	16	16	16	17	17	17	17
Število oseb z mnenjem o starostni meji ^d	256	145	96	497	274	143	93	509
Delež oseb z mnenjem o starostni meji ^e	61,4 %	54,7 %	48,8 %	56,5 %	65,7 %	55,6 %	48,9 %	59,0 %
pred starostjo 15 let ali še nižjo	18,3 %	20,9 %	18,1 %	19,0 %	10,3 %	12,0 %	12,7 %	11,3 %
pred starostjo 16 ali 17 let	22,0 %	18,3 %	16,9 %	19,8 %	22,9 %	18,0 %	21,1 %	21,0 %
pred starostjo 18 ali 19 let	19,4 %	13,5 %	11,8 %	15,9 %	27,6 %	22,2 %	11,7 %	22,5 %
pred starostjo 20 let ali še višjo	1,7 %	2,0 %	2,1 %	1,9 %	4,9 %	3,4 %	3,5 %	4,1 %
Odkvisno od posameznika	35,1 %	38,8 %	45,7 %	38,6 %	31,5 %	41,6 %	47,2 %	37,9 %
Ne pred poroko	0,0 %	0,4 %	0,0 %	0,1 %	0,5 %	0,5 %	1,2 %	0,7 %
Drugo	0,7 %	0,4 %	0,0 %	0,5 %	0,5 %	0,5 %	0,4 %	0,5 %
Ne ve	2,9 %	5,6 %	5,5 %	4,3 %	1,9 %	1,8 %	2,4 %	2,0 %
Oseb (100 %) ^f	418	266	196	880	417	257	189	863

a – starost ob anketiranju

b – povprečna starostna meja, za katero so ljudje menili, da pred to starostjo mladi še ne bi smeli imeti spolnih odnosov

c – starost, za katero je polovica ljudi menila, da pred to starostjo mladi še ne bi smeli imeti spolnih odnosov

d – število oseb, ki so navedle starost v letih, pred katero fantje oziroma dekleta še ne bi smeli imeti spolnih odnosov

e – skupni delež oseb, ki so navedli neko starost v letih, pred katero mladi še ne bi smeli imeti spolnih odnosov

f – število vseh oseb, ki so odgovorile na vprašanje

Anketiranci, ki so navedli starost, pred katero naj bi po njihovem mnenju mladi ljudje ne imeli spolnih odnosov, so kot najpogostejši razlog za svojo izbiro navedli čustveno nezrelost (povezano s starostjo), skoraj nihče pa ni menil, da so pri določanju pravšnje starosti pri prvem spolnem odnosu pomembni moralni pomisleki. Zelo redki so bili tudi tisti, ki so menili, da je s spolnimi odnosi treba počakati do primerne starosti zaradi zdravstvenih razlogov. Relativno visok delež Slovencev, ki so menili, da primernega časa za prvi spolni odnos ni mogoče določiti glede na starost, ampak glede na osebno zrelost, kaže na permissiven odnos do odločitev mladostnikov o enem najpomembnejših dogodkov v spolnem odraščanju. Vendar pa je permissivnost povezana s pričakovanjem, da so mladi ljudje kompetentni za svoje odločitve (tudi) na področju spolnosti in obvladovanje njihovih posledic.

Z našega vidika vsebuje preglednica 1 še dve zanimivi informaciji. Prva je, da podatki kažejo izginjanje spolno specifičnih stališč glede starosti, pred katero fantje in dekleta ne bi smeli imeti spolnih odnosov, saj je večina anketirancev menila, da naj bi bila starostna meja enaka za oba spola. Pri tem so moški za oba spola v povprečju navajali nekoliko nižjo primerno starost za prvi spolni odnos kot ženske. Ta kaže, da ženske verjetno uporabljajo drugačna merila za določanje zrelosti za prvi spolni odnos kot moški. Druga informacija pa se nanaša na različno dinamiko spreminjanja stališč moških in žensk o primerni starosti ob prvem spolnem odnosu. Medgeneracijske razlike v stališču, naj starostne meje za prvi spolni odnos ne določajo leta, ampak osebna zrelost, so bile bolj izrazite pri ženskah kot pri moških. To pomeni, da so se stališča žensk spreminjala hitreje kot stališča moških. Če upoštevamo še dejstvo, da se je v Sloveniji – kot kažejo medgeneracijske primerjave – dejanska povprečna starost pri prvem spolnem odnosu hitreje zniževala pri ženskah kot pri moških in je bila na začetku prejšnjega desetletja pri najmlajši generaciji že izenačena (Bernik, Klavs 2011: 99), potem se zdi utemeljena trditev, da so ženske doživele večje spremembe kot moški tako v nekaterih vzorcih svojega spolnega vedenja kot nekaterih stališčih v zvezi s spolnostjo.

Glede ključnih značilnosti stališč do pravšnje starosti za prvi spolni odnos je Slovenija bolj podobna severnoevropskim kot južnoevropskim državam. Primerjave evropskih podatkov namreč kažejo, da so se različni moralni standardi za moške in ženske ohranili predvsem v južnoevropskih državah ter da so tod še vedno pogosto stališča, da naj bi ženske ne imele spolnih odnosov pred poroko (Kontula 2009: 56).

Poznavanje stališč o primerni starosti za prvi spolni odnos omogoča sklepanje o nekaterih značilnostih prevladujoče spolne morale. Na podlagi predstavljenih podatkov bi lahko trdili, da v Sloveniji prevladujejo dokaj permissivni pogledi na spolnost. V prid tej tezi govori zlasti visok delež stališč, da se primerne starosti za prvi spolni odnos ne da določiti arbitrarno, ampak naj bi bila pogojena z osebnimi lastnostmi mladostnikov. Z drugimi besedami: visok delež tako moških kot žensk v Sloveniji je menil, da je prvi spolni odnos družbeno vse manj normiran dogodek, hkrati pa vse bolj pomembna osebna izkušnja. To kaže, da so v Sloveniji (tudi) na ravni stališč očitne težnje k individualizaciji spolnega vedenja.

4 Soglasja in nesoglasja o spolni morali v Sloveniji

Ker je v Sloveniji za stališča o primerni starosti za prvi spolni odnos značilno razmeroma visoko soglasje, je smiselno vprašanje, ali to velja tudi za druga stališča, povezana s spolnostjo. Na to vprašanje bomo skušali odgovoriti s pomočjo podatkov o stališčih do spolnosti pred poroko, spolne (ne)zvestobe v partnerskih zvezah, spolnih odnosih z nekom samo enkrat in spolnih odnosih med odraslimi osebami istega spola (preglednica 2).

Preglednica 2: Stališča o spolnosti pred poroko, dodatnih partnerjih, spolnem odnosu z nekom samo enkrat in homoseksualni spolnosti, 18–49 let stari Slovenci v letu 2000

	Vedno narobe	Večinoma narobe	Včasih narobe	Redko narobe	Sploh ni narobe	Ne vem	Število oseb ^a
	Delež %	Delež %	Delež %	Delež %	Delež %	Delež %	(100%)
Moški							
Spolni odnos pred poroko	2,7	4,3	6,2	7,5	79,1	2,8	878
Spolni odnos poročene osebe z drugim	43,3	29,9	16,0	4,0	5,2	1,6	879
Spolni odnos osebe v zunajzakonski skupnosti z drugim	42,9	31,5	14,3	3,6	6,2	1,5	877
Spolni odnos osebe, ki ne živi skupaj s partnerjem z drugim	38,7	33,0	15,5	4,5	7,2	1,3	875
Spolni odnos z nekom samo enkrat	23,5	23,3	22,1	10,6	19,5	1,1	875
Spolni odnosi med dvema odraslima moškima	60,9	7,6	3,8	2,8	20,1	4,7	879
Spolni odnosi med dvema odraslima ženskama	47,1	12,3	7,3	5,5	22,5	5,4	879
Ženske							
Spolni odnos pred poroko	2,5	5,1	7,6	7,1	77,7	0	863
Spolni odnos poročene osebe z drugim	58,7	25,5	9,2	2,3	3,5	0,8	863
Spolni odnos osebe v zunajzakonski skupnosti z drugim	59,9	27,7	7,6	1,2	2,6	1,0	863
Spolni odnos osebe, ki ne živi skupaj s partnerjem z drugim	52,2	30,7	9,7	1,9	4,5	1,0	863
Spolni odnos z nekom samo enkrat	32,4	24,6	20,6	8,6	10,6	3,3	861
Spolni odnosi med dvema odraslima moškima	46,8	7,4	3,7	5,1	29,9	7,1	863
Spolni odnosi med dvema odraslima ženskama	45,5	8,8	3,6	5,2	29,9	7,0	863
Moški in ženske skupaj							
Spolni odnos pred poroko	2,6	4,7	6,9	7,3	78,4	0,1	1741
Spolni odnos poročene osebe z drugim	51,0	27,7	12,6	3,1	4,4	1,2	1742
Spolni odnos osebe v zunajzakonski skupnosti z drugim	51,4	29,6	11,0	2,4	4,4	1,2	1740
Spolni odnos osebe, ki ne živi skupaj s partnerjem z drugim	45,4	31,8	12,6	3,2	5,8	1,1	1739
Spolni odnos z nekom samo enkrat	27,9	23,9	21,4	9,6	15,1	2,2	1735
Spolni odnosi med dvema odraslima moškima	53,9	7,5	3,8	4,0	25,0	5,9	1742
Spolni odnosi med dvema odraslima ženskama	46,3	10,5	5,5	5,3	26,2	6,2	1742

a – število oseb, ki so odgovorile na vprašanje

Ni presenetljivo, da je najvišje soglasje glede sprejemljivosti spolnih odnosov pred poroko. Skoraj 80 odstotkov Slovencev se je strinjalo s trditvijo, da ti sploh niso moralno sporni (*sploh ni narobe*). Odsotnost moralnih zadržkov do spolnih odnosov pred poroko in permissivni pogled na primerno starost ob prvem spolnem odnosu pa nista povezana s permissivnostjo do spolne nezvestobe ter spolnih odnosov med osebami istega spola. Več kot dve tretjini moških in štiri petine žensk je menilo, da so »izvenpartnerski« spolni odnosi (tj. spolni odnosi živečih v zakonski ali zunajzakonski zvezi ali v ločenem življenju v dvoje z osebami zunaj teh zvez) moralno nesprejemljivi (*vedno narobe* in *večinoma narobe*). Zanimivo je, da so bila stališča o partnerski spolni zvestobi precej podobna za vse tri vrste partnerskih zvez. Po mnenju anketirancev spolna zvestoba v manj formaliziranih partnerskih zvezah (npr. ločeno življenje v dvoje) ni nič manj pomembna kot v zakonski zvezi.

Nekoliko manj neodobravanja kot spolna nezvestoba so bili deležni spolni odnosi med odraslimi osebami istega spola. Spolni odnosi med moškimi so bili povsem nesprejemljivi (*vedno narobe*) za več kot pol Slovencev, za približno osem odstotkov pa v glavnem nesprejemljivi (*večinoma narobe* na petstopenjski lestvici, ki je segala od *večinoma narobe* do *sploh ni narobe*). Nekoliko manj zadržkov je bilo do spolnih odnosov med ženskami, saj jih je kot *vedno narobe* ovrednotila slaba polovica anketirancev, približno 11 odstotkov pa kot *večinoma narobe*. Stališča do spolnih odnosov med osebami istega spola so bila mnogo bolj polarizirana kot stališča glede spolne nezvestobe, saj za približno četrtino Slovencev homoseksualni spolni odnosi tako med moškimi kot ženskami *sploh niso (bili) narobe*, medtem ko je spolno nezvestobo v partnerskih zvezah odobral le približno vsak dvajseti anketiranec.

Podatki iz preglednice 2 so podobni britanskim iz leta 1990/91 (Wellings in dr. 1994: 225–258), hkrati pa se v nekaterih pogledih precej razlikujejo od ameriških iz leta 1992 (Michael in dr. 1995: 230–246). Tako kot Slovenci so bili tudi Britanci zelo tolerantni do spolnih odnosov pred poroko (le 3 odstotki prvih in 5 odstotkov drugih so menili, da so *vedno narobe*, medtem ko je bila takšnega mnenja petina Američanov). Tudi med britanskimi in slovenskimi stališči do spolnih odnosov med osebami istega spola so bile razlike neznatne, saj je približno polovica britanskih anketirancev menila, da so spolni odnosi med osebami istega spola *vedno narobe*, za slabo četrtino pa *sploh niso (bili) narobe*. Med Američani pa je bil delež tistih, ki so menili, da so spolni odnosi med osebami istega spola *vedno narobe* višji kot v Sloveniji in Britaniji, saj je znašal 65 odstotkov (Michael in dr. 1995: 234).

Če v preglednici 2 upoštevamo še podatek, da so bili za približno polovico slovenskih anketirancev spolni odnosi z *nekom samo enkrat* povsem ali pa v glavnem nesprejemljivi, potem se zdi utemeljen sklep, da v Sloveniji prevladuje soglasje, da so moralno neoporečni le spolni odnosi v spolno ekskluzivnih heteroseksualnih partnerskih zvezah. Ta ugotovitev ne podpira trditev, da je za sodobne družbe vse bolj značilna dogovorna spolnost (tj. spolnost brez vnaprejšnjih moralnih »pravilnosti« in »napačnosti«). Pač pa – gledano v celoti – naši podatki vendarle sugerirajo sklep, da v Sloveniji prevladuje dokaj heterogena spolna morala, v kateri permissivnost do nekaterih vidikov spolnega vedenja »sobiva« z restriktivnostjo do drugih vidikov.

Trditev o heterogenosti spolne morale v Sloveniji potrjujejo tudi razlike v stališčih med spoloma in generacijami, ki so predstavljene v preglednici 3.³ Razlike med generacijami moških so zanemarljivo majhne pri stališču do spolnih odnosov z nekom le enkrat, pri ženskah pa do spolne (ne)zvestobe v vseh vrstah partnerskih zvez. Čeprav so med generacijami žensk opazne razlike v spolnem vedenju (Bernik, Klavs 2011: 65–94), ni bila za ženske najmlajše generacije spolna zvestoba nič manj pomembna vrednota kot za njihove starejše vrstnice. Stališča žensk do nezvestobe so bila v poprečju med *vedno narobe* in *večinoma narobe*, moška pa so bila umeščena blizu *večinoma narobe*. Vendar se je v tem pogledu najmlajša generacija moških razlikovala od svojih starejših vrstnikov, saj je bil njihov pogled na zvestobo precej blizu stališču žensk. Zato se zdi smiselna domneva, da se pri vrednotenju zvestobe obeta postopna konvergenca stališč moških in žensk zaradi spreminjanja moških stališč. Verjetno bo tudi v Sloveniji prišlo do obrata, ki ga je že pred dobrima dvema desetletjema pokazala nemška raziskava mladostnikov. Po tej raziskavi so fantje vse bolj cenili ljubezen, partnerske odnose in zvestobo, dekleta pa so v partnerskih zvezah zahtevale več samostojnosti (Schmidt 1993: 4–6). Tudi finske raziskave so pokazale naraščanje neodobravanja spolne nezvestobe. Po podatkih iz leta 2007 so bile mlajše generacije najbolj kritične do nezvestobe (Kontula 2009: 72). Te spremembe so zanimive zlasti zato, ker »lahko pomenijo ponovno prebujanje romantizma v sicer vse bolj individualističnih časih« (Kontula 2009: 157).

Naši podatki kažejo, da močno soglasje glede nekaterih stališč ne izključuje izrazitih soglasij glede drugih. Od vseh obravnavanih stališč so bila najbolj polarizirana stališča o homoseksualnih spolnih odnosih, zato se pogosto zdi, da predvsem homoseksualne spolne aktivnosti vzbujajo močne moralne občutke in s tem izrazito zavračanje na eni strani in odobravanje na drugi. Vendar so vse obravnavane spolne aktivnosti, tj. spolna (ne)zvestoba, spolni odnosi z nekom le enkrat in spolni odnosi med osebami istega spola, deležne visoke moralne pozornosti. Razlika je le v tem, da je stopnja soglasja o pomembnosti spolno ekskluzivnih monogamnih partnerskih zvez in deloma tudi o moralni (ne)primernosti spolnih odnosov z nekom samo enkrat precej večja kot pri presojanju spolnih odnosov med osebami istega spola. Zato je spolna nezvestoba praviloma deležna mnogo bolj samoumevnega in enoglasnega (in s tem tudi manj opaznega) moralnega nestrinjanja kot homoseksualni spolni odnosi.

3 V preglednici 3 so navedene »povprečne vrednosti stališč« glede na spol in generacijsko pripadnost, merjene na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni *vedno narobe* (tj. moralno povsem nesprejemljivo), 5 pa *sploh ni narobe* (tj. moralno povsem sprejemljivo), vmesne stopnje pa so *večinoma narobe* (2), *včasih narobe* (3) in *redko narobe* (4).

Preglednica 3: Stališča različnih generacij o spolnosti pred poroko, dodatnih partnerjih, spolnem odnosu z nekom samo enkrat in homoseksualni spolnosti, 18–49 let stari Slovenci v letu 2000

	Moški				Ženske			
	Leto rojstva (starost ^a)			Vsi	Leto rojstva (starost ^a)			Vse
	1950– 1964	1965– 1974	1975– 1982		1950– 1964	1965– 1974	1975– 1982	
	(35–49)	(25–34)	(18–24)		(35– 49)	(25–34)	(18–24)	
Spolni odnos pred poroko								
Aritmetična sredina ^b	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5	4,5	4,6	4,5
Število oseb s stališčem ^c	414	264	197	875	417	257	189	863
Spolni odnos poročene osebe z drugim								
Aritmetična sredina ^b	2,1	1,9	1,7	2,0	1,6	1,8	1,6	1,7
Število oseb s stališčem ^c	413	256	196	865	412	256	188	856
Spolni odnos osebe v zunajzakonski skupnosti z drugim								
Aritmetična sredina ^b	2,1	1,9	1,7	2,0	1,5	1,7	1,6	1,6
Število oseb s stališčem ^c	411	257	196	864	412	255	188	855
Spolni odnos osebe, ki ne živi skupaj s partnerjem z drugim								
Aritmetična sredina ^b	2,2	2,0	1,8	2,1	1,7	1,8	1,7	1,7
Število oseb s stališčem ^c	410	257	197	864	412	255	188	855
Spolni odnos z nekom samo enkrat								
Aritmetična sredina ^b	2,8	2,8	2,9	2,8	2,2	2,5	2,6	2,4
Število oseb s stališčem ^c	410	259	196	865	399	246	187	832
Spolni odnosi med dvema odraslima moškima								
Aritmetična sredina ^b	1,9	2,2	2,4	2,1	2,3	2,6	3,3	2,6
Število oseb s stališčem ^c	395	256	186	837	388	236	178	802
Spolni odnosi med dvema odraslima ženskama								
Aritmetična sredina ^b	2,2	2,6	2,7	2,4	2,3	2,6	3,3	2,6
Število oseb s stališčem ^c	391	255	186	831	388	236	179	803

a – starost ob anketiranju

b – povprečna vrednost točk na lestvici stališč (aritmetična sredina) (1 = vedno narobe, 2 = večinoma narobe, 3 = včasih narobe, 4 = redko narobe, 5 = sploh ni narobe)

c – število oseb, ki so izrazile svoje stališče

5 Meje »dogovorne« spolne morale

Pri predstavitvi in obravnavi podatkov o stališčih povezanih s spolnostjo sta nas zanimali predvsem permissivnost spolne morale v Sloveniji ter njena individualizacija. Na nobeno od teh dveh vprašanj naši podatki ne dajejo enoznačnih odgovorov. Na nekaterih področjih (npr. starost ob prvem spolnem odnosu, spolnost pred poroko) so prevladujoča stališča izrazito permissivna, na drugih se »soočajo« permissivna in restriktivna stališča (npr. spolni odnosi med osebami istega spola), na tretjih pa so omejitve in prepovedi zelo jasne (npr. spolna zvestoba). To tudi pomeni, da individualizacija spolne morale ni na vseh področjih enako izrazita. Sodeč po prevladujočih stališčih so v Sloveniji možnosti osebnih izbir pri nekaterih spolnih aktivnostih zelo široke, kjer so moralne omejitve jasne, pa se morajo posamezniki pri svojih spolnih izbirah podrediti družbenim pričakovanjem, če se nočejo izpostaviti morebitnim sankcijam. Obravnavana stališča ne kažejo, da so izbire na področju spolnosti prepuščene zgolj dogovorom med spolnimi partnerji, ampak jih pogosto pogojuje nevidna moralna moč družbe.

Literatura

- BERNIK, Ivan, KLAVS, Irena, 2011: *Spolno življenje v Sloveniji*. Maribor: Aristej.
- GIDDENS, Anthony, 1992: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- JOHNSON, Anne M. in dr., 1994: *Sexual attitudes and lifestyles*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
- KLAVS, Irena, 2002: Feasibility of testing for Chlamydia trachomatis infection in the general population of Slovenia: Serious gaps in control. *Sexually Transmitted Infections* 80/2. 121–123.
- KLAVS, Irena, 2007: Slovene national survey of sexual lifestyles, attitudes and health, 1999–2001: Data collection methods. *Zdravstveno varstvo* 46. 1–8.
- KONTULA, Osmo, 2009: *Between Sexual Desire and Reality: The Evolution of Sex in Finland*. Helsinki: The Population Research Institute D49/2009.
- MICHAEL, Robert T. in dr., 1995: *Sex in America*. Boston: Little, Brown.
- PLUMMER, Ken, 1996: Foreword. Symbols of Change. Simon William: *Postmodern Sexualities*. London: Routledge. ix–xvi.
- SCHMIDT, Gunter, 1995: Commentary: Emancipation and social change in heterosexual relationships. *Journal of Psychology and Human Sexuality* 7/3. 7–20.
- SCHMIDT, Gunter in dr., 1993: *Jugensexualität. Sozialer Wandel, Gruppenunterschiede, Konfliktfelder*. Stuttgart: Enke.
- WEEKS, Jeffrey, 2003: *Sexuality*. London: Routledge.
- WELLINGS, Kate in dr., 1994: Sexual attitudes. Anne M. Johnson in dr. (ur.): *Sexual attitudes and life styles*. Oxford: Blackwell Scientific Publications. 225–258.

Ranka Ivelja

Dnevnik d. d., Ljubljana

UDK 061.2:070(497.4)

UDK 342.732:070.11(497.4)

Novinarstvo in etika ali kdaj pes čuvaj ne potrebuje nagobčnika

V prispevku so predstavljene ključne značilnosti medijske samoregulacije in delovanje najbolj dejavnega samoregulacijskega telesa v Sloveniji – Novinarskega častnega razsodišča. Prikazanih je nekaj tipičnih primerov, ki jih je obravnavalo razsodišče, in etičnih dilem, ki jih odpirajo primeri.

novinarstvo, etika, novinarska samoregulacija, novinarsko častno razsodišče, Društvo novinarjev Slovenije

The paper presents the key features of media self-regulation and the functioning of the most active self-regulatory body in Slovenia – the Journalists' Court of Honour. Some typical cases dealt with by the court are described, as well as the ethical dilemmas arising from them.

journalism, ethics, media self-regulation, Journalists' Court of Honour, Slovene Association of Journalists

Etika brez novinarstva bi obstala, novinarstva brez etike ni. Novinarstvo, ki ne spoštuje profesionalnih in etičnih norm, je mehanizem zlorabe družbene moči medijev in praviloma podaljšana roka političnih, ekonomskih in drugih interesnih skupin. Neetično novinarstvo je humus za korupcijo, za šovinizem, rasizem, seksizem, kršenje človekovih pravic, za vsakovrstne nedemokratske stranpoti. Novinarstvo lahko svojo vlogo »psa čuvaja« demokracije opravlja le, če ohrani avtonomijo do centrov moči.

Neznosno zahtevno vlogo, v kateri se mora izogniti samocenzuri in potencialni cenzuri oziroma državni (sodni) represiji, lahko novinarstvo opravlja le, če je zavezano etičnim pravilom profesije. Sicer se spremeni v »psa čuvaja« gospodarjev sveta.

A tako kot ni novinarstva brez etike, ga zaradi narave dela, ki mu vladata hitrost in ostra konkurenca na medijskem trgu, ni niti novinarstva brez zmot in napak. Premišljen, izoblikovan odnos do neizogibnih, bolj ali manj vsakodnevnih kršitev profesionalnih in etičnih norm profesije je najboljše jamstvo za (bolj) etično novinarstvo. V tem smislu se je za najbolj dobrodejno in učinkovito rešitev izkazala medijska samoregulacija.

Kaj je medijska samoregulacija?

»Medijska samoregulacija je prizadevanje medijskih profesionalcev, da bi s skupnimi močmi oblikovali uredniške oziroma novinarske smernice in jih spoštovali v 'učnem procesu', odprtem za javnost. S tem neodvisni mediji prevzamejo svoj del odgovornosti za kakovostno javno razpravo, hkrati pa ohranijo uredniško (novinarsko) avtonomijo pri oblikovanju te razprave« (Haraszi 2008: 9). Tako je medijsko samoregulacijo definiral predstavnik za svobodo medijev pri OSCE.

Zelo pomembno je, »da je samoregulacija prostovoljna in da se lahko vsak medij in vsak novinar vključi v sistem samoregulacije« (Koven 1999). To pa pomeni, da mora imeti novinarska skupnost na voljo etični kodeks in delujoče telo samoregulacije. Novinar mora imeti možnost podati

odgovor na pritožbo v postopku pred organom in upoštevati sodbe komisije (ali tiskovnega sveta ali častnega razsodišča). Sistem medijske samoregulacije potrebuje učinkovit sistem sankcioniranja neprofesionalne, neetične novinarske prakse, obenem pa mora delovati tako, da ga država, politika in vplivni posamezniki ne morejo zlorabljati za discipliniranje novinarjev.

Sistemi samoregulacije po svetu so različni. Vsi temeljijo na etičnih kodeksih, ki so si po vsebini zelo sorodni. Dotikajo se ključnih vprašanj novinarskega dela (preverjanja, točnosti, virov, metod zbiranja informacij), poseganja v zasebnost (zlasti pri poročanju o nasilju, tragedijah, samomorih; še posebej, ko gre za ranljive skupine in posameznike) in konfliktov interesov (med drugim združevanja novinarskih in oglaševalskih oziroma politično propagandnih besedil).

Kodeks novinarjev Slovenije (<http://www.razsodisce.org>) sta pripravila in sprejela Društvo novinarjev Slovenije, ki združuje okoli 1000 poklicnih novinarjev, in Sindikat novinarjev Slovenije. Novinarsko častno razsodišče je skupen organ obeh organizacij. Kodeks je bil v zadnjih 20 letih prenovljen dvakrat, zadnjič konec leta 2010 po osmih letih veljave prejšnjega.

Etični standardi so v veljavnem kodeksu kodificirani v 29 členih, prvih pet členov predstavlja osnovni etični okvir; največ pritožb se nanaša prav nanje. Ti členi novinarja zavezujejo, da (1. člen) preverja točnost zbranih informacij, se izogiba napakam ter jih prizna in popravi, ko se mu prime-rijo; (2. člen) da ni osebno žaljiv; (3. člen) da pri informacijah, ki vsebujejo hude obtožbe, vedno poišče odziv tistih, ki jih te informacije zadevajo (tudi ko povzema druge medije); (4. člen) da ne zamolči informacij, ki so ključne za razumevanje teme, in (5. člen) da vselej opozori, ko objavlja govorice ali ugibanja. Ker sta drugi in tretji člen precej široka, je konkretnije smernice prinesla šele praksa. Novinarsko častno razsodišče (NČR) se je odločilo, da novinar ne more biti žaljiv do institucije (te so namreč ta člen zlorabljale), za hude obtožbe pa praviloma šteje obtožbe za kazni-va dejanja in nemoralno ravnanje (koruptivnost, laganje ...). Kodeks novinarje tudi zavezuje, da ne potvarjajo vsebine z montažo ali naslovi, da ne uporabljajo nedovoljenih načinov zbiranja podatkov (o tem več v nadaljevanju), da se izogibajo plačevanju informacij, da ne ponarejajo dokumentov in ne plagirajo.

V kodeksu je še poglavje, ki je v celoti posvečeno splošnim etičnim normam, ki zadevajo pred-vsem varovanje zasebnosti. Ti členi novinarje na splošno zavezujejo, da v posameznikovo zaseb-nost posežejo le, če javni interes pretehta nad spoštovanjem njegove zasebnosti (javni interes novinarji zelo pogosto zamenjujejo z radovednostjo ljudi). Po 17. členu je pravica javnosti do obveščenosti širša pri javnih osebnostih in tistih, ki želijo dobiti moč in vpliv ter zbujati pozornost, ožja pa pri posameznikih, ki niso vajeni medijske in javne pozornosti. Na primer: novinar lahko ob ustrezni utemeljitvi javnega interesa piše o skokih čez plot nekega politika, zelo previdno, če sploh, pa bi moral povzeti izjavo žrtve tragedije takoj pod dogodku, četudi jo ta da prostovoljno. A tudi pisanje o zasebnosti estradnih zvezd, politikov in drugih javnih osebnosti ni brez omejitev. Novinarji morajo upoštevati, da nihče ni kriv, dokler ni pravnomočno obsojen, zato morajo biti zelo pazljivi pri omembi imen in objavi fotografij ter posnetkov storilcev, prav tako tudi žrtev. S tega vidika je zanimiv primer kršitve tega člena, ki pa ni prišel pred NČR. V Ljubljani so nedavno prijeli osumljenca za več zelo krutih posilstev. Policija je novinarjem povedala, da so ga obravnavali in ovadili tožilstvu zaradi posilstva dveh starejših gospa, a mu je sodišče odpravilo pripor. Nato naj bi zagrešil tudi posilstvo mlajše ženske, zaradi česar so ga spet aretirali. Novinarji so skoraj brez

izjeme, v nasprotju s kodeksom, zapisali njegovo polno ime in brez sence dvoma poročali o njem kot o storilcu vseh treh dejanj, toda kasneje se je izkazalo, da vsaj posilstva mlajše ženske kljub prepoznavi ni zagrešil. Tako je namreč pokazala raziskava DNK.

Novinarji morajo biti posebej obzirni, kadar poročajo o otrocih, žrtvah tragedij, osebah z motnjami v razvoju in bolnikih. NČR je obravnaval več primerov neetičnega poročanja o znani romski družini. V nekem primeru je več medijev poročalo o enajstletni deklici, ki je skoraj umrla zaradi prevelike količine zaužitega alkohola, poročali pa so tako, da jo je bilo v javnosti mogoče zlahka prepoznati. Ena od novinark je v svojem odgovoru NČR napisala, da ima javnost pravico izvedeti, kaj se dogaja v družini, ki je od države dobila že toliko sredstev.

Členi, ki kodificirajo splošne etične norme, novinarja med drugim še zavezujejo, da se izogibajo narodnostnim, rasnim, spolnim, verskim in drugim stereotipom. Kodeks sankcionira spodbujanje k nasilju, širjenju sovraštva in nestrpnosti ter drugih oblik sovražnega govora. (NČR je eno redkih teles, ki sankcionira sovražni govor. Pravosodje to namreč počne na papirju, v praksi pa tovrstnih obsodb ni.) Posebej je določeno, da novinarji ne smejo razkriti identitete žrtev spolnih zlorab, družinskih tragedij in hudih kaznivih dejanj. Objaviti ne smejo niti materiala, ki bi prispeval k razkritju identitete, to lahko razkrijejo le s soglasjem žrtve. Slednje je novo določilo, z njim je NČR odgovoril na vprašanja, ki so se v medijski javnosti porodila ob odmevnejših družinskih tragedijah in spolnih zlorabah, zlasti odmevnemu primeru spolne zlorabe treh otrok na Ptuj.

Tehnologija in etika

Novo določilo je zahteval tudi razvoj medijske tehnologije. Po tem določilu odgovorni urednik odgovarja za vsebino komentarjev in drugega avdio-vizualnega materiala bralcev, poslušalcev ali gledalcev ter oblikuje pravila za izbiro in vključitev komentarjev. Če komentar ni v skladu z objavljenimi pravili, mora biti v najkrajšem času umaknjen. To določilo je bilo oblikovano z namenom, da bi dvignili etično raven spletnih forumov in drugih platform, ki omogočajo dvosmerno komunikacijo. Ta cilj zagotovo ni dosežen, saj se ljudje zaradi komentarjev na spletnih medijih, ki so pogosto uporabljeni kot pljuvalniki, sploh ne pritožujejo. Morda zato, ker ne vedo, da bi morali biti tudi komentarji na spletnih forumih uredniško oblikovani.

Kar trije novejši členi zadevajo nedovoljeno zbiranje podatkov, mdr. mora novinar v primeru, da je informacije pridobil na nedovoljen način, razloge predstaviti javnosti. Novinar se mora vedno predstaviti kot novinar in pojasniti namen zbiranja podatkov. Fotografira ter zvočno in slikovno snema lahko le ob privolitvi osebe (privolitev te je lahko tudi tiha, če oseba temu ne nasprotuje). Izjeme so dovoljene, če objavo upravičuje interes javnosti. V obeh primerih si mora novinar pridobiti tudi mnenje odgovornega urednika in javnosti pojasniti, zakaj se je odločil za nedovoljene načine zbiranja informacij.

Vodstvo Državnega zbora je 8. aprila 2013 sklicalo okroglo mizo o etičnih vidikih zbiranja informacij z naslovom Sobivanje ustavnih pravic in medijsko poročanje. Na njej so sodelovali pravni strokovnjaki, med njimi informacijska pooblaščenka, in novinarji. Povod za okroglo mizo je bilo ravnanje paparaca, ki je z balkona parlamentarne dvorane s teleobjektivom posnel in objavil vsebino več elektronskih pisem na mobilnih telefonih poslancev. Razprava je pokazala, da si pravni strokovnjaki in novinarji niso enotni v stališču, ali je objava na ta način pridobljenih informacij dopustna.

Novinarji so poudarjali, da je dopustna, če novinar razkrije vsebino sporočil, ki so v javnem interesu, a to mora narediti v skladu s kodeksom.

Novinar *Reporterja* Igor Kršinar je dokazoval, da je upravičeno objavil vsebino elektronskega pisma, ki ga je Roman Jakič, zdajšnji obrambni minister, prejel od Klemena Grošlja, nekdanjega šefa kabineta na Ministrstvu za gospodarski razvoj in tehnologijo. Ta mu je pisal o primernosti kadrov na Ministrstvu za obrambo, v Slovenski vojski in Obveščevalno-varnostni službi, mu svetoval, kateri so dobri in katere bi bilo treba zamenjati. Takšna informacija, ki ponuja vpogled v zakulisno politično dogajanje, je po njegovem mnenju v javnem interesu, oba vpletena pa vplivni javni osebnosti. Informacijska pooblaščenka Nataša Pirc Musar je nasprotno dokazovala, da v imenu pravice do obveščenosti ni dopustno, da bi novinarji in paparaci kadarkoli in kjerkoli zbirali informacije na nezakonit način in tako kršili komunikacijsko zasebnost. Menila je, da lahko novinarji to storijo izjemoma, ko preiskujejo neko nepravilnost, ne pa ob vsaki priložnosti, v pričakovanju, da bodo morda z vdorom v zasebnost pridobili informacijo, ki bo v javnem interesu.

Nov je člen kodeksa, ki zadeva poročanje o samomorih: To določilo, ki ga vsebuje več evropskih kodeksov, sledi smernicam za odgovorno poročanje o samomorih, ki so jih skupaj pripravili novinarji in suicidologi. To določilo novinarje zavezuje, da o samomoru in poskusu samomora poročajo in ime razkrijejo le, če to narekuje javni interes, ter da ne navajajo metode in kraja dejanja. Več kot 50 raziskav po svetu je namreč ugotovilo, da poročanje o kraju in načinu samomora vpliva na povečanje števila samomorov, izvedenih na enak način, v dneh ali tednih po objavi. Nizko etično raven pisanja o samomorih je razkrila tudi moja analiza pisanja šestih časnikov o tej temi (*Dnevnik, Večer, Delo, Direkt, Slovenske novice* in *Nedeljski dnevnik* od leta 2003 do 2010). Vsi naštetih mediji so o samomorih poročali senzacionalistično, tudi brutalno, brez javnega interesa. Brez soglasja so razkrivali identiteto žrtev in njihovih svojcev, med njimi otrok. Niso upoštevali, da so prizadeti, ko dajejo izjave za medije, v šoku in da mnogi niso vajeni medijske pozornosti. O okoliščinah samomora staršev so jih spraševali, čeprav so bili otroci pravkar priča strašnemu odkritju. Kljub že omenjenim smernicam, ki so poročanje nekoliko izboljšale, mediji še ugibajo o motivih za samomor in objavljajo lokacije samomora. Ko kdo omahne z ljubljanskega nebotičnika, se redkokateri medij izogne skušnjavi, da te novice ne bi objavil, čeprav ni v javnem interesu. Kljub temu NČR še ni dobilo nobene pritožbe, ki bi zadevala neetično poročanje o samomoru.

Sistem dela NČR

NČR, skupni organ Društva novinarjev Slovenije in Sindikata novinarjev Slovenije, je enostopenjsko telo. Na pisanje kateregakoli medija, vpisanega na seznam medijev pri kulturnem ministrstvu, se lahko pritoži kdorkoli. Pritožba mora biti napisana v skladu s pravilnikom o delu NČR. Pritožnik mora med drugim natančno navesti, s katero navedbo v prispevku je bil kršen določen člen Kodeksa novinarjev Slovenije. NČR pritožbo pošlje novinarju in ga pozove, naj odgovori. Velika večina novinarjev to stori. Nato razsodnik poročevalec pripravi izhodišča, ki jih obravnava NČR. Razsodbe in stališča NČR so zgolj moralne sankcije. Štejejo le toliko, kolikor jih kdo upošteva. Zadnja leta se pogosto dogaja, da tako pritožbo kot novinarjev odgovor napišejo pravni zastopniki, kar povzroča nelagodje, ker so člani NČR pravni amaterji (med njimi je le ena pravica).

Če zoper novinarja teče sodni postopek, NČR razsodbo sprejme, a jo do konca sodnih postopkov zamrzne. S tem želi preprečiti, da bi ga izrabili kot sredstvo v sodnih pregonih novinarjev, ki krepijo samocenzurno obnašanje novinarjev. Namen samoregulacije je ravno nasproten, da naj novinarji sami spoštujejo etični kodeks in se s tem ognejo sodnemu pregonu.

V Sloveniji je sodnih pregonov malo, v bivših jugoslovanskih republikah in v nekaterih drugih vzhodnoevropskih državah pa poteka na stotine procesov proti novinarjem, katerih namen je – tako poročajo tamkajšnje nevladne organizacije – zastraševalne narave. Po mnenju nekaterih odvetnikov je v Sloveniji razmeroma malo sodnih pregonov novinarjev, a ker sistematično zbranih podatkov ni na voljo, trdnih dokazov, da je res tako, ni.

NČR v primeru, ko gre za novinarje, ki so člani novinarskega sindikata (SNS) ali novinarskega društva (DNS), sprejme razsodbo; ko gre za nečlane, pa stališče. NČR je zaradi obravnavanja nečlanov pogosto kritizirano. Pri svojem stališču pa vztraja iz dveh razlogov. V primeru, da bi razsojalo le o domnevnih kršitvah članov, bi se drugi kršitelji izognili javni kritiki svojega ravnanja. Drugi razlog je v tem, da so razsodbe in stališča NČR zgolj moralne sankcije. Pravico do izrekanja mnenj pa navsezadnje zagotavlja ustava.

Število pritožb narašča

Leta 2007 je NČR dobil 30 pritožb, 2012 pa 53. Število pritožb, ki jih prejme NČR, le pogojno odraža raven (ne)spoštovanja novinarskih etičnih in profesionalnih norm, saj je odločitev, da se nekdo obrne na NČR, odvisna od več dejavnikov. Morda je eden od razlogov, da prispevki v izrazito rumenih medijih niso v večji meri predmet pritožb, dejstvo, da je prav rumenilo teh medijev nekakšen alibi za večjo »toleranco« ali pa so bralci manj občutljivi; obe tezi je seveda težko dokazati. NČR je lani dobil kar sedem pritožb čez prispevke v časniku *Delo*, čeprav ta zagotovo ne sodi med večje kršitelje etičnih norm (kršitve je NČR ugotovil v štirih primerih); štiri čez prispevke v časniku *Dnevnik* (dve kršitvi), na *Kanalu A* (tri kršitve) in na *TV Slovenija* (nobene ugotovljene kršitve), trikrat pa je obravnavalo časnik *Večer* (nobene kršitve). Drugi mediji, med njimi rumeni, so zastopani s po dvema ali po enim primerom. Da letijo pritožbe na medije, ki praviloma spoštujejo kodeks, govori tudi o tem, kako težavna je hoja po robu, ki jo zahteva raziskovalno novinarstvo v boju z lobiji. Kljub profesionalnosti lahko novinarju zdrsne. Zato kot predsednica NČR pogosto poudarjam, da ugotovljene kršitve še ne pomenijo nujno tudi slabega novinarja ali novinarstva; samoregulacija je navsezadnje »učni proces«, kot je rekel Haraszti. Tudi zato je bil ob zadnji prenovi kodeksa prvi člen dopolnjen z možnostjo, po kateri lahko NČR napako novinarju oprosti, če jo ta prizna in popravi. Žal novinarji svoje napake ne priznajo skoraj nikoli.

Podobno ravnaajo mediji. Vse razsodbe so objavljene na spletnih straneh NČR, SNS in DNS, vedno jih povzame tudi Slovenska tiskovna agencija, žal pa mnogi mediji, v katerem je bil sporni prispevek objavljen, ne želijo objaviti obsodilne razsodbe ali stališča.

Za slovenski model medijske samoregulacije je značilno tudi to, da politika praviloma razsojišča ne poskuša izrabljati za politične boje ali pritiske na novinarje. Gre za pojav, ki glede na prakso drugih tovrstnih teles ni samoumeven. V določeni meri poskušajo na novinarje preko NČR pritiskati velika vplivna podjetja ali državni zavodi. Praviloma izgubijo. Zaradi člankov v *Večeru* se je na primer pritožila direktorica mestne uprave Maribor, pritožila sta se podžupan in mestna

svetnica v Mariboru, pa direktor Snage in Javni medobčinski sklad, a NČR je kršitev kodeksa ugotovil le v enem primeru.

Kodeks in strah, da »zgodba pade«

Statistika kaže, da je pomanjkljivo preverjanje zbranih informacij še vedno ena od največjih slabosti slovenskega novinarstva. NČR pa je obravnaval celo primere, ko je novinar razpolagal s točno informacijo, a je vseeno objavil napačno. Tak je bil primer »predsednik države proti novinar-ki *Žurnal24*« iz leta 2010. Urad predsednika RS Danila Türka se je pritožil zaradi članka, v katerem je novinarka Gordana Stojilković objavila informacije o sodnem sporu med podjetjem Ultra in japonskim podjetjem NTT Docomo. Novinarka naj bi po pritožnikovem mnenju kršila prvi člen, ki novinarje obvezuje, da morajo preverjati točnost zbranih informacij, in 3. člen, ker ni opozorila, da objavlja nepotrdene informacije. Novinarka je med drugim zapisala, da je na fotokopiji sodbe zaznamak, da je bila sodba okrožnega sodišča poslana v Urad predsednika RS oziroma »gospe Mojci«, in ob tem »pojasnila«, da je gospa Mojca šefinja kabineta predsednika države Mojca Seliškar Toš.

Če bi to držalo in bi sodišče sodbo res poslalo Uradu predsednika RS, bi bila to v tedanjih političnih okoliščinah pomembna informacija. Vplivni politik, tedaj minister za izobraževanje Gregor Golobič, ki je bil tudi lastniško povezan z Ultro, je namreč Danila Türka odkrito podpiral v predsedniški kampanji. Novica, da je sodišče pod vplivom ministra ali predsednika države, bi bila v javnem interesu. Toda objavljena informacija ni bila točna. Novinarka je namreč zgolj »logično sklepala« (tako je pojasnila v svojem odgovoru), da se zapis »Urad predsednika« nanaša na Urad predsednika RS, zapis »gospe Mojci« pa na šefinjo Türkovega kabineta. V resnici se je prvi pisni zaznamek nanašal na predsednika okrožnega sodišča, drugi pa na njegovo tajnico z enakim imenom, kar je po objavi potrdilo sodišče. Tisto, kar je posebno v tem primeru, ni napačno sklepanje novinarke, temveč vztrajanje pri zmoti; informacijo so objavili kljub temu, da so novinarke v uradu predsednika Türka pred objavo članka pojasnili, da z roko napisano ime na sodbi ne zadeva sodelavke predsednika. Za povrh je novinarka to domnevo zapisala kot nesporno dejstvo. NČR je seveda razsodil v prid tožnika; novinarka je kršila oba člena kodeksa.

Ta primer pa ima še eno specifikko. Novinarka je v svojem odgovoru NČR pozvala, naj javno obsodi ravnanje predsednika države zaradi »nedopustnega pritiska na neodvisno uredniško politiko«. Predložila je namreč dokaz, da je predsednik države o pritožbi na NČR obvestil tudi Klause Schweighoferja, direktorja družbe Styria Media International AG, 100-odstotne lastnice časnika *Žurnal24*. Novinarka je menila, da se je predsednik s tem dopisom poskušal vmešavati v uredniško politiko ali celo izsiliti zamenjavo uredništva. NČR je, kot rečeno, razsodil, da je bila pritožba Urada predsednika RS utemeljena, toda hkrati je v razsodbi opozoril, da »so poskusi vplivanja na uredniško politiko preko lastnika medija nepotrebni in neprimerni« ter pozval vse državne institucije in organe, da za pritožbe čez novinarje in uredništva uporabljajo za to predvidene poti. Odziva pritožnika ali novinarke na razsodbo NČR ni bilo.

Tudi na televiziji *Kanal A* so leta 2010 v primeru Splošna bolnišnica Celje proti Urošu Slaku in Bojanu Travnu dokazano razpolagali z oprostilno sodbo sodišča o krivdi bolnišnice (tožil jih je bolnik, ki naj bi mu odrezali tretjino zdravih pljuč), vendar so ugotovitve ignorirali, ker pač niso potrjevale zgodbe bolnika. V večini primerov, ko novinarji informacij ne preverijo dovolj, gre za

strah, da bo v tem primeru »zgodba padla«, pogosto pa tudi za neizkušenost mladih, zelo obremenjenih in prekarno zaposlenih novinarjev, ki zjutraj »pokrivajo« jedrske elektrarne, popoldne pa trg zdravil ali dogajanje v državnem zboru. Težava so tudi uredniki, ki v lovu za odmevnimi zgodbami novinarjem niso v podporo pri preverjanju, temveč so s svojimi zahtevami po »zgodbi« in kratkimi roki prej ovira.

Zasebnost med senzacionalnostjo in javnim interesom

Najbolj občutljivi primeri, ki pridejo pred NČR, zadevajo posege v zasebnost; pritožbe, ki so zadevale tovrstne člene, pogosto pošlje varuh človekovih pravic. Nekaj primerov je bilo zelo odmevnih. Leta 2010 je varuhinja Zdenka Čebašek Travnik več novinarjem očitala, da so v članku Sosedje v hiši groze v brezplačniku *Žurnal* razkrili številne osebne podatke tedaj še osumljenca kaznivih dejanj spolne zlorabe, hkrati pa tudi otroka, čeprav to ni bilo v javnem interesu. V prispevku so objavili, kje je družina živel, polno ime in priimek očeta, njegove poklicne dejavnosti, okoliščine žrtvinega šolanja, sliko družinske hiše; s tem so po mnenju varuhinje in nato tudi NČR kršili člene, ki zapovedujejo varovanje zasebnosti in posebno obzirnost do otrok. Toženi novinarji in uredniki so objavo osebnih podatkov zanikali, za objavo imena pa so se po lastnih besedah odločili, ker so bile informacije, ki so razkrivale identiteto oseb, objavljene že prej. Zapisali so, da so vse, kar so objavili, objavili zato, da bi učinkovito vplivali na javno mnenje. Sklicevali so se tudi na poročanje o primeru Fritzl, ki naj bi postalo mednarodni standard pri poročanju o spolnih zlorabah otrok. Razsodišča argumenti toženih niso prepričali. Menili so, da javni interes v tem primeru ni prevladal nad pravico žrtev do zasebnosti, da bi bilo mogoče učinkovit članek napisati tudi brez objave imena in priimka osumljenca ter fotografije družinske hiše in da primer Fritzl ne more postati – in tudi ni postal – pravilo. NČR je tako pomagal vzpostavljati standarde, ki so bili v kasnejših letih spoštovani v večji meri.

Drugi primer iz leta 2010 (varuh človekovih pravic proti *POP TV*) je bil morda še zahtevnejši. Ljubosumni partner je umoril ukrajinsko državljanko, ki je v Sloveniji že vrsto let živel s svojim mladoletnim sinom in delala kot natakara. Po tragični smrti matere je dovoljenje za bivanje ugasnilo tudi mladoletnemu sinu, ki bi se lahko vrnil le v popolno revščino k ostareli babici na ukrajinsko podeželje. Zanj so se zavzeli prijatelji in neka nevladna organizacija. Ker mu je grozil izgon, so na pomoč poklicali medije. Novinarka *POP TV*, ki so jo povabili kar na pogreb, je z najboljšimi nameni pripravila prispevek, vanj je vključila posnetke s pogreba, ki je otroku v resnici koristil, saj ga kasneje niso deportirali. A varuh človekovih pravic je menil, da je kršila 20. člen, ki novinarja zavezuje, da spoštuje človekovo zasebnost in se izogiba senzacionalističnemu razkrivanju njegove zasebnosti v javnosti, in 22. člen, ki novinarja obvezuje, da je še posebno obziren, ko poroča o mladoletnikih, ki jih je doletela nesreča ali družinska tragedija. NČR je pri tehtanju škode in koristi, povzročene mladoletniku z objavo, pritrdil novinarki, da je prispevek vendarle v večji meri koristil kot škodil oziroma da je javni interes za poseg v zasebnost obstajal. Kršitve (tedanjega) 20. člena zato ni ugotovilo. Ugotovilo pa je kršitev (tedanjega) 22. člena, novinarka je mejo neetičnega poročanja prestopila s snemanjem izjav na pogrebu matere, s čimer je sina izpostavila radovednosti javnosti na kar se da neprimeren način.

Leta 2012 je zagotovo najbolj odmeval primer Rode. Časnik *Delo* je na prvi strani objavil zgodbo, v kateri je novinar Dejan Karba zapisal domnevo, da je kardinal Franc Rode oče. Ob članku so objavili tudi fotografiji kardinala in domnevnega sina, ki so – na prvi pogled – razkrivale osupljivo podobnost med njima. V članku je novinar navedel razloge in okoliščine, zaradi katerih je domnevni sin menil, da je kardinalov sin. (Njegova mama je bila mladostna prijateljica kardinala Rodeta, iz Slovenije je odšla noseča, rodila je v nekem samostanu v Nemčiji itn.) Novinar se je pogovarjal tudi z mamo, ki je potrdila intimno zvezo s kardinalom, ne pa tudi očetovstva, in z vrsto ljudi, ki so se spominjali tedanjih dogodkov. *Delo* je ob članku na prvi strani objavilo tudi sporočilo kardinala, da bo časnik tožil, če bo članek objavljen. Zelo odmevna in za vpletene mučna zgodba, ki so jo povzeli skoraj vsi mediji, se je razpletla tako, da je kardinal Rode pristal na test očetovstva s primerjavo DNK – opravili so ga v Nemčiji –, ki je pokazal, da kardinal ni oče. NČR je o primeru razsojal, toda rabsodbo je v skladu s pravilnikom »zamrznil«, kajti kardinal Rode je zoper novinarja in časnik sprožil kazenski in civilnopravni (odškodninski) postopek. Slovenija je namreč ena redkih držav, v kateri je zaradi sramotitve in obrekovanja (angleško *defamation*) še dovoljeno preganjati novinarje.

Literatura

- BERVAR, Gojko, 2012: Morda smo imeli srečo: nauk posnemanja modelov samoregulacije v državah nekdanje Jugoslavije. *Medijska preža* 42.
- HARASZTI, Miklos, 2008: *The Media Self-Regulation Guidebook*. Dunaj: OSCE.
- KOVEN, Ronald, 1999: Proti evropskemu novinarskemu kodeksu. *Medijska preža* 6.

Friderik Klampfer
Filozofska fakulteta, Maribor
UDK 17(497.4)

Etika v Sloveniji – kritičen filozofski pogled

V javnih razpravah z izrazito moralno noto – od umetne oploditve samskih žensk in poprave krivic izbrisanim preko evtanazije in kloniranja do istospolnih zakonskih zvez in pravice istospolnih parov do posvojitve otrok – je v preteklosti pri nas v režiji dveh prepoznavnih protagonistov, RKC in Državne komisije za medicinsko etiko, na koncu skoraj brez izjeme slavil antipatični moralni konzervatizem. Skrajni čas je, da tudi slovenska družba moralno dozori in da zastarelo etiko svetosti in brezpogojnega spoštovanja vseh oblik človeškega življenja končno nadomesti s sodobnim izzivom in priložnostmi nenazadnje pa tudi moderni senzibilnosti primernejšo etiko blaginje oz. kakovosti življenja.

svetost življenja, človeško dostojanstvo, interesi, moralni konzervatizem, RKC, Državna komisija za medicinsko etiko, etika blaginje

In Slovenia, past public discussion with a marked moral tone – from artificial insemination and righting the wrongs against »the erased«, through euthanasia and cloning, to same sex marriages and the rights of same sex couple to adopt children – has usually involved two familiar protagonists, the Roman Catholic Church and the National Commission for Medical Ethics, while in the end an antipathetic moral conservatism has almost always prevailed. It is high time that Slovene society morally matured and replaced the outmoded ethics of the sanctity of life and unconditional respect for all forms of human life with a stance that takes account of modern challenges and possibilities, and an ethics of well-being and quality of life more appropriate to modern sensibilities.

sanctity of life, human dignity, interests, moral conservatism, Roman Catholic Church, National Commission for Medical Ethics, ethics of well-being

V nasprotju z moralnimi konservativci, ki se upirajo znanstvenemu in tehnološkemu napredku v imenu zaščite domnevno svete, nedotakljive človeške narave in/ali življenja, človeškega dostojanstva in pravic ter kar je še podobnih težko opredeljivih pojmov in filozofsko sumljivih načel, postavlja etika blaginje v ospredje nekaj precej bolj otipljivega, namreč nepristransko, tj. v načelu enako skrb za blaginjo oz. interese dejanskih (v sedanjosti in prihodnosti obstoječih) čutečih bitij. Tehnoloških in družbenih sprememb zato ne pričaka na nož, temveč jih trezno ovrednoti z vidika vpliva, ki jih bodo te po vsej verjetnosti dolgoročno imele na blaginjo ljudi, ne-človeških živali in morebitnih drugih bitij z interesi.

Nauk, ki – kot utilitarizem v svojem znamenitem delu s tem naslovom opredeli eden njegovih tvorcev, John Stuart Mill – »za temelj morale sprejema koristnost ali načelo največje sreče« in trdi, da »so dejanja pravilna, če pripomorejo k nastanku sreče, in napačna, če pripomorejo k nastanku nasprotja sreče« (Mill 2003: 16), nima le častitljive zgodovine in – zlasti v anglosaškem svetu, od koder si sicer radi izposojamo vzore in vzornike – številnih častilcev, temveč je tudi mikavno preprosto in zato intuitivno privlačen. Kljub temu so v naših krajih oznaka »utilitarizem« in njene izpeljanke še vedno sinonim za ekonomistični redukcionizem in duhovno plitek egoistični materializem. Nepoučeni in zlonamerni kritiki ga enačijo s skrajno permisivno, »anything-goes« etiko, ki ji ni prav nič sveto in je pripravljena legitimirati odstranitev vseh moralnih zadržkov na poti nebrzdanemu

znanstvenemu in gospodarskemu napredku. Posamezni kritiki gredo v svoji ideološki slepoti celo tako daleč, da utilitaristom očitajo podkupljivost in pripravljenost, da za ustrezno plačilo legitimirajo prav vsako packarijo, vključno s tistimi najbolj zavržnimi.² V pričujočem prispevku skušam zato utilitarizem, etiko koristi oz., kot ji zaradi negativne konotacije izraza »korist« rajše rečem, etiko blaginje rehabilitirati in jo ubraniti pred frustrirajočimi nesporazumi in neutemeljenimi obtožbami.

Za nepoznavanje in posledično odrinjenost utilitaristične perspektive ne le iz odločevalskih, t. i. policy-making procesov in struktur, temveč tudi iz splošne, javne zavesti pri nas je veliko razlogov. Stari, komunistični režim je utilitarizem dvojno demoniziral – najprej kot poskus moralizatorske apologije kapitalističnega pohlepa, nato pa še kot vezivo buržoazne ideologije, ki je s širjenjem nalezljivega družbenega optimizma in politiko postopnih reform pacifizirala izkoriščani delavski razred. Resnici na ljubo so imeli domači marksistični ideologi pri obračunu z utilitarizmom enostavno delo, ker ni slednji nikoli okužil ljudskih množic ali pa si pridobil vsaj naklonjenosti mnenjsko vplivnih intelektualcev. Z zatonom enoumja se zato razmere niso bistveno spremenile. Na intelektualno opozicijo staremu režimu, ki je po prehodu v parlamentarno demokracijo prevzela ideološki primat, je imela anglosaška analitična filozofija namreč od nekdanj šibek vpliv. Filozof Tine Hribar, eden od vodilnih mislecev in strategov »slovenske pomladi«, je pod vplivom Heideggerja in Levinasa v svojih delih razvijal svojevrstno sekularno različico etike svetosti življenja, medtem ko je skušala lacanovska šola, kolikor jo je etika v tradicionalni podobi sploh zanimala, s pomočjo Lacanovega pojmovnega aparata reafirmirati zelo specifično tolmačenje Kantove etike dolžnosti. K temu je treba dodati še dva pomembna kulturna dejavnika, najprej vztrajne, malone obupane poskuse rimsko-katoliške cerkve, da bi si povrnila pod komunizmom izgubljeni položaj vrhovne moralne avtoritete in »duhovno pohabljeni družbi« nataknila uzdo tradicionalnega, konservativnega vrednostnega sistema, nato pa še paradoksen razcvet in institucionalizacijo t. i. medicinske etike. Dva vidika zadnje navedenega procesa sta še zlasti zaznamovala javno percepcijo in diskurz o moralnih vprašanjih pri nas: ustanovitev Državne komisije za medicinsko etiko pod vodstvom prof. dr. Jožeta Trontlja in pa medikalizacija etike, pri čemer imam v mislih dvoje – skrčenje etike na medicinsko etiko in hkratno monopolizacijo slednje s strani zdravniškega ceha, ki je nato v strokovne organe in posvetovalna telesa skozi ozko ideološko in klientelistično sito pripuščal izključno somišljenike med zdravniškimi kolegi, tu in tam pa zaradi lepšega dodal še kakega podobno pravovernega pravnika ali teologa (Klampfer 2010).

Tako se je pripetilo, da je postala slovenska javnost talec dveh po izvoru ločenih, v svojih skoraj brez izjeme konservativnih zaključkih pa lepo dopolnjujočih se diskurzov – restriktivne etike človeškega dostojanstva, v imenu katere se različnim tehnološkim novotarijam in znanstvenemu in družbenemu napredku postavlja po robu državna Komisija za medicinsko etiko, in religiozne etike svetosti življenja, s katero grešnemu, »kulturi smrti« zapadlemu slovenskemu življu v rednih intervalih žuga Komisija za pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci. Zelo po svoje razumljena Kantova prepoved instrumentalizacije človeških bitij, ki nam nalaga, da ljudi vedno obravnavamo

² Tako se je, denimo, »spozabil« trenutni predsednik SAZU in Komisije RS za medicinsko etiko prof. Jože Trontelj v pogovoru, ki je bil predvajan na *TV Slovenija* 11. 11. 2009. Posnetek je dostopen na spletnem naslovu <http://tvslo.si/#ava2.49011376>.

tudi kot smoter po sebi in nikoli zgolj kot sredstvo za uresničevanje lastnih smotrov, je postala priročen izgovor za moralno obsodbo vrste sodobnih biotehnologij, ki bi nam lahko pomagale pri ustvarjanju, izboljševanju in ohranjanju človeških življenj: od umetne oploditve samskih žensk preko terapevtskega in reproduktivnega kloniranja do raziskav na embrionalnih matičnih celicah. Cerkev se je istočasno v imenu zaščite pravic še nerojenih otrok do življenja v rednih intervalih zaganjala v ustavno pravico do odločanja o rojstvu otrok in na njej slonečo zakonsko pravico do zgodnjega abortusa na zahtevo nosečnice ter skupaj s samooklicanimi varuhi človeškega dostojanstva v kali zatirala sporadične in prej ko ne medle pozive po uzakonitvi prostovoljne aktivne evtanazije.

Slovenska javnost ni ostala neprizadeta. Ujeta v primež ideološke ofenzive Cerkve na eni in moralnega konservatizma najvišje posvetne moralne avtoritete na drugi strani je poslušno izglasovala tri sramotne referendumske izide: z ogromno večino je zavrnila (a) popravke Zakona o oploditvi z biomedicinsko pomočjo, ki bi omogočili umetno oploditev tudi samskim ženskam, (b) Zakon o izbrisanih, ki je skušal na zahtevo Ustavnega sodišča popraviti krivico nezakonitega izbrisa več kot 20 tisoč tujcem iz registra stalnih prebivalcev, in nazadnje še (c) predlog novega Družinskega zakonika, ki bi z novo, posodobljeno in spremenjeni realnosti bolj prilagojeno opredelitvijo družine posredno odšknil vrata do posvojitve otrok tudi istospolnim parom.

Situacija je nedvomno shizofrena. Odrasli ljudje so zaradi skrbi za dostojanstvo in pravice osem- ali šestnajststletnih človeških zarodkov ter v imenu obskurnih metafizičnih idealov, kot sta svetost življenja in »naravnost« postopkov, prikrajšani za dobrine in priložnosti, ki bi lahko občutno izboljšale svet in njihov položaj v njem.³ Hkrati se zaradi predsodkov in samozaverovanosti upiramo priznati in popraviti eklatantne, v oči bijoče krivice in diskriminacije. Toda če je naše moralno izročilo čudna zmes moralnega tradicionalizma in konservatizma, ideološke zaplankanosti in napačno usmerjenega pravičniškega ogorčenja, kaj nam sploh preostane?

Na srečo nam alternative moralnemu konservatizmu in tradicionalizmu ni potrebno izumljati. Imenuje se etika blaginje ali interesov in je podzvrst konsekvencializma ali etike posledic. Ali je poljubno dejanje, praksa in ustanova moralno sprejemljivo ali ne, ali jih morala zapoveduje, prepoveduje ali dovoljuje, je v skladu s to teorijo v prvi vrsti, če ne celo izključno odvisno od njihovega pozitivnega ali negativnega vpliva na blaginjo ljudi (in drugih čutečih bitij)? Skratka od tega, ali se bodo zaradi njih življenja ljudi (in drugih čutečih bitij) v celoti gledano izboljšala ali poslabšala. Blaginja je, če parafraziram znamenit izrek sofista Protagore, mera vsega – ene stvari naredi moralno dobre in druge moralno slabe, ena dejanja pravilna in druga napačna. Moj predlog za

³ Tu je en za tovrstno razmišljanje tipičen navedek: »Pogosto se za etiko nasploh, pa tudi za medicinsko etiko, kot izhodišče navajajo štiri aksiomatična načela: delati dobro, ne delati slabega, biti pravičen in spoštovati samoodločitev drugega. K temu dodajajo še tako imenovano zlato načelo etike: stori drugemu samo tisto, kar želiš, da bi drugi storil tebi. Ta načela naj bi zadoščala za etično vedenje in naj bi bila nekakšen pravzglob, ki izvira iz narave človeka in ga niti ni mogoče niti ni treba razlagati in utemeljevati. [...] (toda) tako mišljenje (je) zmotno. Za tem prapočelom je nekaj še bolj prvobitnega: potreba po spoštovanju dostojanstva človeškega bitja. Ta pravzglob pa je v svojem bistvu eden od temeljev človeške civilizacije nasploh. Kaj je človeško dostojanstvo? To je inherentna, vrojena vrednost vsakega človeškega bitja in prav ta je podlaga za civilizacijo. Od tega, kako resno jo jemljemo, je odvisno, koliko bomo priznali človekovih pravic posamezniku, posebno neznancu, tujcu. Od tega je odvisno, koliko pravice do varstva bomo dodelili človeškemu zarodku in vitro in zarodku ter plodu v maternici. Kako bomo gledali na evtanazijo in na samomor z zdravnikovo pomočjo. Kako bomo spoštovali svetost življenja.« (Trontelj 2012: 2)

revizijo, kalibriranje ali, če naj uporabim priljubljen izraz, resetiranje naše kritične vesti je torej nadvse preprosto: namesto da jih zavračamo v imenu preživetih idealov in slabo razumljenih načel, začnimo dejanja in ukrepe raje vrednotiti (primarno ali celo izključno) po njihovih kratko- in dolgoročnih posledicah, po njihovem pričakovanem vplivu na srečo, blaginjo oz. interese ljudi (in vseh drugih bitij, ki jim je smiselno pripisati interese). Če imajo le-ta izključno dobre posledice ali če slednje v celoti gledano prevladajo nad slabimi posledicami, če bomo torej z njimi v seštevku svet izboljšali – ali pa ga, v nesrečnih okoliščinah, ko lahko izbiramo zgolj med samimi slabimi možnostmi, vsaj manj poslabšali, kot bi ga, če bi namesto tega storili kaj drugega ali pa sploh ne bi storili nič – potem smo ravnali prav. Naše odločitve in dejanja bodo napačna samo tedaj, ko bomo z njimi blaginjo oz. položaj ljudi in drugih bitij z interesi v celoti gledano poslabšali. Kar pri moralnem vrednotenju dejanj edino šteje, je torej izključno njihov pozitiven oz. negativen vpliv na skupno človeško blaginjo. Utilitaristični nasvet za delovanje je skoraj varljivo preprosto: vedno delaj dobro, skratka, povečuj skupno količino dobrega (blaginje, sreče, ugodja ...) v svetu oz. ravnaj tako, da bo svet zaradi tvojega ravnanja boljši ali vsaj manj slab, kot bi bil sicer – ne v nekem abstraktnem, neoprijemljivem smislu, v katerem bi bilo naše ravnanje edino pravilen izraz edino pravih naravnosti do razumnih in avtonomnih bitij, za kakršna se imamo, ne z vidika načrtov, ki jih je nemara z nami imel dobronamerni stvarnik, in tudi ne z vidika domnevnih potreb in interesov bitij, ki imajo potrebe in interese zgolj potencialno (ali pa so celo sama zgolj potencialna bitja), temveč za tista bitja, ki ga že in ki ga še bodo naseljevala.

Da to, kar ni za nikogar ne dejansko in ne potencialno škodljivo, kar ne ogroža ali onemogoča interesov ali blaginje oz. v ničemer ne poslabša življenja kogarkoli, ne more biti nemoralno, je eden mojih najzgodnejših, najjasnejših in najbolj trdovratnih moralnih vtisov. Za tradicionalna, deontološko navdihnjena razlikovanja, na katera tako radi prisegajo kodeksi medicinske etike, še manj pa za absolutne moralne prepovedi in omejitve, ki jih varuhi javne morale po nekakšnem avtomatizmu izpeljujejo iz njih, nimam prav veliko razumevanja. Od svojega prvega članka o domnevno moralno pomembni razliki med ubijanjem in puščanjem umreti davnega leta 1992 dalje se zaman trudim razumeti, zakaj neki naj bi bilo bolj narobe, če neozdravljivo bolnega človeka na njegovo zahtevo neboleče ubijemo, kot pa če ga proti njegovi izrecni volji pustimo tedne ali mesece – v najslabšem primeru v mukah, v najboljšem pa zaradi učinka sedativov zgolj napol prisebnega – dolgo umirati. Ali zakaj je, denimo, narobe t. i. nadštevilne zarodke (tj. neuporabljene zarodke, ustvarjene v postopkih umetne oploditve) uporabiti kot vir embrionalnih matičnih celic, z raziskavami, na katerih bi lahko rešili ali vsaj izboljšali življenja deset in sto tisoč ljudi, ni pa nič narobe, če jih po preteku zakonsko določene dobe hranjenja neuporabljene in neizkoriščene odvržemo v straniščno školjko? Ali kaj točno naj bi bilo narobe z ustvarjanjem t. i. rešilnih sorojencev (angl. *saviour siblings*), z idejo torej, da bi v epruveti spočeli, s pomočjo predimplantacijske diagnostike izbrali in nato v maternico vstavili tistega od zarodkov, ki bo po svojih genetskih značilnostih po rojstvu najobetavnejši darovalec tkiva (denimo kostnega mozga) za svojega življenjsko ogroženega brata ali sestro? Pa zakaj naj bi bilo nedopustno uporabiti vesplošno koristna, za mnoge ljudi odrešilna znanstvena dognanja zgolj zato, ker so se znanstveniki do njih dokopali v etično spornih poskusih in raziskavah? Seznamu tovrstnih, malone grotesknih moralnih obsodb in na njih temelječih zakonskih prepovedih, ki so posledica kombinacije predsodkov, ideološke zadrnosti in filozofske nevednosti, ni konca ne kraja.

Razlikovanja med opustitvami in izvršitvami dejanj, med nameravanimi in nenameravanimi posledicami naših dejanj, med povzročitvijo in dopustitvijo škode, med »naravnimi« in »nenaravnimi« postopki, življenjskimi oblikami in metodami razmnoževanja, med uporabo sodobnih reproduktivnih tehnik za odpravo prirojenih pomanjkljivosti pri potomcih in njihovo uporabo zaradi izboljšanja njihovih značilnosti, med opustitvijo zdravljenja in zadržanjem od njega, med obravnavo ljudi izključno kot sredstva in njihovo obravnavo tudi kot smotra, vse te in še kup druge deontološke navlake sem v svojem duhu brez konca in kraja premleval, pestoval in negoval v upanju, da se mi bo njihova resničnost, ki je enim vendar tako zelo razvidna, nazadnje le razodela. Brez uspeha.

Ali se ne bi namesto izumljanja domnevno moralno pomembnih razlik, s katerimi skušamo kot nekoč zagovorniki Ptolemajevga geocentričnega sistema z vedno novimi epicikli in kristalnimi sferami (Norcross 2008) rešiti »pojave«, se pravi naša spontana, a zgrešena moralna »opažanja«, raje vprašali: Ali bi s takimi in podobnimi dejanji in praksami resnično koga oškodovali, ali bi komu res storili nepopravljivo krivico? Prepričan sem, da bi se velik del naših izvornih moralnih pomislov v hipu razpršil. Čemu neki bi se namreč domnevne žrtve pritoževale nad obravnavo, ko pa imajo ali od naših odločitev in ravnanj tudi same koristi ali pa zaradi koristi, ki jih je bil pretežno deležen nekdo drug, vsaj niso utrpele očitne škode (v primerjavi s tem, kar jim je bilo tako ali tako usojeno) – pa najsi so to na svojo zahtevo evtanazirani bolniki, otroci, ki, če jih ne bi rodile samske matere, sploh ne bi obstajali, otroci, ki jih sploh ne bi bilo, če jih starši ne bi spočeli, izbrali in rodili zato, da jim pomagajo rešiti njihove druge otroke, ali pa odvečni oz. nadštevilni zarodki, ki bodo v vsakem primeru končali v straniščni školjki?

Premik moralne pozornosti od pravic in dostojanstva, od svetosti in naravnosti k otipljivim interesom in koristim konkretnih posameznikov ima vrsto neposrednih in daljnosežnih implikacij:

(i) tako prenovljena morala varuje samo taka bitja, ki jim je smiselno pripisati interese in, posledično, blaginjo; bitja torej, katerih položaj lahko s svojim ravnanjem izboljšamo ali poslabšamo; ker pa imajo lahko interese samo čuteča, zavestna bitja (samo za bitja z zavestjo se lahko zadeve obrnejo na bolje ali na slabše), človeškim embrijem in plodovom, pa tudi ljudem v nepovratni komi, članstvo v prestižnem, ekskluzivnem moralnem klubu (status t. i. moralnih pacientov, tj. neposrednih prejemnikov moralnih dolžnosti) ugasne, namesto njih pa vanj skozi glavna vrata vstopijo ne-človeške živali;

(ii) vse dobrine v svetu so lokalizirane – vse dobre stvari so dobre ali za nekaj (za dihanje, rast, učenje, branje, vajo, zdravje, hujšanje, pitje ...) ali za nekoga (za tega ali onega posameznika ali skupino ljudi, za ljudi, za drevesa, prst, žuželke ...). Moralno dobro je preprosto to, kar je najboljše za vse prizadete, iz zornega kota nevtralnega, nepristranskega opazovalca, fiktivne osebe torej, ki bdi nad uresničevanjem interesov vseh;

(iii) človeško življenje ni ne brezpogojno dragoceno in ne absolutno nedotakljivo. Njegova vrednost in moralna zaščita, ki jo zato uživa pred škodljivimi posegi drugih ljudi, sta odvisna od njegove vsebine in kakovosti. Natančneje, od tega, ali je dotično življenje za nekoga (prvi kandidat je seveda sam subjekt življenja) ali za nekaj dobro ali ne. Spočetje, rojstvo in nadaljevanje življenja včasih niso v najboljšem interesu samega subjekta življenja (ali njegovih bližnjih) in kadar je tako, ni (razen seveda morebitnega subjektovega nasprotovanja) nobenih resnih moralnih zadržkov, zakaj ne bi takega spočetja in rojstva preprečili oz. zakaj ne bi življenja, ki ni več dobro za nič in za nikogar, predčasno končali;

(iv) z vidika etike blaginje sta ubijanje in puščanje umreti (če že ne vselej, pa pogosto) moralno enakovredni – ni toliko pomembno, ali smo za neko spremembo ali nastop dogodka v svetu pozitivno ali negativno odgovorni (torej ali je le-ta posledica nečesa, kar smo storili, ali pa tega, da nečesa nismo storili), temveč kako s svojimi odločitvami in delovanjem (dejanji in opustitvami dejanj) vplivamo na blaginjo ljudi (in vseh drugih bitij z interesi);

(v) človeški zarodki in plodovi so samo potencialno čuteča in samih sebe zavedajoča se bitja, tj. osebe (tisti med njimi s hudimi telesnimi ali duševnimi okvarami pa niti to ne) – njihova življenja zato nimajo enake vrednosti in ne uživajo enakega moralnega varstva kot življenja človeških oseb in drugih čutečih bitij; zarodki in embriji nimajo pravice do življenja in razvoja v odraslo osebo, v skladu z nekaterimi restriktivnimi pojmovanji interesov (po katerih je za interes nujna želja, za željo pa zavest) pa tudi interesov ne; z ubojem človeškega zarodka v telesu matere (splavom) ali zunaj njega (uničenjem zarodkov, ki so nastali z zunajtelesno oploditvijo in jih ne bomo vstavili v maternico prejemnice) ni zato nič narobe – zarodku ne samo da s tem ne naredimo krivice, najverjetneje ga tudi oškodujemo ne;

(vi) odvzemu in uporabi celic, tkiv in organov splavljenih ali »odvečnih« zarodkov za poskuse, preiskave, presajanje in terapevtsko kloniranje ni z moralnega vidika zato kaj očitati – in zanju soglasje »lastnikov« genskega materiala tudi ni potrebno;

(vii) enako velja za uporabo človeških trupel kot vira organov in tkiv za presajanje – tudi ta bi morala biti brezpogojno na voljo za reševanje in izboljšanje življenj drugih, še obstoječih oseb – nesporna družbena korist take prakse bi morala prevladati tako nad pred smrtjo izraženo drugačno voljo osebe, ki je to telo naseljevala, kot tudi nad morebitnim nasprotovanjem sorodnikov po njeni smrti;

(viii) zadržki in bojazni v zvezi z darovanjem in prodajo spolnih celic ter oddajo in najemom maternice proti plačilu (komercialnim nadomestnim materinstvom) so podobno neutemeljeni – z ustrezno zakonsko regulacijo je mogoče preprečiti večino nezaželenih spremljevalnih pojavov;

(ix) starši smejo ali pa so celo dolžni – znotraj nekih razumnih omejitev, seveda – odločati o tem, ali in kakšnega otroka bodo spočeli, rodili in vzgajali, kar vključuje tudi uporabo novih biomedicinskih tehnologij, denimo pred-rojstne genske diagnostike, genskega inženiringa ali reproduktivnega kloniranja za določitev njegovega spola ali izboljšanje njegovih sposobnosti.⁴

Zgornji seznam nujnih popravkov našega obstoječega vrednostnega sistema bi se dalo seveda še dopolniti. Kljub temu pa že naštetih poudarkov zadoščajo za nekaj preliminarne ugotovitve. Najprej, etika blaginje prenaša poudarek s skrbi za bitja, ki so v nekem ohlapnem smislu sicer človeški organizmi (človeške zarodke in embrije, človeška trupla, bolnike v trajnem vegetativnem stanju ...), ne pa tudi bitja z upoštevanja vrednimi interesi, na dejanske ljudi (pa tudi ne-ljudi), njihove želje, potrebe in interese. Drugič, interesov, koristi, sreče in blaginje slednjih ne odrija na stran in jih ne žrtvuje na oltarju skrbi za dostojanstvo, svetost, naravnost in kar je podobnih abstraktnih kategorij, ki nimajo nič ali le malo opraviti z dobrobitjo obstoječih ljudi in zaradi katere pogosto nikomur od nas ne gre nič bolje, zato pa mnogim precej slabše, kot bi nam vsem skupaj lahko šlo. In tretjič, etika blaginje prenaša moralno pozornost z vedenjskih dispozicij – akterjevih motivov,

4 Za precej podoben seznam posodobljenih »desetih božjih zapovedi« glej Singer 2004.

razlogov, ciljev, namer, značaja itn. – na ravnanje samo in njegove realne učinke v svetu: kaj smo nameravali storiti ali zakaj smo ravnali tako, kot smo ravnali, kakšni razlogi in vzgibi so nas pri tem vodili in kaj naše ravnanje pove o našem značaju, vse to postane za moralno vrednotenje našega ravnanja manj pomembno kot to, kaj smo storili in kako bo to, kar smo storili, vplivalo na naša življenja in življenja drugih.

Je tako orisan kontrast med staro in novo etiko preveč abstrakten in premalo izrazit? Naj za konec ponazorim globino prepada med načelom svetosti in dostojanstva na eni in načelom koristi na drugi strani na treh aktualnih primerih: (a) evtanaziji, (b) raziskavah na zarodnih matičnih celicah (oz. terapevtskem kloniranju) in (c) reproduktivnih odločitvah (spočenjanju rešilnih sorojencev).

Evtanazija je v naših krajih tabu. Kodeks medicinske deontologije jo na kratko odpravi kot »lažni humanizem«, državna Komisija za medicinsko etiko pa ne zamudi nobene priložnosti, da ne bi javnosti posvarila pred tremi jezdecimi moralne apokalipse: razvrednotenjem človeškega življenja, izroditvijo zdravniškega poklica in grozečim plazom najhujših zlorab. Slovenija je, če naj verjame-mo naši uradni medicini, po tej plati čista eksotika – ne le da pri nas zdravniki neozdravljivo bolnih ne ubijajo, edino pri nas bolniki tega od zdravnikov sploh ne zahtevajo. Zatiskanje oči pred realno-stjo bi zdravnikom še oprostili, če ne bi šlo na škodo terminalnih bolnikov, ki jim je lastno življenje v breme in ga hočejo zato pri priči končati, in če ga ne bi redno spremljala prozorna racionalizaci-ja. Kot v razvpitem primeru Eluane Englaro, nesrečnice, ki se jo je oče po mučnih sedemnajstih letih kome odločil odrešiti nedostojnega životarjenja. Sodišče je po pravniško-političnem cirkusu lečečim zdravnikom nazadnje dovolilo odstraniti cevčico, po kateri so jo intravenozno hranili, in Eluana je po nekaj dneh stradanja mirno izdihnila. Je pa ta primer spravil v zadrego predsednika naše komisije za medicinsko etiko, prof. dr. Jožeta Trontlja, sicer zagrizenega nasprotnika evtana-zije, ki mu ni preostalo drugega, kakor da se z laično in strokovno javnostjo tokrat izjemoma strinja, da ravnanju italijanskih zdravnikov v danem primeru nimamo kaj očitati. Ostaja pa uganka, kako se njegova prizanesljiva ocena ujema z načelom, na katero sicer prisega, da ne sme zdravnik bolniku nikoli namerno skrajšati življenja? Prof. Trontelj je svojo sodbo v primeru Eluane Englaro utemeljil na načelu, ki zdravniku dovoljuje, da pusti bolnika umreti, kadar bi bilo treba za ohranitev njegove-ga življenja poseči po izrednih in neobičajnih medicinskih ukrepih. Tovrstno razlikovanje je v zdrav-niških krogih resda ustaljeno, toda Eluana ni umrla zato, ker bi jo prenehali zdraviti, še manj zaradi opustitve neobičajnih in nesorazmernih medicinskih ukrepov. Umrla je, ker so jo prenehali hraniti, hranjenje pa sploh ni medicinski ukrep, kaj šele da bi bilo kakorkoli neobičajno ali neso-razmerno! Do kakšnih nesmislov vodi slepo vztrajanje na absolutni prepovedi zdravniškega »umora« ne glede na to, ali je podaljševanje življenja sploh v bolnikovem interesu ali pa bi bilo zanj bolje, če bi takoj umrl, lepo kaže še ena zgodba, tokrat iz naših krajev.⁵ V neki bolnišnici so mlado dekle, ki bi jo zaradi slabih obetov za okrevanje morali pustiti umreti, po pomoti priključili na napra-vo za vzdrževanje življenjskih funkcij. Zdaj pa je menda nihče od pristojnih ne upa odklopiti, čeprav bi z odklopom zgolj popravili izvorno strokovno napako, ker bi pač tako ravnanje kdo lahko opre-delil kot nedopusten uboj (in ne morda kot dopustno opustitev brezizhodnega zdravljenja) in bi zdravnika to stalo zdravniške licence. Namesto da bi nesrečno dekle spokojno umrlo v nekaj

5 Udeležencem letošnje konference Medicina in pravo v Mariboru jo je predstavil že omenjeni prof. Trontelj.

dneh, bo moralo tako zaradi moralnega dogmatizma vegetirati mesece dolgo, vse dokler se je ne usmili in je ne pokonča kaka naključna infekcija?!

To seveda še zdaleč ni edini primer konservativne zadržanosti. Znanstvenikom je uspelo pred kratkim z metodo prenosa jedra somatske (kožne) celice v jajčece, ki so mu poprej odstranili celično jedro, klonirati človeški zarodek, ki pa se ni sposoben razviti v odraslo osebo; iz takih zarodkov bi lahko v prihodnosti pridobivali zarodne celice za raziskave in vzrejo nadomestnih organov za presaditev, ki jih prejemnikovo telo ne bi zavrnilo kot tujek (Pollack 2013). Toda ker je ta skupek celic, tehnično gledano, še vedno človeški zarodek (červno defekten) in kot tak človeško bitje, teh pa po konservativnem tolmačenju ne smemo nikoli obravnavati izključno kot sredstev za uresničevanje naših smotrov (kaj šele, da bi jih s tovrstnimi nameni ustvarjali in uničevali),⁶ so moralni konservativci uporabo tovrstnih zarodkov prisiljeni obsoditi enako odločno, kot to počnejo v primeru uporabe nadštevilnih nedefektnih (tj. za razvoj v odraslo človeško osebo sposobnih) zarodkov. Toda ali ni tako nasprotovanje povsem nerazumno? Tudi ob sicer precej kontroverzni predpostavki, da je uničenje zarodka nedopustno, ker da je v njegovem interesu, da se razvije v odraslo, polnokrvno človeško osebo, s tem ko ga uničimo, pa mu uresničenje tega interesa trajno onemogočimo, je namreč očitno, da je defektnim človeškim zarodkom uresničenje takega interesa že v načelu onemogočeno. Če pa na ta način ustvarjenih zarodkov z njihovim uničenjem za nič pomembnega ali dragocenega ne prikrajšamo, ali ni potem res, da jim tudi ne moremo povzročiti škode in posledično storiti krivice? Čemu neki bi potem tisočem bolnikov odrekli pravico do terapij, ki bi jih lahko razvili s pomočjo raziskav na takih zarodkih in s katerimi bi lahko rešili ali močno izboljšali njihova življenja – razen seveda v imenu nejasnih in slabo utemeljenih in razumljenih načel, kakršni sta absolutna prepoved ubijanja človeških bitij ali brezpogojna prepoved njihove instrumentalizacije?

Naj niz teh ponazoritev zaključim še z zgovornim primerom iz etike reproduktivnih odločitev. Zastarelost in preživetost, pa tudi miselna konfuznost stare etike najbrž nikjer ni tako zelo očitna kot v mnoštvu zapletenih pravil in zahtev, ki bi morala po prepričanju moralnih konservativcev krojiti ustvarjanje novih bitij. Kljub zaklinjanju, da je človeško življenje dragoceno samo po sebi, zaradi česar naj bi bilo njegovo namerno uničenje brez izjeme zločinsko dejanje, vsakega akta stvarjenja življenja le-ti namreč, presenetljivo, ne pospremijo z aplavzom. Ravno nasprotno, med številnimi razpoložljivimi načini ali metodami spočetja (dobra stara tradicionalna spolna združitve, umetna oploditev, reproduktivno kloniranje, nadomestno materinstvo ...) in še bolj številnimi razlogi zanj (ohranitev družinskega imena, prevzem družinskega podjetja, zaokroženje števila otrok, poskus krpanja razpadajočega partnerskega razmerja, ustvarjenje potencialnega darovalca tkiva za bolnega sorojenca itn.) je le malo takih, ki zmorejo izpolniti njihove zahtevne pogoje. Pravzaprav se nazadnje skrčijo na en sam možen presek metod spočenja in razlogov zanj: na spočetje v spolni združitvi, ki je izraz pristne ljubezni med zakonskima partnerjema. Vse drugo, vključno s sodobnimi tehnikami oploditve, je ali zaradi očitane nenaravnosti ali pa zaradi domnevnega ogrožanja otrokovega dostojanstva bolj ali manj moralno sporno. Toda ali ni spočenje najboljših možnih otrok, torej otrok z najboljšimi obeti za kakovostno in srečno življenje, iz kakršnihkoli že vzgibov

⁶ Kodeks medicinske deontologije Slovenije, recimo, v 50. členu določa: »Oplojeno jajčece, embrij ali fetus je treba obravnavati kot človeško bitje, ki je živo ali pa je bilo živo in mu je treba zagotoviti spoštovanje in varstvo.«

moralno bolj zaželeno kot spočenjanje kakršnihkoli že otrok, vključno s takimi, ki jih v življenju čakata eno samo gorje in trpljenje, iz najboljših možnih vzgibov? Lep dokaz za iracionalnost konservativne morale najdemo v njenem odklonilnem odnosu do prakse ustvarjanja t. i. rešilnih sorojencev (*savior siblings*), ko se obupani starši, ker jim ne uspe najti primerne darovalca tkiva za svojega bolnega otroka med obstoječimi darovalci, odločijo spočeti še enega otroka, pri čemer si v želji, da bi bil ta po rojstvu primeren darovalec tkiva za svojega hudo bolnega brata ali sestro, pri spočetju pomagajo z metodo zunajmaternične oploditve, pri izbiri zarodkov, ki jih bodo vstavili v maternico, pa s preimplantacijsko diagnostiko. Čeravno v tej moralni enačbi že na prvi pogled pridobijo vsi, rešilni otrok življenje, ki ga sicer ne bi imel, bolni otrok nazaj svoje zdravje ali celo poprej ogroženo življenje in starši dva (razmeroma) zdrava otroka (Spriggs 2005), se konservativci nad postopkom zmrdujejo ter zaradi menda moralno problematičnih vzgibov staršev in moralno nedopustne instrumentalizacije rešilnega otroka vztrajajo, da naj ostane taka praksa z zakonom prepovedana. Toda ali ni globoko absurden nauk, ki moralno obsoja odločitve in ravnanje dotičnih staršev in medicinskega osebja kljub temu, da njihovo ravnanje ne daje razumne podlage za pritožbo nikomur od vpletenih?

Evtanazija, terapevtsko kloniranje in rešilni sorojenci si nedvomno zaslužijo več prostora in kompleksnejšo obravnavo, kot so ju bili deležni tukaj. Kljub nekoliko površni obravnavi pa bi morale biti nesporne prednosti etike blaginje pred etiko svetosti, dostojanstva in naravnosti bralcu zdaj dovolj jasne. Namesto kopice zapletenih moralnih razlikovanj, ki jim manjka enotna razumska utemeljitev, uvaja ta enostavni kriterij moralnega vrednotenja – ali bo predlagani ukrep komu koristil oziroma ali bodo koristi, ki jih prinaša vsem vpletenim, odtehtale morebitno škodo. To je etika, ukrojena za sodoben čas in sodobne izzive. Ne morda zato, ker bi, kako priročno, podirala vse ograde, ki stoje na poti človeškemu napuhu in aroganci, na katera tudi znanstveniki niso imuni, temveč ker se lahko zanesemo, da našemu delovanju ne bo postavljala arbitrarnih omejitev, od katerih ne bo imel prav nihče koristi.

Literatura

- KLAMPFER, Friderik, 2010: *Cena življenja. Razprave iz bioetike*. Ljubljana: Krtina.
- Kodeks medicinske deontologije Slovenije: Dostopno na <http://www.zdravniskazbornica.si/zzs.asp?FolderId=386>.
- MILL, John Stuart, 2003: *Utilitarizem in O Svobodi*. Ljubljana: Krtina.
- NORCROSS, Alastair, 2008: Off her Trolley: Frances Kamm and the metaphysics of morality. *Utilitas* 20/1. 65–80.
- POLLACK, Andrew, 2013: Cloning is used to create embryonic stem cells. *The New York Times*. 15. 5. 2013.
- SAVULESCU, Julian, 2001: Procreative Beneficence: Why We Should Select the Best Children. *Bioethics* 15/5–6. 413–426.
- SAVULESCU, Julian, KAHANE, Guy, 2009: The moral obligation to create children with the best chance of the best life. *Bioethics* 23/5. 274–290.
- SINGER, Peter, 2004: *Razmislimo znova o življenju in smrti. Sesutje naše tradicionalne etike*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- SPRIGGS, Merle, 2005: Is conceiving a child to benefit another against the interests of the new child? *Journal of Medical Ethics* 31. 341–342.
- Stališče Komisije RS za medicinsko etiko o Družinskem zakoniku. Izjava za javnost: Dostopno na <http://www.kme-nmec.si/Docu/DruzZakonik.pdf>.
- TRONTELJ, Jože, 2012: O nekaterih etičnih zadregah sodobne medicine. *Acta Medico-Biotechnica* 5/1. 7–14.
- TRONTELJ, Jože, 2012: O etiki zdravniškega poklica nekoč in danes. *Zdravniški vestnik* 81. 1–3.

Božo Repe
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 930(497.1:4):17

Zgodovina, zgodovinopisje in etika

Interpretacija preteklosti je bila eden od pomembnih elementov medijske in politične vojne v Jugoslaviji v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Na odnosu do preteklosti so posamezni jugoslovanski narodi utemeljevali svoje nacionalizme, ki naj bi jih pripeljali do nacionalnih držav. Polemike o preteklosti so se iztekle v krvavo vojno in v razpad Jugoslavije. Jugoslovansko zgodovinopisje je bilo zgolj skupek nacionalnih historiografij, zgodovinarji so se sprieli med sabo, profesionalno etiko pa v glavnem podredili nacionalnim interesom. V Evropski uniji je odnos do preteklosti podobno kompleksen, kot je bil jugoslovanski. Nekatere države zgodovino uporabljajo (zlorabljajo) za doseg svojih nacionalnih ali ideoloških ciljev.

etika, odnos do preteklosti, zgodovinopisje, Jugoslavija, Evropska unija

Interpreting the past was one of the important elements of the media and political war in Yugoslavia in the 1980s. Individual Yugoslav nations used the past to justify their nationalism, which it was hoped would lead to national states. Polemics about the past led to a bloody war and the disintegration of Yugoslavia. Yugoslav historiography became a mere agglomeration of national historiographies, historians fought among themselves and professional ethics became largely subjugated to national interests. In the European Union the attitude to the past is similarly complex: some countries use or abuse history to achieve their national or ideological goals.

ethics, attitude to the past, historiography, Yugoslavia, European Union

Definirati, kaj je to etika zgodovinarja ali etika v zgodovinopisju, je na videz preprosto, a v resnici zelo kompleksno. Najbolj enostavno bi bilo reči, da naj zgodovinar raziskuje in piše po svoji vesti, upošteva vse dosegljive vire, jih sooči med sabo in iz tega potegne zaključke ter jih predstavi javnosti. Tu je seveda še vrsta drugih elementov, kot je upoštevanje sosledja dogodkov, širšega konteksta, v katerem so se stvari dogajale, jasno nakazovanje vzrokov in posledic. Vendar se tu stvari hitro zapletejo, tako na osebni kot družbeni ravni. Na osebni ravni so možni udobni izhodi brez izpostavljanja tveganju: zatekanje k pozitivizmu (torej opisovanju dogajanja brez ocen) ali k »neproblematičnim« temam ali obdobjem. Na družbeni ravni je problem, ker je zlasti sodobna zgodovina (pa tudi kakšne starejše teme) pogosto v ospredju zanimanja širše javnosti, predvsem pa stvar političnega interesa. Je sestavni del politike, kar je za Slovenijo še posebej značilno, npr. pri temah, kot so narodnoosvobodilni boj, bratomorna vojna, poveljni poboji, obdobje socializma in osamosvojitve. To ne zadeva več le zgodovinarja in njegovo etiko, pač pa širše vprašanje zgodovinske zavesti, ki pa se oblikuje predvsem skozi osebni in družinski spomin, politične in druge javne ter še posebej spletne razprave o preteklosti, le v manjšem delu pa skozi strokovno in znanstveno literaturo oz. skozi šolski sistem, na katerega lahko zgodovinopisje vsaj deloma vpliva (Kramberger 1996). Povsem nove razsežnosti je pomenil vstop v Evropsko unijo (EU). Razširitev EU ni vanjo vnesla le izrazito pozitivnih procesov, ampak tudi mnoge travme, ki so jih s sabo prinesle nove članice, ki želijo svoje interne probleme pri vrednotenju preteklosti razširiti na celotno EU in tako znotraj lastnih držav legitimizirati svoj pogled na zgodovino.

»V Italiji so to vprašanje (italijanskih koncentracijskih taborišč, op. p.) po vojni preprosto odmislili«, je povedal Carlo Spartaco Capogreco, ki je v osemdesetih letih začel raziskovati italijanska koncentracijska taborišča in potem o tem napisal odmevno knjigo (Capogreco 2011). In dodal: »Ti pozabiš nekaj, jaz pozabim nekaj. In potem ni bilo nič.« (Milharčič, Capogreco 2013) Takih »pozabljenj« je v slovenskem, evropskem in svetovnem zgodovinoписju na stotine in so pogosto tudi vzrok ali vsaj povod za nove in nove vojne. Capogreco v začetku ni bil zgodovinar. Po poklicu je pediater, sedaj pa predava zgodovino na univerzi. Ni prvič in ne zadnjič, da je neko delo moral opraviti nekdo drug namesto zgodovinarjev. Velikokrat se to zgodi tudi iz objektivnih razlogov. Zgodovinoписje lahko temelji zgolj na ohranjenih virih, predvsem pisnih. Če teh ni ali če niso dostopni, je delo zelo oteženo ali onemogočeno. Običajno se to dogaja s travmatičnimi, t. i. tabu temi, za katere določena politika ali kar družba v celoti (ali vsaj njen velik del) nima interesa, da bi bile obravnavane. Proces odpiranja takih tem se običajno začne skozi literaturo, ki lahko uporablja umetniško svobodo tudi za izražanje o sicer resničnih zgodovinskih dejstvih. Vendar taka obravnava pogosto pripelje tudi do hudih zlorab in netenja sovraštva.

Nemoč etike (zgodovinarske in širše humanistične ter družboslovne) pri obravnavi zgodovinskih tem je mogoče zelo plastično prikazati na jugoslovanskem primeru, saj je bil spor glede skupne preteklosti v osemdesetih letih uvod v krvavo vojno. Pri tem je imela pomembno vlogo historiografija, čeprav se je glavnina spopada sicer odvijala na drugih področjih (političnem, medijskem). Jugoslovanska historiografija sicer kot celota dejansko ni obstajala. Šlo je za skupek nacionalnih historiografij (zgodovinskih društev po republikah in pokrajinah) z dokaj krhkimi povezavami (Repe 1996: 69–78). Vendar tudi zgodovinska društva niso imela kakšnih posebnih etičnih standardov, kot jih imajo nekateri drugi poklici (zdravniki, pravniki, novinarji ...). Tako je ostalo do danes. Zveza zgodovinskih društev Slovenije se v svojem statutu definiranju etičnih standardov zelo skromno približuje z navedbama, da se v skladu z 59. členom Ustave RS zavzema »za svobodo in avtonomijo znanstvenega in strokovnega ter pedagoškega dela ter da skrbi »za varstvo pravic, ki izvirajo iz znanstveno-raziskovalne dejavnosti« (Statut zveze zgodovinskih društev).

V času socialistične Jugoslavije je obstajala Zveza zgodovinarjev Jugoslavije, ki je združevala republiška in pokrajinska društva zgodovinarjev. Zgodovinarji so se srečevali na kongresih, ki so bili približno na vsaka štiri leta. V povojnem času je bilo tako devet kongresov (prvi leta 1954 in zadnji leta 1987). Med leti 1977 in 1981 zveza praktično ni delovala, povezave med republiškimi in pokrajinskimi organizacijami so bile prekinjene, prenehal pa je izhajati tudi zgodovinski časopis društev: *Jugoslovenski istorijski časopis* (Jič). Ponovno oživetev zveze in njeno programsko usmeritev je nato podprla politika. Ponovno izdajanje časopisa so spremljale polemike, nekateri zgodovinarji so celo trdili, da je bila finančna pomoč časopisu leta 1981 odpovedana zato, ker je nosil ime »jugoslovanski«. Na drugi strani pa je vsaj del vodstva Zveze jugoslovanskih zgodovinarjev stalno kritiziral »policentrizem« v stroki, ki da je »izgubil posluš za matico«. Zlasti v črnogorskih in srbskih časopisih so se pojavljali članki, ki so Jugoslavijo prikazovali kot eno redkih, če ne edino državo na svetu, ki nima svoje skupne zgodovine.

Jugoslovanska historiografija je sicer imela nekaj ambicioznih skupnih projektov, ki pa so bili izvedeni le napol ali pa so propadli. Vendar to ni bil edini problem. Obravnava preteklosti jugoslovanskih narodov se je v osemdesetih letih preselila v publicistiko, umetniška dela in zlasti v »čisto«

politiko. Politične elite v posameznih republikah so skozi vrednotenje preteklosti skušale utrditi svojo pozicijo in svojo vizijo preureditve jugoslovanske družbe. Vse, kar je bilo povezano z vrednotenjem preteklosti: umetniška dela, spomini, feljtonistika ali »prava« zgodovinoepisna dela, je postalo predmet polemik, zaradi česar se je meja med strokovnim zgodovinoepisjem in bolj poljudnimi žanri zabrisala, zgodovinoepisna stroka pa se je vedno bolj politizirala in zapirala v republiške meje. Toliko knjig, strokovnih razprav, publicističnih del, časopisnih člankov, raznih okroglih miz, radijskih, televizijskih in drugih debat z zgodovinoepisno vsebino ni izšlo oz. ni bilo v nobenem desetletju prej, morda pa ne celo v vseh povojnih desetletjih skupaj.² V tej ihti je bila prihodnost praktično pozabljena in ni presenetljivo, da nihče od jugoslovanskih zgodovinarjev ni napovedal razpada Jugoslavije, kar je bil sicer kasneje pogost očitek na račun stroke.

Krivulja obravnave zgodovinskih tem se je začela vzpenjati leto ali dve po Titovi smrti. Najbolj intenzivne so bile polemike od srede osemdesetih let do leta 1988, ko se je oblikoval odnos posameznih narodov do prihodnosti Jugoslavije in so nastajali nacionalni programi (leta 1986 Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, leta 1987 prispevki za slovenski nacionalni program, objavljeni v 57. številki *Nove revije*). Po prvih večstrankarskih volitvah po posameznih republikah (1990) je zgodovina svojo politično funkcijo, kar zadeva Jugoslavijo, izgubila, še vedno pa je ostala pomemben dejavnik v političnih bojih znotraj posameznih republik in v medsebojnih odnosih novonastalih držav. Komunikacije med jugoslovanskimi zgodovinarji so se (razen redkih osebnih vezi) pretrgale že prej. Vsaj od leta 1988 dalje je bila misel na organizacijo kakšnega pomembnejšega vsejugoslovanskega srečanja popolna utopija. Zveza zgodovinarjev Jugoslavije je po kongresu v Prištini (1987) tiho zamrla in je ni spremljala javna polemika tako kot razpad nekaterih drugih zveznih inštitucij (npr. Zveze književnikov Jugoslavije).

Čeprav je bilo spornih tem ogromno in so bile zelo raznolike, zajemale pa so tudi različna zgodovinska obdobja (vendar s poudarkom na novejši zgodovini), pa sta povsem jasno prepoznavni dve »ciljni« točki polemik.³ Prvo – vprašanje (socialistične) družbene ureditve – je bilo problematizirano skozi kritiko revolucije. Drugo – vprašanje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji – je bilo problematizirano skozi kritiko jugoslovanskega (kon)federalizma.

V začetni fazi konfliktov je postal »objekt« obravnave zlasti Josip Broz - Tito, ki je bil kot vodja revolucije in glavni kreator povojne jugoslovanske ureditve simbol obeh spornih točk. Rušenje Titovega mita je – predvsem zaradi osebne promocije – začel njegov uradni biograf Vladimir Dedijer, ki je v tretjem delu *Prispevkov za biografijo Josipa Broza - Tita* objavil mešanico dokumentov, spominov in tudi nepreverjenih zgodb, ki so zadevale Titovo zasebno življenje ter vprašanje

² Celovitega pregleda nad vso jugoslovansko časopisno in drugo historiografsko produkcijo, ki gre v osemdesetih letih v stotine člankov, si zaradi razpada države in pomanjkljivih dokumentacij ni mogoče ustvariti. Za ilustracijo lahko povem, da sem pri pisanju članka o razpadu jugoslovanske historiografije upošteval približno 150 časopisnih in revijalnih člankov o tistih temah, ki so bile najbolj v ospredju polemik.

³ Med konkretnimi temami, ki so povzročale razhajanja, so npr. obstoj posameznih narodov (črnogorskega, makedonskega in muslimanskega); osvobodilni ali okupatorski značaj balkanskih vojn, t. i. bujanska konferenca konec leta 1943 (na kateri so se albanski delegati izrekli za priključitev Kosova in Metohije k Albaniji); nastanek Kraljevine SHS, vprašanje oborožene vstaje, državljanske vojne, ustanovitev federalne države; iz povojne zgodovine pa spor z Informbirojem, obračun z Djilasom, brionski plenum 1966 (obračun z Aleksandrom Rankovićem kot glavnim nosilcem jugoslovanskega centralizma), množična nacionalna in »liberalna« gibanja leta 1971 in še vrsta drugih tem.

revolucionarnih ukrepov in mednacionalnih odnosov. Temu je sledila še vrsta drugih knjig, ki so jih pisali razni ljudje iz Titovega kroga.⁴

Knjiga, ki je dejansko načela ideološko strukturo oblasti v Jugoslaviji, je bila nato večkrat ponatisnjeno delo beograjskih sociologov Vojislava Koštunice in Koste Čavoškega *Stranački pluralizam ili monizam*, v katerem sta avtorja opisala povojni prevzem oblasti s strani komunistične partije, pri čemer sta upoštevala zlasti srbsko videnje problema (Koštunica, Čavoški 1983).

Drugo vprašanje, to je problem ureditve mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, se je odprlo ob objavi knjige Veselina Djuretića *Zavezniki in jugoslovanska vojna drama* (Đuretić 1985). Đuretić je zagovarjal četništvo in ga skušal rehabilitirati. Ob svečani promociji Đuretićeve knjige v srbski Akademiji znanosti in umetnosti je bila prvič omenjena tudi zahteva po t. i. tretji Jugoslaviji, ki bi v resnici pomenila povrnitev na nekdanjo centralistično ureditev (Čepo 1986).

Nasprotujoče si pozicije nacionalnih historiografij so se sredi osemdesetih let izkristalizirale do konca. Leta 1985 so izšla tri historiografska dela, ki so vzbudila veliko pozornosti in so bila v različnih sredinah dočakana zelo različno, pač v znamenju gesla »kakršnokoli izjavo daste danes, bodisi o zgodovini, bodisi o čemerkoli, vnaprej veste, da bo vaša sodba v nekaterih sredinah dočakana z aplavzom, v drugih pa na nož« (Bilandžić 1985). Šlo je za knjige Dušana Bilandžića *Istorija SFRJ*, Janka Pleterskega *Nacije, Jugoslavija, revolucija* in Branka Petranovića ter Momčila Zečevića *Jugoslavija 1918–1984 (zbirka dokumentov)*. Bilandžić je bil obtožen, da Srbom pripisuje težnje po redefiniranju Jugoslavije, Petranović in Zečević, da sta z izborom in krajšavami dokumentov skušala prikazati srbski pogled na nastanek in razvoj Jugoslavije, Pleterski pa je bil kritiziran zaradi teze o »mnogonacionalni revoluciji« (vsak posamezen narod v Jugoslaviji je med vojno pod vodstvom delavskega razreda kot vodilne politične sile izbojeval temeljno politično bitko sam, na svoji način, s svojimi močmi in svojimi specifičnimi problemi). Knjige so sprožile historiografski spor med srbskimi zgodovinarji na eni ter hrvaškimi in slovenskimi na drugi strani. Historiografska jeza na Slovenijo je bila v Srbiji (poleg vsega drugega) velika tudi zato, ker so ga v Srbiji povezovali s slovensko podporo Albancem. V Sloveniji je v osemdesetih letih izšlo nekaj knjig o Kosovu in Albancih (prva z naslovom *Albanci* leta 1984), ki so bile za srbske zgodovinarje, še bolj pa za politike, sporne, vendar je ključen postajal hrvaško-srbski spor. Srbski in črnogorski zgodovinarji (npr. Velimir Terzić v večkrat ponatisnjeni knjigi *Slom kraljevine Jugoslavije*) so lansirali tezo, da je hrvaški narod leta 1941 izdal Jugoslavijo (tej tezi je javno nasprotoval hrvaški zgodovinar dr. Ljubo Boban). Na osnovi takih tez je del zgodovinarjev zahteval, da zgodovinopisje razišče in dokaže »obstojanje kontinuitete med nacionalističnimi in separatističnimi gibanji in organizacijami, ki so si prizadevale razbijati Jugoslavijo med svetovnimi vojnami in današnjimi nacionalizmi« (Dašić 1986).

V nekaterih drugih delih je bila postavljena teza o genocidnosti Hrvatov, ki da izvira še iz 16. in 17. stoletja, ne pa »samo« iz časov Pavelićeve NDH. To je pomenilo stopnjevanje historiografske vojne med hrvaškimi in srbskimi zgodovinarji (vsak je pisal seveda v svojih revijah in časopisih) vse do začetka prave vojne in še čez.

4 Kritični zapisi o Titu so oblasti spodbudili, da so sprejele zakon o zaščiti imena in dela Josipa Broza - Tita, ustanovljen je bil tudi poseben odbor, ki naj bi se ukvarjal s tem, podobno pa je bilo tudi z zaščito drugih mrtvih revolucionarjev.

Politiki so konflikti v zvezi z zgodovino po eni strani ustrezali (in jih je – zlasti v medrepubliških sporih – spodbujala), po drugi strani so ji zrasli čez glavo, saj so načenjali njeno legitimnost, utemeljevano v revoluciji. Zato je skušala zgodovinarje – komuniste pripraviti do tega, da bi se poenotili in reagirali. Ker pa so bili marksistični zgodovinarji različnih nacionalnosti in kljub članstvu v ZKJ tudi različnih političnih in ideoloških prepričanj, ne nazadnje pa med sabo tudi sprti, je bil to dokaj jalov posel. Med sicer številnimi poskusi ideološkega discipliniranja zgodovinopisne (in sploh o preteklosti pišoče) srenje na raznih ravneh so bili v osemdesetih letih najbolj odmevni trije: Teden marksističnih razprav od 4. do 8. februarja 1983 v bosanskem obmorskem mestecu Neum, posvetovanje Historiografija, memoarsko-publicistička i feljtonistička produkcija u svjetlu aktualnih idejnih kontroverzi, ki je bilo 7. in 8. oktobra 1983 v Zagrebu, in seja predsedstva CK ZKJ 17. decembra 1986 v Beogradu, ki se je je udeležilo okrog šestdeset zgodovinarjev iz vse Jugoslavije, namenjena pa je bila pripravam na sejo CK ZKJ o ideoloških vprašanjih. Navedeni zbori (vključno z drugimi na republiških in lokalnih ravneh) k umiritvi razmer v »novokomponiranem« zgodovinopisju niso kaj dosti prispevali, proti koncu osemdesetih let pa politika za morebitne nove poskuse discipliniranja ni več zmogla moči niti na simbolni ravni. Jugoslovanska »učiteljica življenja«, že sredi osemdesetih let označena za »posiljeno damo«, je po burnih letih večni pokoj dočakala brez nekrologov in svečanega pogreba. Spori med zgodovinarji so segli globoko tudi na osebno raven, stiki so se – razen redkih izjem – pretrgali za skoraj dve desetletji. Vsak je bil seveda prepričan, da ima prav in da ravna v skladu s poklicno etiko, ta pa je na prvo mesto postavljala nacionalni (nacionalistični) pogled.

Vzporedno z dogajanjem v stroki je v osemdesetih letih o zgodovinskih dogodkih nastalo na desetine literarnih del, gledaliških in filmskih stvaritev, spominskih zapisov, o katerih so potem razpravljali po časopisih, revijah in elektronskih medijih. Eno prvih med številnimi literarnimi deli, ki so zanetila polemike, je bila drama Jovana Radulovića *Golubnjača* (zanjo je avtor leta 1980 tudi dobil nagrado sedem sekretarjev Skoja). Prikazovala je odnose med Srbi in Hrvati v dalmatinski Zagori in je imela močno protihrvaško vsebino (avtor je v njej obravnaval ustaške zločine med vojno, zamolčal pa četniške, ki so se dogajali na istem območju). Jugoslovanska javnost se je ob drami, potem ko so jo leta 1982 postavili na oder in igrali v raznih gledališčih po Jugoslaviji, razdelila. Radulović pa je čez nekaj let (v začetku leta 1989) hrvaške oblasti obtožil, da so Srbom v Dalmaciji (in na Hrvaškem sploh) vzele identiteto, jezik, pisavo in celo zgodovino. Verjetno najodmevnejše literarno delo (vsaj v Srbiji) pa je bila knjiga Danka Popovića *Knjiga o Milutinu*, v kateri je avtor za srbske sovražnike razglasil ne samo Hrvate (kar je bila pogosta teza), pač pa tudi Slovence. Srbi naj bi osvobodili oboje, v zameno pa dobili Jugoslavijo, v kateri so nacionalno razbiti in ekonomsko izkoriščani (Popović 1985). Knjiga je bila razprodana v tednu dni, sledilo pa je še trinajst izdaj.

Besedilo z najširšimi implikacijami za jugoslovansko skupnost, ki je temeljilo na interpretaciji zgodovine, pa je nastalo sredi osemdesetih let s t. i. Memorandumom srbske akademije znanosti in umetnosti 1986 (več o Memorandumu in političnih implikacijah v Repe 2002). V Memorandumu so srbski akademiki med drugim zapisali, da proti Srbiji obstaja trajna hrvaško-slovenska koalicija, srbski narod pa edini nima svoje države, čeprav je največ žrtoval v obeh svetovnih vojnah, saj je politično, etnično in kulturno razpršen po vseh republikah in pokrajinah, in da se morajo zato Srbi

poenotiti in povezati (vzpostaviti popolno nacionalno in kulturno integriteto srbskega naroda ne glede na to, v kateri pokrajini ali republiki živijo). Dejansko je Memorandum zahteval združitev vseh Srbov v eni državi, torej teritorialno združitev tedanje republike Srbije z deli ozemlja Hrvaške ter BiH. Osnova izrazoslovja srbskih intelektualcev so tudi sicer bile besede o ponižanju, negiranju, izkoriščanju, ranjenosti srbskega naroda in o njegovi nacionalni žalosti.

Z Memorandumom je bilo konec kakršnegakoli sodelovanja med jugoslovanskimi intelektualci, ki so se do tedaj kljub nacionalnim in nacionalističnim usmeritvam poskušali interesno povezati vsaj v boju proti oblastem. Solidarnost so izražali zlasti pri vprašanih svobode izražanja in se zavzemali za tiste, ki so bili obsojeni zaradi svojega pisanja ali javnega izražanja stališč (tako so se npr. slovenski intelektualci zavzemali celo za šovinističnega Šešlja). Nacionalna (nacionalistična) čustva pa so hitro začela prevladovati nad vprašanjem demokracije in intelektualne skupine iz posameznih republik oz. nacionalnih okolij, začele so se obračati druga proti drugi, pri čemer so večinoma imele tudi podporo republiških oblasti. Memorandum je bil v resnici le najbolj izrazit in najbolj agresiven akt procesa, ki se je v Srbiji, pa tudi v drugih sredinah, začel že prej. Obravnava zgodovinskih tem, bolje rečeno zgodovinskih travm, tako v zgodovinopisju kot izven njega, je neposredno tlakovala pot v krvavo vojno, soodgovorni zanjo pa so bili poleg politike jugoslovanski intelektualci, umetniki in zlasti mediji.

So se nacionalne historiografije v državah, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, iz tega kaj naučile? Je obravnava preteklosti postala drugačna? In ali so nastanek samostojne države, demokratizacija (večstrankarstvo), vstop Slovenije v EU, če ostanemo pri domačih razmerah, vplivali na odnos do preteklosti? Je ta drugačen, bolj kritičen, bolj poglobljen?

V razmerah, kakršne so slovenske, enako pa velja tudi za večino drugih narodov Jugovzhodne Evrope, tako tistih, ki so vstopile v EU, kot tistih, ki (še) niso, se zgodovinarjev pogled giblje v trikotniku med miti, ideologijo in revizijo.

Kar zadeva mite, se Slovenci ne ločujemo bistveno od drugih sorodnih narodov in tudi osamosvojitve tega ni spremenila. Prej bi lahko ocenili, da se je mitološkost okrepila, prišlo pa je do delne zamenjave mitov. Okrepil se je zlasti t. i. državotvorni mit o tisočletnem hrepenenju po lastni državi.

Ideologija je bila v različnih obdobjih različna, v zgodnejšem avstro-ogrska, nato kraljevo in socialistično jugoslovanska, danes je – v pomanjkanju evropske identitete – reducirana le na slovensko nacionalno, pogosto tudi nacionalistično. Po osamosvojitvi so bili zgodovinarji, ki niso pristajali na reduciran nacionalni (nacionalistični) diskurz, označevani kot »anacionalni«.

Na revizijo zgodovine je vplivalo in vpliva več stvari, ključne so tri: nova odkritja in spoznanja slovenskega in evropskega zgodovinopisja; spremenjene razmere v Evropi in svetu ter s tem povezani poskusi drugačnega vrednotenja zgodovine in zgodovinskih simbolov; spremenjena ideološka in politična podoba Slovenije in njene posledice. Tu so mišljene zlasti desne vlade in njihovi poskusi revidirati zgodovino skozi medije, šolski sistem, proslave, poimenovanja ulic in objektov (več o tem Repe 2007; 2008; 2011). Tisto, kar najbolj vpliva na oblikovanje zgodovinske zavesti, pa je neke vrste polznanstvena revizija, ki pa že kar precej posega tudi v stroko, zlasti v tisti del, ki se posredno ali neposredno navezuje na vsakokratno aktualno oblast.

Kar zadeva zgodovinopisje in širši odnos do preteklosti, EU ni prinesla odrešitve. Ker gre pri evropskem združevanju za skupnost političnih elit in ne za množična gibanja, ima EU težave z

identiteto, posledično pa tudi s simboli. Pravzaprav simboli in praznovanja najbolj kažejo na pomanjkanje etike v odnosu do preteklosti, pa tega ne politika in ne stroka ne problematizirata. Tako kot ni obstajala jugoslovanska, ne obstaja tudi evropska historiografija in je, podobno kot evropske nogometne reprezentance, najverjetneje nikoli tudi ne bo. Evropska historiografija je, podobno kot jugoslovanska, skupek nepovezanih nacionalnih historiografij, ki so si pogosto v popolnem nasprotju. To naj bi nadomestili nekateri skupni projekti s kompromisnimi pogledi ter razne mešane zgodovinske komisije. V slovenskem primeru naj bi razhajanja s sosednjima državama presegli mešani komisiji slovensko-italijanskih in slovensko-avstrijskih zgodovinarjev, a se je to zgodilo le deloma (Kacin - Wohinz, Troha 2001, Nečak, Repe 2004, Nečak, Jesih, Repe, Vodopivec 2004). Glede na obstoječe stanje je težko pričakovati, da bo prišlo do definicije nečesa, čemur bi lahko rekli evropska zgodovinopisna etika ali širše etika v odnosu do preteklosti. Prej nasprotno: EU skuša skozi razne resolucije, deklaracije, izjave in s spominskimi dnevi (v glavnem zadevajo totalitarizme in temeljijo na protikomunizmu) oblikovati nekakšen skupen, a zelo ideološki pogled na novejšo zgodovino (Repe 2012). Poplava resolucij o evropski zgodovini pa hkrati omogoča, da oblasti v posameznih državah nevšečne ignorirajo in se hkrati sklicujejo na tiste, ki gredo v njihov kontekst.

V EU nekatere države zgodovino – podobno kot je bilo v Jugoslaviji – kar krepko uporabljajo (zlorablajo) za doseg svojih ciljev. To je še posebej v kriznih razmerah nevaren proces, ki v marsičem že spominja na trideseta leta 20. stoletja ali na Jugoslavijo v osemdesetih letih. Zanašati se, da bi osebna etika zgodovinarjev in njihovih združenj (tudi če bi bila definirana mnogo bolj jasno, kot je), še bolj pa politikov, lahko preprečila podobne procese, kot so se zgodili v obeh navedenih primerih, bi bilo naivno.

Viri in literatura

- ALTIMARI, Francesco idr., 1984: *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BILANDŽIČ, Dušan, 1980: *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Mladinska.
- BILANDŽIČ, Dušan, 1985: Predrasude povijesti. *Vjesnik*, 9. 11. 1985. 6.
- CAPOGRECO, Carlo Spartako, 2011: *Fašistična taborišča: internacije civilistov v fašistični Italiji (1940–1943)*. Prevedla Nevenka Troha. Ljubljana: ZAK.
- ČEPO, Zlatko, 1986: Opake besede gospoda akademika. *Danas*, 14. 10. 1986. 25–28.
- DAŠIČ, Miomir, 1986: Agonija učiteljice življenja (pogovor s prof. dr. Miomirjem Dašičem, predsednikom Zveze zgodovinarjev Jugoslavije). *Naši razgledi* 21. 11. 1986. 651 (prevod in ponatis iz revije *Duga*).
- ĐURETIĆ, Veselin, 1985: *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*. Beograd: Narodna knjiga, Balkanološki institut SANU.
- KACIN - WOHINZ, Milica, TROHA, Nevenka, 2001: *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956 = I raporti [!] italo-sloveni 1880–1956 = Slovene-Italian relations 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije = relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = report of the Slovene-Italian historical and cultural commission*. Ljubljana: Nova revija.
- KLJAKIČ, Dragan, 1983: *Dosije Hebrang*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KOŠTUNICA, Vojislav, ČAVOŠKI, Kosta, 1983: *Stranački pluralizam ili monizam društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944–1949*. Beograd: Centar za filozofiju i društvenu teoriju.
- KRAMBERGER, Anton (ur.), 1996: *Slovenska država, družba in javnost*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- MILHARČIČ HLADNIK, Ervin, CAPOGRECO, Carlo Spartako, 2013: Ti pozabiš nekaj, jaz pozabim nekaj in potem ni bilo nič, intervju. *Dnevnik* (priloga *Objektiv*), 6. 4. 2013. <http://www.dnevnik.si/objektiv/intervjuji/ti-pozabis-nekaj-jaz-pozabim-nekaj-in-potem-ni-bilo-nic>.

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- NEČAK, Dušan, REPE, Božo, 2004: O nastanku in namenu avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev (2001–2004). Ljubljana: *Zgodovinski časopis* 58/3–4. 415–465.
- NEČAK, Dušan, JESIH, Boris, REPE, Božo, VODOPIVEC, Peter (ur.), 2004: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju* (Zbirka Historia 8). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- PETRANOVIĆ, Branko, ZEČEVIĆ, Momčilo, 1985: *Jugoslavija 1918–1984: zbirka dokumenata*. Beograd: Rad.
- PLETERSKI, Janko, 1985: *Nacije-Jugoslavija-revolucija*. Beograd: Izdavački centar »Komunist«.
- POPOVIĆ, Danko, 1985: *Knjiga o Milutinu*. Beograd: Književne novine.
- REPE, Božo, 1996: Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala: institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti. *Zgodovina za vse* 3/1. 69–78.
- REPE, Božo, 2002: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.
- REPE, Božo, 2007: Mitske predstave pri Slovencih. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 121–132.
- REPE, Božo, 2008: Mitske predstave pri Slovencih. Mitja Ferenc (ur.): *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev.
- REPE, Božo, 2011: *Between myths and ideology: some views on Slovene contemporary historiography*. Ljubljana: Faculty of Arts.
- REPE, Božo, 2012: Revizija. *Mladina* 34, 24. 8. 2012. 21–23.
- Statut zveze zgodovinskih društev Slovenije: <http://www.ff.uni-lj.si/drustva/zzds/dokumenti.htm>.
- TERZIĆ, Velimir, 1982: *Slom kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice poraza*. Beograd: Narodna knjiga.

Mirjana Nastran Ule
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
UDK 316.752:172

Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih

Raziskave zadnjih let v Sloveniji, posebej med mladimi, kažejo, da se spreminjajo temeljne vrednotne in življenjske usmeritve. Namesto velikih vrednot, ki so bile oprte na močne ideologije, kot so religija, nacionalna vezanost, politika, pridobivajo pomen vrednote, ki so bližje posamezniku in njegovemu osebnemu izkustvu, na primer samouresničevanje, prijateljstva in odnosi, zdravo okolje, kvaliteta vsakdanjega življenja, varnost. Zaradi sprememb življenjskega poteka, odnosov in razmerij se je nepovratno spremenil tudi sam proces prisvajanja, oblikovanja in razumevanja vrednot, norm in življenjskih orientacij.

postmaterialne vrednote, samouresničevanje, individualistični altruizem, vrednote mladih

Research in recent years in Slovenia, especially among the young, show that basic values and life paths are changing. In place of big values supported by strong ideologies, such as religion, national appurtenance and politics, values are gaining significance which are closer to the individual and his or her experience, such as self-realisation, friendship and relationships, a healthy environment, the quality of everyday life and security. Due to changes in ways of life and relations between people, there has also been an irreversible change in the process of adopting, shaping and understanding values, norms and ways of life.

post-material values, self-realisation, individualist altruism, values of the young

Kriza »velikih zgodb« in preusmeritev vrednotnih orientacij v vsakdanji življenjski svet

V zadnjem času se v javnosti tudi v Sloveniji pogosto postavlja na dnevni red vprašanje vrednot in morale. Mnogim se zdi, da živimo v obdobju moralnega kaosa in kulturne slepote. Govori se o krizi vrednot in kot že tolikokrat doslej se za to pogosto krivi predvsem mlade. Nove generacije naj bi bile produkt sodobne potrošniške družbe, površne popkulture in medijev. Nekateri prisegajo na krizo družine in pomanjkljivo starševsko vzgojo ter s tem na pomanjkanje vzgojnih pravil in norm. Pogosto se sedanja »moralna kriza« prikazuje kot produkt emancipatornih gibanj zadnjih desetletij, posledica katerih naj bi bila neomejena svoboda in pomanjkanje odgovornosti. Na prvi pogled se ti argumenti zdijo prepričljivi. Natančnejša analiza pa pokaže na njihovo površnost in pogosto ideološko kontaminiranost oziroma nepoznavanje značilnosti razvoja sodobnih družb.

Res je, da javnomnenjske raziskave v Sloveniji, pa tudi drugod v primerljivih družbah, kažejo, da se v zadnjih desetletjih zelo hitro spreminjajo življenjski stili in prakse (Toš 2009). Predvsem je prišlo do dveh velikih sprememb na področju vodenja življenja in življenjskega poteka. Sodobna življenja vse bolj zaznamujejo procesi individualizacije in izbirnosti. Scenarij življenjskih poti, ki je bil še v klasični moderni napisan vnaprej in je bil tako določen s socialnim položajem izvirne družine, spolom, nacionalno, versko ali regionalno pripadnostjo, lahko zdaj pišemo sami (Beck, Beck - Gernsheim 2002). Ne samo da ga lahko pišemo sami, moramo ga pisati sami. Pri tem se opiramo predvsem na pomoč bližnjih oseb, na informacije iz medijsko posredovanih zgodb, na spletne povezave in ne več toliko na velike ideologije, tradicije ali prisile.

Kako pa se te spremembe povezujejo s spremembo vrednot? O vrednotah govorimo kot o normativnih vodilih, ki usmerjajo naše doživljanje, mišljenje in delovanje. Te usmeritve niso zelo jasno izražene. Po večini jih zaznavamo kot nejasno, razpršeno množico notranjih usmeritev v vsakdanjem delovanju, medosebnih odnosih, opredelitvi socialnih vlog, ključnih odločitvah in izbi-rah. Vrednote so *želje drugega reda*, namreč želje, ki nam narekujejo, da so naše želje prvega reda, to je tiste, ki jih neposredno občutimo, usklajene z našimi osnovnimi cilji in predstavami o življenju ter s predstavami o tem, kdo smo in kakšni želimo biti. Iz te primarne vloge vrednot kot želja drugega reda izhajajo njihove druge psihološke in socialne funkcije, na primer ta, da predstavljajo merila za izbor vsakokratnih življenjskih ciljev in merila za oceno dejanj (Ule 2009). V vsakem vrednotenju najdemo tako navezavo izbrane vrednote na naša notranja čustva in občutke o zaželenem ter navezavo na prepričanje, da so naše želje in cilji usklajeni z normami o spoštovanju vrednem življenju.

Vrednote so zelo osebni in hkrati zelo družbeni sistemi življenjskih usmeritev. Osebnemu vrednotnemu sistemu se čutimo ljudje osebno zavezani. Družbene sisteme vrednot, njihovo vsebino in moč pa v veliki meri določajo prevladujoče družbene ideologije, s katerimi poskušajo oblastne strukture usmerjati mišljenje in delovanje ljudi, ko jim narekujejo, kaj naj jim bo pomembno, vredno, zaželeno. Ti družbeni sistemi vrednot so lahko odprti, vključujoči, lahko so le neki okvirni etični družbeni kodeksi. Lahko pa so zelo normativni, usmerjevalni, celo prisilni, na primer ko različni ideološki ali verski sistemi po vsej sili poskušajo ljudem vsiliti svoj izbor vrednot.

Ni nujno, da so osebni in družbeni sistemi vrednot usklajeni. Prav v mikrosferi vsakdanjega življenja odzvanjajo družbeni spopadi vrednot, na primer glede spolnih vlog, reprodukcijskih pravic, medgeneracijskih razmerij, socialnih razmerij. Ti spopadi običajno niso jasno izraženi, imajo pa tako politični pomen kot učinek na vsakdanje življenje ljudi. Kadar nastanejo velike razlike v javnem, političnem, ideološkem zagovoru vrednot in zasebnih vrednotnih praksah ljudi, tedaj varuhi moralnega reda pogosto tožijo, da vrednote izgubljajo veljavo, da živimo v svetu brez vrednot, krizi vrednot.

Prav v sodobnem času se zdi, da je prišlo do velikih neskladij med osebnimi vrednotami ljudi in velikimi vrednotnimi ideologijami. Ravno ta neskladja dajejo občutek o vsesplošni krizi vrednot. V »krizi pa niso osebne vrednote ljudi. V krizi so kvečjemu velike zgodbe« (*grand narratives*), ki so predstavljale okvire osebnih in družbenih vrednot (Chisholm idr. 1995). Dejstvo je, da so zadnja desetletja prejšnjega stoletja pomenila »prodor« novih vrednotnih in življenjskih usmeritev in vrednotnega preobrata, še zlasti med mladino. Vrednote mladinskih kultur in subkultur, na primer seksualna osvoboditev, individualna svoboda v izražanju, oblačenju, iskanju zadovoljitev, oblikovanju svetovnega nazora, so prešle v javno zavest. Zgodil se je premik v vrednotnem sistemu od globalnih, ideološko in celostno zgrajenih vrednotnih sistemov k partikularnim, navidezno fragmentarnim in konkretističnim vrednotam, med katerimi prevladuje povečana senzibilnost za medosebne odnose in za kvaliteto vsakdanjega življenja. »Vrednote so postale sestavina vsakdanjih življenjskih scen.« (Ule 2008)

Ne samo v politični javnosti in medijih, tudi strokovne ocene teh sprememb so pogosto negativne; od moralne panike o »izgubi vrednot«, »vrednotne anomalije« do tez o »novem narcizmu« kot novem prevladujočem značaju ljudi, ki se ga potem v tem kontekstu ocenjuje negativno. Pri tem

so kritiki poudarjali zlasti površno potrošniško usmerjenost, vdanost masovni kulturi, izginjanje trdnih družinskih vlog in oblik ter promiskuiteto v intimnih odnosih. Še posebej zaskrbljeni pa so bili kritiki zaradi menda nepovratne izgube odnosa do dela kot osrednje življenjske vrednote. Po mnenju nekaterih teoretikov gre za propad klasične »protestantske etike dela«, ki je bila vseskozi moralni nosilni steber razvoja kapitalizma in industrijske modernizacije (Ule 2009). To konservativno oceno vrednotnega nihilizma med mladimi najdemo med številnimi neokonservativnimi in religioznimi ideologi, ki pozivajo na »vrnitev k pravim tradicionalnim vrednotam«.

Nasproti negativnim ocenam sprememb življenjskih in vrednotnih orientacij drugi avtorji branijo tezo o novih postmaterialnih vrednotah mladih, ki izpodrivajo stare »materialne« vrednote. Klasični zastopnik tega stališča je znani raziskovalec vrednot Ronald Inglehart (1997). Inglehart se je naslonil na klasično teorijo motivacije Abrahama Maslowa, po kateri ljudje najprej zadovoljujemo materialne potrebe. Ko si pridobimo temeljno eksistenčno varnost, pa naprej razvijamo nematerialne ekspresivne vrednote znanja, spoznavanja, samouresničevanja in osebne rasti. Inglehart in drugi avtorji menijo, da gre za večdimenzionalen pomik vrednot od konvencionalnih vrednot dolžnosti in doseganja priznanj, storilnosti, pridnosti, poslušnosti in prilagajanja h »kritično avtonomni prosocialnosti«, na primer samostojnosti, pripravljenosti pomagati drugim, spoštovanju drugih, k »individualizmu«, na primer kreativnosti, spontanosti, nevezanosti, in k »hedonizmu«, na primer užitku, pustolovščinam, napetosti, spremembam (Inglehart 1997).

Ne gre za to, da bi delo izgubilo veljavo, temveč se je spremenil sam koncept dela. Ne obsega več le tradicionalne zaposlitve in delovnega časa-mesta, temveč celotno prizadevanje posameznika po večji kreativnosti in produktivnosti. Sem pa sodi tudi izobraževanje, kreativnost v medosebnih odnosih, v osebni ekspresiji. Ljudje danes pričakujejo od dela več kot nekdaj, ko je bil pomemben predvsem zaslužek. Danes terjajo tudi samouresničevanje, osebno rast, dobre medosebne odnose, dobro komuniciranje z nadrejenimi, samouresničenje, dopolnilno izobraževanje. Če delo tega ne ponuja, ga občutijo kot obremenitev, kot nujno obveznost. Vse to pa pomeni, da ljudje ne zavračajo dela nasploh, pač pa slabe pogoje dela. Raziskovalca Coleman in Husen (1985: 27) sta že v osemdesetih letih ugotavljala, da so se spremembe vrednotnih orientacij najprej pojavile med mladimi. Opazila sta dve glavni vrednotni usmeritvi med mladimi v sodobnih družbah:

- usmeritev k ekspresivnim vrednotam ali *ekspresivna vrednotna usmeritev*,
- usmeritev k uveljavljanju mladih v sodobni informacijski družbi ali *informacijska vrednotna usmeritev*.

Za *ekspresivno vrednotno usmeritev* velja nekaj vrednotnih in vedenjskih značilnosti. V poklicni karieri mladi težijo k samoizpolnitvi pri delu in k takšnemu delu, ki jim omogoča dosti prostega časa. V izobraževanju težijo k čim širšim poklicnim profilom, kar jim omogoča osebni razvoj in daje večje možnosti zaposlovanja, povečuje se težnja po prožnem menjavanju zaposlovanja in izobraževanja. Bolj ko so izobraženi, bolj zavračajo ponavljajoče se in rutinsko delo. Značilen je odpor do uradnih avtoritet, ki temeljijo predvsem na nadzoru in zahtevajo poslušnost in konformizem. Povečuje se težnja po osebni svobodi in pobudi. Za ta vrednotni in življenjski stil so značilni podaljševanje mladosti, poznejše stabiliziranje v zaposlitvi, odlašanje z oblikovanjem družine in rojstvom otrok.

Informacijska vrednotna usmeritev je značilna predvsem za mlade, ki se zanimajo in udeležujejo v razvoju in uporabi novih informacijskih tehnologij, ki sodelujejo v novem medijskem prostoru

in virtualnem svetu. Zanje je značilno iskanje dela, ki se ne ravna po pravilih, temveč po ciljih, ki so osebnostno pomembni za posameznika. V nasprotju z ekspresivno usmerjenimi mladimi se informacijsko usmerjeni ne izogibajo tekmovalnosti, jo celo povzdigujejo. Ne težijo k varnosti, temveč k uspehu, četudi za ceno varnosti. Bolj jih zanima ozko specializirana, vendar kakovostna izobrazba in kvalifikacija, veliko se posvečajo izbrani dejavnosti in se vanjo poglabljajo.

Zanimive so tudi nemške raziskave vrednot mladih in primerjalne študije, ki so jih opravili raziskovalci znane raziskovalne skupine Schell Studien. V raziskavi Jugend 2006 (Gensicke 2006) so raziskovalci ugotavljali, da so za sodobno nemško mladino zelo pomembne naslednje vrednote: prijateljstvo (za 95 % zelo pomembno), partnerstvo (92 %), družinsko življenje (85 %), lastna odgovornost (84 %), kreativnost (83 %), spoštovanje zakonov in reda (81 %), neodvisnost (80 %), varnost (79 %), uživanje življenja (71 %), zdravje (71 %), strpnost (65 %), življenjski standard (63 %), varovanje okolja (60 %), samoaktualizacija (59 %), družbena angažiranost (55 %). Manj pomembne pa so moč in vpliv (za 35 % zelo pomembno in za 38 % nepomembno), vera v boga (za 32 % zelo pomembno in za 46 % nepomembno), politično delovanje (za 22 % zelo pomembno in za 56 % nepomembno).

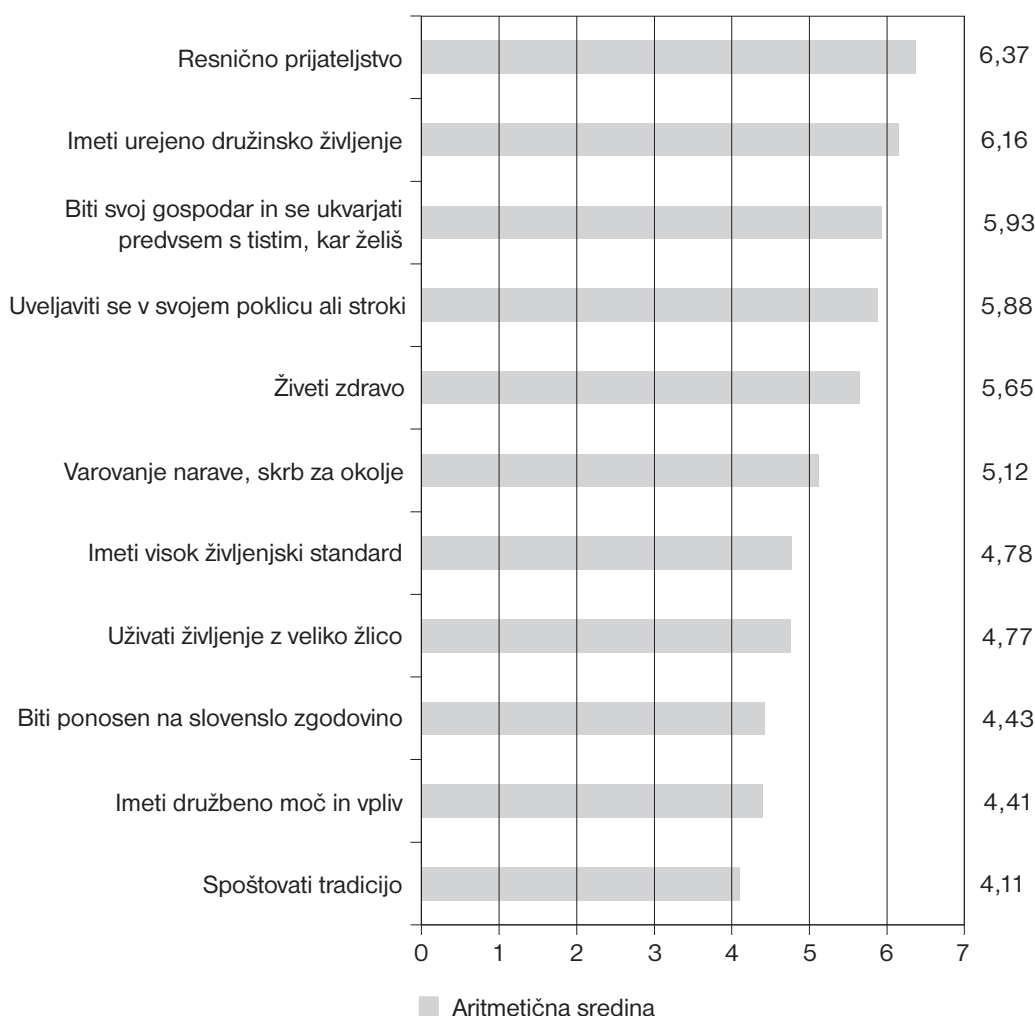
Kaj pa sporočajo o vrednotah mladi v Sloveniji?

Zelo podobne smernice smo v minulih dveh desetletjih opazili tudi v raziskavah mladih v Sloveniji. V spodnji tabeli si najprej oglejmo primerjalno analizo tega, kaj se zdi mladim v življenju zelo zaželeno, iz raziskav mladih iz leta 1993 in leta 2002 (Ule, Miheljak 1995, Miheljak idr. 2002).

Tabela 1: Primerjava odgovorov mladih iz raziskav 1993 in 2002 o tem, kaj je za mlade najbolj zaželeno (Vir: Ule 2008)

	Mladi 1993	Mladi 2002
živeti urejeno partnersko življenje	67,1	83,6
biti sam svoj gospodar in se ukvarjati predvsem s tistim, kar želiš	75,0	65,0
dober gmotni položaj	60,2	49,7
postati znan v svojem poklicu	56,3	43,4
ugleden družbeni položaj	37,3	29,9
živeti v skladu z naukom svoje vere	19,9	25,9
zabavati se po mili volji	51,1	21,5
biti na vodilnem položaju	25,7	18,3
kazati svojo nacionalno pripadnost	24,4	14,6
postati slaven v športu	28,7	12,2
potrditi se z delom v političnih strankah	4,7	2,3

Rezultati kažejo dokaj stabilno lestvico vrednot. Za mlade so najbolj zaželeni partnerski odnosi in osebna samostojnost (biti sam svoj gospodar in ukvarjati se s tistim, kar želiš). Na drugem mestu po pomembnosti sta uveljavljanje v poklicu in urejen gmotni položaj. Tudi odgovori na vprašanje, kaj je mladim najbolj pomembno, v raziskavi študentske populacije iz leta 2008 kažejo podobno sliko. Oglejmo si na primer povprečne vrednosti odgovorov na vprašanje, kaj je mladim (študentom) najpomembnejše, na lestvici od 1 (najmanj pomembno) do 7 (najbolj pomembno) v raziskavi študentske mladine iz leta 2008 (Ule idr. 2008).

Graf 1: Kaj je za študente in študentke najpomembnejše (Vir: Ule idr. 2008)

Tudi za študentsko mladino so najpomembnejše vrednote resnično prijateljstvo, urejeno družinsko življenje, samouresničitev in avtonomija. V Sloveniji se torej tradicionalne vrednote vse bolj umikajo ekspresivnim postmodernim vrednotam. Obenem pa rezultati raziskav kažejo, da tudi mladi v Sloveniji v svojih vrednotnih usmeritvah niso ekspanzivni, temveč prej defenzivni v umiku v zasebnost, družino, odnose stran od sodelovanja v javnih zadevah.

Tudi drugi raziskovalci v Evropi poročajo o vse pogostejši težnji mladih po običajnosti. Mladi želijo »običajno življenje«, »običajen konec šolanja«, »običajno službo« (Du Bois - Reymond, Chisholm 2006). Zdi se, kot da mladi govorijo: »Nisem nič posebnega in tudi nočem biti kaj posebnega. Poskušam le doseči, da jemljem stvari takšne, kot so, vendar lahko vsak čas vse postane drugačno.« Želja po običajnosti je lahko izraz spremenjenih družbeno-ekonomskih okoliščin. Lahko je običajnost postala nekaj komaj dosegljivega. Lahko je želja po običajnosti tudi zatočišče pred »terorjem individualizacije«. Želja po običajnosti je za mlade v določeni meri tudi kot nekakšen oklep. V času, ko ni več nič zavezujočega in trdnega, je običajnost mogoče razumeti kot varovalo pred nepredvidljivostjo sodobnega življenja (Ule 2013).

Altruistični individualizem kot nova etika vsakdanjega življenja

Tisto resnično novo, kar kažejo sodobne sociološke raziskave in analize vrednot, so zametki nove etike, ki sloni na »dolžnostih do samega sebe«. To se zdi popolno nasprotje tradicionalni etiki, ki je slonela na dolžnostih do drugih in do družbe kot celote. Zato lahko vrednote mladih vzbujajo vtis egoizma in narcizma. Vendar se v tem kaže nekaj novega, kar presega ta vtis. Gre za proces samo-pojasnitve, ki vključuje tudi iskanje novih družbenih vezi v družini, v prijateljskih odnosih, na delu in v javnosti. V sodobnosti torej prihaja do nepovratnih sprememb tudi v življenjskih in vrednotnih orientacijah. Te spremembe se bistveno odražajo v vseh treh poglavitnih področjih življenja; v zasebnosti, poklicnem delu in javnosti/politiki. S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Odločitev za odlog starševstva je dosežek pogajanja o odnosih. Najprej morajo preizkusiti odnose, predno se zavežejo starševstvu, tudi zaradi ugotovitve, da tako malo zakonov preživi krizne faze odnosov. Ta premik od zakona kot institucije k zakonu kot odnosu kaže, da se je spremenil bistveni del kulture odnosov, ki se kaže v svobodi izbire. »Včasih so se mladi spoznali, se poročili in imeli otroke. Danes živijo preprosto skupaj.« (Wilkinson 1997: 101) Živeti skupaj pred zakonom je za mlade generacije najbolj smiselna opcija in neke vrste poskusni zakon. Velika privlačnost skupnega izvenzakonskega življenja pomeni tudi, da se je razparala zadruga med zakonom in starševstvom.

Kot so se v zadnjih desetletjih spremenili odnosi v družinskem življenju, tako se je spremenil tudi odnos ljudi do dela. V preteklosti so igrali delodajalci neke vrste paternalistično vlogo. Posameznik je vstopil v podjetje s predpostavko, da bo tam ostal vse življenje. Lojalnost je bila menjana z življenjsko varnostjo. Izguba doživljenjskega delovnega mesta, vzporedno z razvojem individualiziranega trga dela, vpliva predvsem na nove generacije, ki vstopajo na trg dela. Povsod v zahodnem svetu je postala zaposlitev v zadnjih desetletjih negotova. Nezaposlenost je ekstremna oblika te negotovosti. »To je borba za preživetje. Celo akademska izobrazba ne omogoča varnosti. Ali je preveč izobraženih, ali manjka izkušenj.« (Izjava mladega Britanca, Wilkinson 1997: 105)

Kot kažejo raziskave, so ljudje izgubili zaupanje v sposobnost velikih organizacij, da bi zagotovile varnost, izgubili so tudi zaupanje v moč sindikatov, da bi zaščitili njihove interese. Zdi se, da se spreminja tudi delovna morala. Kot kažejo raziskave, je mladim samouresničevanje pri delu prav tako pomembno kot plačilo in kariera (Walther idr. 2006). Tudi tu prihajajo v ospredje postmaterijalne vrednote samouresničevanja. To je tudi posledica tega, da stari vzorci kariere zaradi negoto-

vosti zaposlitve in delovnega mesta ne držijo več. Mladi iščejo delo, ki jim omogoča ugodno ravnotežje med delom in zasebnim življenjem. Raziskave kažejo, da mladi ljudje danes od dela pričakujejo to, kar pričakujejo tudi od prostega časa: vznemirljivo delo, delo, ki bo dalo njihovemu življenju smisel, delo, ki razvija njihovo ustvarjalnost in imaginacijo. Pojavlja se nova oblika odgovornosti, kjer je vedno manj ljudi pripravljeno svoje občutke in zasebno življenje podrediti karieri: »Stališča moje generacije do dela se spreminjajo. Namesto pripravljenosti, da celo življenje žrtvuješ za delo, iščemo danes v delu predvsem zadovoljstvo in samopotrditve.« (Izjava mladega Japonca, Wilkinson 1997: 108) Predvsem pa raziskave mladine kažejo, da je mlada generacija izjemno občutljiva za temeljna moralna vprašanja življenja. Kaže se močno stremljenje mladih k osebni poštenosti, po tem, da najdejo smisel življenja v razvoju samega sebe. Nekateri govorijo o »uporu osebe«, ki je primerljiv z odkritjem individualne osebe v času renesanse (Dettling 1997).

Kako lahko te spremembe pojasnimo? Zdi se, da počasi izginjajo do zdaj veljavne norme skupinskega vedenja, da izginjajo stare predstave o kolektivnih dolžnostih in lojalnostih in se uveljavlja nova individualizirana etika vsakdanjega življenja. Klasične moralne sheme ne odgovarjajo več potrebam sodobnega življenja. Po mnenju raziskovalcev vojno za delitev materialnih dobrin, ki trenutno monopolizira javno in znanstveno pozornost, že spodjeda boj za delitev težje dostopnih nematerialnih dobrin, ki se jih ne da meriti z denarjem, kot so odnosi (prijateljstva), (prosti) čas, ustvarjalnost in kreativnost, užitek, samouresničevanje. Te vrednote postajajo v novi družbi tvegani in negotovosti vse bolj pomembne.

Medtem ko so bili stari vrednotni sistemi, ki so odsevali družbene in politične rede, izključujoči oziroma sistemi ali–ali, v katerih se je Jaz moral podrežati Mi–šablonam, nastaja v kontekstu novih orientacij nekaj navidez protislovnega, namreč »altruistični individualizem«. Kar se zdi, da se izključuje – npr. biti tu za druge in hkrati misliti na sebe –, se razkrije kot notranja vsebinska povezava – kdor živi za sebe, mora živeti socialno. Presenetljivo: samopotrditve, lastni užitek in skrb za druge se ne izključujejo, ampak se medsebojno potrjujejo in krepijo. Materialne izgube niso tako boleče, kadar jih nadomesti zagotovljena socialnost (druženje, odnosi) ali individualnost (samouresničevanja). Kar se javno ali politično deklarira kot kulturni pesimizem, kot kriza vrednot, je lahko obet sprememb in novih možnosti. Tudi nekatere druge raziskave kažejo, da razvoju komolčarske družbe konkurira povečevanje tolerance do različnosti in drugačnosti.

Viri

- BECK, Ulrich, BECK - GERNISHEIM, Elisabeth, 2002: *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- CHISHOLM, Lynne idr., 1995: *Growing up in Europe*. Berlin, New York: W. de Gruyter.
- COLEMAN, S. James, HUSÉN, Torsten, 1985: *Becoming Adult in a Changing Society*. Paris: CERL.
- DETLING, Warnfried, 1997: Die moralische Generation. Ulrich Beck (ur.): *Kinder der Freiheit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- DU BOIS - REYMOND, Manuela, CHISHOLM, Lynne (ur.), 2006: *The Modernization of Youth Transition in Europe*. San Francisco: Jossey-Bass.
- GENSICKE, Thomas, 2006: Individualität und Sicherheit in neuer Synthese? Wertorientierungen und gesellschaftliche Aktivität. *Jugend 2002: Zwischen pragmatischem Idealismus und robustem Materialismus*. 14. Shell Jugendstudie. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verl. 139–212.
- INGLEHART, Ronald, 1997: *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton Uni. Press.

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- MIHELJAK, Vlado, (ur.), ULE, Mirjana, RENER, Tanja, MENCIN ČEPLAK, Metka, TIVADAR, Blanka, KUHAR, Metka, KAMIN, Tanja, ŠTEBE, Janez, 2002: *Mladina 2000. Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport – Urad RS za mladino; Maribor: Aristej (Zbirka Juventa).
- TOŠ, Niko, 2009: *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: Založba FDV.
- ULE, Mirjana, 2008: *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Založba FDV.
- ULE, Mirjana, 2009: *Socialna psihologija. Analitičen pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Založba FDV.
- ULE, Mirjana, 2013: »I trust my mom the most«: trust patterns of contemporary youth. Hanne Warming (ur.): *Participation, citizenship and trust in children's lives* (Studies in childhood and youth). Basingstoke: Palgrave Macmillan. 174–193.
- ULE, Mirjana, MIHELJAK, Vlado, 1995: *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS, Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino.
- ULE, Mirjana, TIVADAR, Blanka, KURDIJA, Slavko, RAJŠP, Simona, 2008: *Socialnoekonomski položaj študentov v Sloveniji*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: CSP IDV.
- WALTHER, Andreas, DU BOIS - REYMOND, Manuela, BIGGART, Andy, 2006: *Participation in Transition. Motivation of Young Adults in Europe for Learning and Working*. Frankfurt: Peter Lang.
- WILKINSON, Helen, 1997: Auf Reisen jenseits der Heimat. Entsteht eine neue Ethik individueller und sozialer Verantwortung? Ulrich Beck (ur.): *Kinder der Freiheit*. Frankfurt: Suhrkamp.

Izbirna tečaja

Ferbežar

Jovanovski

Parada mladih

Forte

Popič

Rezoničnik

Ina Ferbežar
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 371.26:17

(Jezikovni) testi: moč argumenta ali argument moči?

V središču zanimanja tega prispevka so testi, tako jezikovni kot drugi testi znanja, v katerih se uporabljajo besedila in se ob njih postavljajo (verbalna) vprašanja. Jezikovno in vsakršno testiranje odpira številna strokovna in etična vprašanja, med drugim tudi to, ali je mogoče sestavljati teste, ne da bi hkrati razmišljali tudi o zapletenih procesih razumevanja. Na seminarskem tečaju bomo na konkretnih primerih ugotavljali, katere so dobre in slabe lastnosti nalog in vprašanj v testih, kakšne so strokovne zahteve sodobnega (jezikovnega) testiranja, katera etična načela bi morali pri tem upoštevati in zakaj. Čeprav bo naše razmišljanje usmerjala predpostavka, da se testi večinoma uporabljajo kot argument moči, pa bomo hkrati iskali tudi možne rešitve za to, da bi lahko pridobili (tudi) moč argumenta.

testiranje znanja, razumevanje, razumljivost, pravičnost

This contribution focuses on tests – language and other kinds – in which texts are used and (verbal) questions posed. Language tests and others raise a number of professional and ethical questions, including whether it is possible to create tests without also considering the complex processes of comprehension. On a seminar course we shall look at specific tests in order to identify the good and bad qualities of tasks and questions in tests, what are the professional demands of contemporary (language) testing, and which ethical principles should be taken into account and why. Although our discussion will be guided by the assumption that tests usually represent an argument of power, we shall also seek possible ways in which they could be supported by the power of argument.

testing knowledge, comprehension, comprehensibility, fairness

Za (dramatičen) začetek

Dovolite, da vas za trenutek vrnem v šolsko situacijo, zato:

Preberite besedilo in rešite nalogo.

Ko vihar dirjajo hlaponi do Marburga in nazaj [...] Kjer so pred enim letom še zeleni travniki in cveteči verti bili zdež kolodvor (Bahnhof) stoji, veličastno kot kakiga kneza poslopje ...

Kako blizu je Terst sedaj Ljubljani, se je pokazalo že to sredo, ko smo v Ljubljani na trgu neko kuharico iz Brežine solate in druge zelenjadi nakupovati vidili!

(Vir: Slovenska kronika 19. stoletja 1800–1860, Ljubljana 2001, str. 446.)

Leta 1846 je bila zgrajena prva etapa Južne železnice (Dunaj–Trst), ki je povezala Gradec s Celjem.

Odgovori na vprašanja. Odgovore napiši na črte.

a) Navedi eno negativno spremembo, ki jo je prinesla železnica.

b) Navedi eno pozitivno spremembo, ki jo je povzročila železnica.¹

1 Vir: http://www.ric.si/preverjanje_znanja/predmeti/ostali_predmeti/2011120911072305/ (odlomek, dostop 29. 4. 2013).

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Za tiste, ki bi morda imeli težave z razumevanjem besedila iz sredine 19. stoletja, prebesedenje v nekoliko sodobnejšo slovenščino:

Kot vihar dirjajo vlaki s parnimi lokomotivami do Maribora in nazaj [...]. Kjer so bili še pred enim letom zeleni travniki in cvetoči vrtovi, zdaj stoji železniška postaja (Bahnhof), veličastna kot poslopje kakšnega kneza ...

Kako blizu je zdaj Trst Ljubljani, se je pokazalo že to sredo, ko smo v Ljubljani videli neko kuharico iz Brežine (pri Trstu) nakupovati solato in drugo zelenjavo.

Če ste na vprašanji odgovorili s katerim od odgovorov, navedenih v spodnjem seznamu, vam pripadata dve točki.

a) Uničenje narave, onesnaževanje; hrup; zmanjšanje kmetijskih površin; propadanje kmečke trgovine, prevoznništva, obrti; propadanje naselij, ki jih železnica obide; nesreče. (Prizna se tudi dobesedna navedba iz vira.) 1 točka

b) Hitrejši prevoz; razvoj gospodarstva (premogovništvo, industrija); razvoj krajev ob železnici; pestrejša prehrana; zaposlovanje; novi poklici; »zmanjšanje« razdalj; večje količine prepeljanega blaga; potniki so širili svoja obzorja; hitrejši prenos pošte (informacij). (Priznamo tudi dobesedno navedbo iz vira.) 1 točka²

Naloga je bila leta 2007 del nacionalnega preizkusa znanja iz zgodovine. Nacionalni preizkus znanja ali NPZ so testi, ki se jih osnovnošolci v Sloveniji udeležujejo v šestem in devetem razredu. V devetem razredu je NPZ obvezen in tako predstavlja nekakšen zaključek osnovnošolskega izobraževanja. Ni pa to zelo odločilen oz. usoden test, saj točke za nadaljnje šolanje učencem v večji meri prinašajo ocene v spričevalu, ne pa dosežek na testu. NPZ naj bi služil bolj za preverjanje, kako uspešno šole uresničujejo določene predmetne kurikule (iz slovenščine, matematike in še iz enega predmeta, ki ga po predlogih šolskega ministra lahko izbere šola). V prvi vrsti je torej namenjen nadzoru šol in posameznih učiteljev. Pa vendar ...

Tu ne želim povedati, da zgornja naloga ni dovolj »dobra«, da bi jo vključili v test. Nikakor ne – navsezadnje zgodovina ni področje mojega delovanja. Res pa je ob njej mogoče odpreti številna načelna vprašanja, povezana s testiranjem in njegovo kakovostjo.

V središču (pozornosti)

Za trenutek pustimo ob strani splošno zgodovinsko védenje, ki ga predvidevajo zgoraj naštetih »pravilni« odgovori, in se omejimo na besedilo – sestavljavci testa kot pravilno priznajo tudi »dobesedno navedbo iz vira« (gl. zgoraj) – ter skušajmo odgovoriti na tale vprašanja:

- Ali je mogoče na vprašanji odgovoriti na podlagi besedila?
- Ali je besedilo razumljivo?

² Prav tam.

- Ali sta vprašanji nedvoumni in omogočata enoznačne odgovore? Kaj pomeni pozitivna in negativna sprememba?
- Ali je mogoče sprejemljivo odgovoriti tudi kako drugače, kot se pričakuje?

Prvo vprašanje, ki se nam odpira ob zgornji nalogi, je, kako nujno je sploh besedilo, da bi lahko pravilno odgovorili na vprašanji. Iz predvidenih rešitev je razvidno, da niti ne. Navsezadnje gre za test iz zgodovine, ki meri določeno zgodovinsko znanje oz. védenje, ne pa za jezikovni test – čeprav odgovora kot v večini testov zahtevata tudi nekaj jezikovnega znanja. S tem, da vprašanje ni (nujno) povezano z besedilom, seveda načeloma ni nič narobe. Toda ob tem se zastavlja drugo vprašanje, namreč: Ali ni besedilo v zgornjem primeru morda lahko nekoliko zavajajoče oziroma ali ni morda celo odveč? Naj pojasnim: iz (precej evforičnega) tona besedila je po mojem mnenju precej težko ugotoviti kakšno negativno posledico železnice: navsezadnje je ta pomenila izjemen napredek! Tisti pa, ki tona besedila niso prepoznali, so morda imeli težave: starinsko besedilo je bilo zanje težko razumljivo. Težave so najbrž imeli učenci, ki tudi sicer slabo obvladajo slovenščino, še posebej govorci drugih maternih jezikov.³ Kaj pa učenec, ki je kot odgovor besedilo enostavno prepisal, ne da bi ga tudi zares razumel? Pravzaprav bi lahko na črti prepisal katerikoli del besedila, saj je mogoče hitrost potovanja, bližino krajev, zmanjšanje zelenih površin ... videti kot pozitivno in kot negativno spremembo. Stvar perspektive pač. Kot že rečeno, zgoraj navedene rešitve omogočajo tudi dobresedno navedbo iz vira, torej prepis. Je torej učenec, ki je odgovor prepisal, zares dokazal svoje zgodovinsko znanje ali je dokazal morda le, da je spreten prepisovalec ali da je zelo iznajdljiv reševalec testov?

In nadalje: ali bi kdo morda negativno spremembo železnice lahko videl v tem, da je na tržnici v Ljubljani zmanjkalo solate za ljubljanske kuharje in kuharice, ker so jo pokupili tisti iz Trsta? Pozitivno pa v novem kolodvoru, veličastni stavbi, ki je v te kraje končno prinesla nekaj svetovljanskega – pa čeprav je bilo zaradi tega izgubljenih nekaj zelenih travnikov in cvetočih vrtov? Navsezadnje je »zeleno« razmišljanje šele stvar naslednjega stoletja, kajne? Bi taka odgovora šteli za pravilna? In kaj bi se zgodilo z razmišljajočim učencem, ki bi kot odgovor na *obe* vprašanji napisal »Globalizacija«? Imel bi prav: iz zgodovinskih dejstev naj bi znal sklepati o njihovih posledicah. In globalizacija gotovo je taka (pozitivna in negativna) posledica železnice. Bi bil tak učenec za svojo domisljico nagrajen ali bi ga kaznovali? Odvisno od tistih, ki odgovore točkujejo, odvisno od tega, ali bodo imeli usklajeno perspektivo o pozitivnem in negativnem ali pa se bodo sprli okrog vprašanja, katero razumevanje je »pravilno« in katero ni. In če bo ocenjevalec en sam: odvisno od tega, ali bo dobrohoten bralec in bo odprt za drugačno sklepanje ali pa se bo strogo držal predvidenih rešitev. Za kakovostno testiranje pa velja, da je treba pri odgovorih vedno upoštevati ne le t. i. pravilne, tj. tiste, ki jih je kot pravilne določil sestavljavec testa, kot velja na primer zgoraj, ampak tudi tiste, ki so možni, verjetni – in zato sprejemljivi – in jih, če je le mogoče, predvideti že vnaprej. Le takšen test je pravičen do tistih, ki ga opravljajo, le tako točkovanje je pošteno. Treba

³ Naj tu omenimo, da se učenci priseljenci v Republiki Sloveniji vključujejo v redni izobraževalni sistem in da se zanje testov jezikovno ne prilagaja, čeprav se morda v sistem vključijo zelo pozno, šele proti koncu osnovnega ali srednjega izobraževanja.

pa je upoštevati še nekaj: točke, dosežene na testih, nikoli niso enodimenzionalne (Bachman 1990: 11), ne kažejo ene same zmožnosti (na primer poznavanja zgodovinskih dejstev), ampak so kazalec različnih med sabo prepletajočih se zmožnosti (na primer tudi zmožnosti predstavitve teh dejstev v obliki verbalnega odgovora – gl. tudi v nadaljevanju).

Verjetno se je mogoče strinjati z mislijo, da je vrednotenje pozitivnega in negativnega odprto, da je torej subjektivno. A ob tem se nehotе odpira tudi širše **vprašanje različnih pomenov besedila oz. njihovega razumevanja**. Uporabniki jezikov, tudi najmlajši, izhajamo iz različnih startnih pozicij, različnih okolij in kultur, imamo različne izkušnje, védenja in znanja, tudi znanje jezika. In čeprav so si naša okolja, kulture, védenja in znanja lahko zelo podobni, besedila nikoli ne razumemo na povsem enak način. Ko beremo ali poslušamo, oblikujemo svoje besedilo, v zapletenih procesih razumevanja besedilu damo svoj pomen, ki je lahko bolj ali manj oddaljen od »pričakovane«⁴, pa čeprav smo na primer sami avtor in (čez čas) bralec lastnega besedila.⁴

Vsakršno razumevanje besedila je torej subjektivno, čeprav se načeloma morda razumemo. To nas navaja k sklepu, da je »pravilno«⁵ razumevanje, tj. natančno takšno, kot ga pričakuje na primer avtor besedila, v nekem smislu naključno.⁵ Nesporazumi, ki se nam dogajajo v vsakodnevni komunikaciji, so bolj ali manj boleč dokaz za to, pa če komunikacija poteka v obliki dvosmernega dialoga ali enosmernega branja ali poslušanja. Proces razumevanja besedila je očem vedno skrit, poteka »zasebno«, v posameznikovi glavi, in nima konkretnega rezultata v obliki besedila, kot to velja na primer za govorjenje in pisanje. Ali je nekdo besedilo razumel ali ne, lahko posredno ugotovimo šele po tem, ko ga vprašamo po podatkih iz besedila oz. dejstvih, stališčih, izraženih v njem. Toda z vsakim vprašanjem pravzaprav že usmerjamo njegovo razumevanje, pričakujemo ali že kar diktiramo, kaj naj bi v besedilu razumel in kako naj bi to razumel. Takšen »diktat razumevanja«⁶ je značilen za vse hierarhične sporazumevalne situacije, v katerih je razmerje med nosilci vlog nesimetrično: tisti, ki so hierarhično postavljeni višje, imajo vlogo močnejšega, tisti, ki so hierarhično nižje, so v vlogi šibkejšega. In testi so »šolski primer«⁷ takšne situacije. Sestavljaivec testa z nalogo definira ne le znanje oz. njegov obseg, ampak tudi »pravilno«⁸ razumevanje, in ta definicija je običajno zelo zelo ozka ...

Sestavljaivec testa si takšno oženje lahko privošči, saj je hierarhično močnejši. Sestavljaivec testa (in avtorica tega prispevka ni izvzeta) zato le izjemoma preizpraša svojo metodo testiranja, na primer to, kakšna besedila izbere, katere tipe nalog uporabi, koliko vprašanj postavi ipd. **Vprašanj o jezikovni občutljivosti** testov, tj. ali so naloge jasne in vprašanja oblikovana tako nedvoumno, da jih bodo osebe, ki jim je test namenjen, lahko razumele in nanje enoznačno odgovorile, pa si večinoma sploh ne postavlja. Pa bi, vsaj v primeru slabih rezultatov, to moral storiti. Test je namreč oblika sporazumevanja, v kateri nikakor ni mogoče preveriti, ali smo razumeli tako, kot je »treba«, kot se pričakuje, torej tudi ni mogoče preveriti »pravilnosti«⁹ odgovora; takšno preverjanje bi bilo namreč dokaz neznanja in bi zato imelo prav nasprotni učinek – čeprav bi bilo v realnem življenju popolnoma običajno.

⁴ Verschueren (2000) govori o različnih »črtah pogleda«. Shematično razumevanje pomena besedila prikazujeta Ferber in Stabej (2008: 25–27).

⁵ Lacanov paradoks celo pravi, da je bistvo sporazumevanja nesporazum (cit. v Kunst Gnamuš 1984: 45).

Seveda vprašanje jezikovne občutljivosti oz. razumljivosti ni samo stvar jezikovnih testov, ampak vseh testov, v katere se vključujejo t. i. besedilne naloge oz. se vprašanja postavljajo z besedami, in bi moralo imeti v testiranju pomembno vlogo.

Naslednje vprašanje, ki smo ga z mislijo o večdimenzionalnosti točk, pridobljenih na testu, že nekoliko nakazali in je tesno povezano z vprašanjem razumljivosti nalog oz. vprašanj v testih, je **vprašanje razmerja med recepcijo** (tj. branjem in poslušanjem) **in produkcijo** (tj. pisanjem ali govorjenjem), v našem primeru med recepcijo vprašanj in produkcijo odgovorov. Sploh pri t. i. odprtih vprašanjih, v katerih je treba odgovor napisati ali ga povedati (kot zgoraj), ne pa ga npr. izbrati izmed ponujenih. Ali je na primer slabo in z napakami napisan odgovor res zanesljiv dokaz, da nekdo besedila ni razumel oz. da ne pozna dejstev? Morda ima le težave z verbalizacijo, sploh kadar je v stresni situaciji. In ali ni test skrajno stresna situacija? Kje je torej meja med receptivnim in produktivnim (jezikovnim) znanjem? Ali ni znanje kontinuum? Kako testirati takšne kontinuum, če vemo, da test nekako »zamrzne« stanje točno določenega trenutka?

In nadalje: Kakšen odgovor je (še) razumljiv in kakšen ne (več)? Ali je razumljivost objektivna lastnost besedila ali pa jo morda določa bralec ali poslušalec s svojim razumevanjem? Kdo lahko določi mejo med razumljivim in nerazumljivim odgovorom? Avtor testa? Ocenjevalec? Odgovore ocenjujemo ljudje in ljudje smo bolj ali manj dobrohotni bralci, bolj ali manj strogi ocenjevalci ...

Zgornja vprašanja večinoma ostajajo brez odgovorov. Pa ne zato, ker gre morda za retorična vprašanja. Prav nasprotno: v resnici gre za vprašanja, ki bi zahtevala temeljit razmislek o tem, kaj počnemo, ko testiramo znanje, in resnične odgovore. A teh običajno ne iščemo, ker so testi na splošno ne le sprejeti, ampak uživajo tudi veliko zaupanje družbe. Družba na ta način pristaja na razmerja moči »med tistimi, ki imajo moč in si želijo prevlade, in tistimi, ki so izpostavljeni testom in želijo biti prevladani, da bi v družbi obdržali svoje mesto in status« (Shohamy 2001: 375). Ali kot pravi Kvale (1981: 85): »Testi se uporabljajo kot instrument discipliniranja in socializacije.«⁶ So prav zato tako redko izpostavljeni kritiki?

Tudi tisti, ki so jim testi namenjeni, se o njih običajno ne sprašujejo. Večinoma jih rešujejo »dobronamerno«, vedo, kaj je treba storiti, zavedajo se, da je najbolje odgovoriti tako, kot se od njih pričakuje, načrtno se torej odpovedo »svojemu« razumevanju – nenazadnje želijo ali celo morajo opraviti test, hočejo biti sprejeti. Le izjemoma, ko gre za usodne teste, se morda pritožijo – a največkrat z zavedanjem, da prav dosti ni mogoče spremeniti. Testi torej ostajajo argument moči. Ali je sploh mogoče, da bi (v pedagoškem procesu in zunaj njega) pridobili tudi moč argumenta?

Za (srečen) konec

Šolski sistemi, ki jih obvladujejo »močnejši«, s kurikuli in učnimi načrti opredeljujejo znanje in ga nato nadzirajo z različnimi sistemi testiranja, v Sloveniji npr. z bolj ali manj usodnim zunanjim preverjanjem, kot je že omenjeno nacionalno preverjanje znanja na koncu osnovne šole, matura po koncu srednje šole, izpiti iz znanja slovenščine kot drugega in tujega jezika, ki jih tuji uporabniki slovenščine opravljajo za različne uradne namene, in drugi testi. Učitelji pri tem igramo ključno

⁶ In če gre za socializacijo, so lahko tudi stvar prestiža.

vlogo: čeprav smo do konkretnih testov morda kdaj tudi kritični, pa hote ali nehotе prevzemamo vlogo uresničevalca teh sistemov. S tem nikakor ne želim povedati, da bi bilo treba testiranje ukiniti. Navsezadnje je v izobraževalnem procesu treba nekako preveriti znanje. Toda v sodobnem času se dostop do znanja demokratizira, znanje se ne pridobiva več le formalno in se relativizira. Sodobne družbe postajajo vse bolj pluralne, posameznikove pravice so vse bolj zaščitene. Zato morajo postati **vprašanja pravičnosti testiranja** ključna. Najmanj, kar lahko storimo, je, da skušamo »razumeti razumevanje« in tudi v tem smislu poskrbimo za kakovostno in pravično testiranje. Samo kakovosten test je tudi pravičen in pošten do tistega, ki mu je namenjen. O kakovostnih, tj. »dobrih« testih je seveda težko govoriti enoznačno. Za koga naj bi bil test sploh »dober«? Za tistega, ki ga mora reševati, najbrž ne. Do njega je lahko test le bolj ali manj prijazen, nepristranski, pravičen. Tistemu, ki ga mora sestaviti, jemlje čas in energijo, še posebej, če upošteva vse, o čemer smo se spraševali v tem prispevku. V tem pogledu je zveza »dober test« nekakšen oksimoron. Pri testiranju zato raje govorimo o uporabnosti – testi naj bi bili uporabni za vse, ki so kakorkoli in v katerikoli fazi vključeni v postopke testiranja.

Komu torej testi prinašajo prednost? Kakšna je ta prednost? Ali prednost ne vključuje tudi določene odgovornosti? K pravičnosti in poštenosti namreč spada tudi prevzemanje odgovornosti – ne le odgovornosti, da bo test pripravljen v skladu s strokovnimi zahtevami in etičnimi načeli, ampak tudi odgovornosti za posledice, ki jih prinašajo njegovi rezultati. Odgovornost za posledice rezultatov pa vključuje tudi odkrito kritičnost do testov.

Posameznikova usoda je marsikdaj odvisna od enega samega testa, od ene same situacije (Kvale 1981: 4, Shohamy 2001: 374). Bolj ko je testiranje odločilno, bolj vpliva na vedēnje »šibkejših«, tj. oseb, ki so jim testi namenjeni, pa tudi učiteljev, ki pripravljamo nanje. To pomeni, da se potencialni udeleženci testov ne učijo več z namenom, da bi pridobili znanje, ki ga zares potrebujejo, učitelji pa ne učimo več tako in zato, da bi jim to znanje posredovali. Gre le (še) za to, da bi čim bolje opravili test. Cilj učenja torej ni (več) zasebni, ampak je postavljen »od zunaj«. Takšen povratni vpliv testa na učenje in poučevanje seveda ni nujno samo slab. Sploh ne v primeru, če učenje za test vodi v učinkovitejše učenje in poučevanje ter s tem v dejansko izboljšanje (zares uporabnega) znanja. Samo v tem primeru namreč testi lahko pridobijo tudi moč argumenta.

Pa še to: Tu smo se omejili na t. i. standardizirane oblike testov, to je take, ki so postavljeni »od zunaj«, tj. s strani neke institucije, in ki so zato – vsaj na videz – izpostavljeni večjemu nadzoru nad izpitno situacijo, kot to na primer velja za tiste teste, v katerih izpraševalec (na primer učitelj) sam določi obseg znanja in pripravi test za svojo ciljno publiko ali kjer sta izpraševalec in izpraševanec v neposrednem stiku (Kvale 1981: 27). O vprašanjih, ki smo jih zastavili v tem besedilu, bi pravzaprav moral razmišljati vsakdo, ki s kakršnimikoli testi tako ali drugače odloča o ljudeh.

Viri in literatura

- BACHMAN, Lyle F., 1990: *Fundamental considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Državni izpitni center. *Zgodovina*. Preizkus znanja. Nacionalno preverjanje znanja ob koncu 3. obdobja. 7. 5. 2007. Redni rok. http://www.ric.si/preverjanje_znanja/predmeti/ostali_predmeti/2011120911072305/ (Dostop 29. 4. 2013.)
- FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- FERBEŽAR, Ina, STABEJ, Marko, 2008: *Razumeti razumevanje. Jezik in slovstvo*. 53/1. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 15–31.

- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje: komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut Univerze E. Kardelja v Ljubljani.
- KVALE, Steinar, 1981: *Izpiti in gospostvo*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS. Zbirka Krt.
- SHOHAMY, Elana, 2001: Democratic assessment as an alterantive. *Language testing* 18. 373–391. <http://sagepub.com/content/18/4/373> (Dostop 25. 4. 2013.)
- VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: *cf.

Alenka Jovanovski

Šentjur pri Celju

UDK 821.163.6–1.09”20”:17

Kaj je etična razsežnost v poeziji in v literarnovednih obravnavah poezije?

Etična razsežnost in vrednota enakopravnosti so *sine qua non* pesmi. Članek obravnava etično razsežnost v kontekstu Bourdieujeve teorije simbolne moči in simbolnega nasilja. Na osnovi pesmi Jureta Detela, Taje Kramberger in Tomaža Šalamuna raziskuje pesniške načine kritike in izstopa iz dominantne mentalne in diskurzivne matrice.

etika, habitus, Jure Detela

An ethical dimension and equality of rights are a *sine qua non* of poetry. The article discusses the ethical dimension in the context of Bourdieu's theory of symbolic power and symbolic violence. On the basis of poems by Jure Detela, Taja Kramberger and Tomaž Šalamun, it explores poetic modes of criticism and withdrawal from the dominant mental and discursive matrix.

ethics, habitus, Jure Detela

Etična razsežnost v poeziji je osnova pesmi, brez katere že po Kantu (*Kritika razsodne moči*, §49) besedilo ne more biti predmet občevaljavne estetske sodbe. Tretja kritika izide l. 1790, vendar razsvetljenski kriteriji moralnosti upoštevajo le homogeno in navidezno univerzalno postavko občosti, ki izključuje *druge* (nacionalnosti, rase, spole, spolne usmerjenosti, religije, živali, naravo/okolje). Zavest o skupinah drugosti in proces njihovega priznanja sta se – tudi v poeziji – razvijala počasi.² Pri tem sta trčila ob dominantno mentalno matrico »občevaljavnosti« oziroma na dejanja, kjer pod krinko veljavnosti za »vse« (moško, evropsko meščanstvo) prihaja do kršitev pravic različnih živih bitij in se perpetuirajo neenakost, izločanje, ustvarjanja različnih razredov državljanov in manjvrednih bitij.

Pod krinko etične razsežnosti lahko poezija kot strukturirana struktura, enako kot ideologije in aparati države,³ deluje kot orodje utišanja glasov, ki izstopajo iz dominantne (jezikovne, diskurzivne, mentalne) matrice. Kadar so instrumenti simbolne moči soočeni s kritiko, lahko argument psevdouniverzalnosti uporabijo kot odbojno zrcalo, ki očitek proti-univerzalnosti (celo sovražnosti) preprojicira na glasove, ki so v psevdouniverzalnosti razpoznali situacijo simbolnega nasilja.⁴

2 Olympia de Gouges, *Deklaracija o pravicah žensk in državljanek* (1791), Thomas King 1796 objavi *Pravice otrok*, proti otroškemu delu; 1964 Martin Luther King dobi Nobelovo nagrado za mir. V zgodnjih 70. letih 20. stoletja oxfordska skupina podiplomskih študentov filozofije (Rosalind in Stanley Godlovitch) ustanovi gibanje za pravice živali. Svet za človekove pravice pri Združenih narodih šele leta 2011 prizna obstoj LGBT pravic.

3 Gl. Bourdieu 1977: 406. Skica prikazuje tri instrumente simbolne moči: strukturirajoče strukture proizvajajo vednost, perpetuirajo jo strukturirane strukture (jezik, kultura), ideologije/miti skrbijo za vgraditev méconnaissance v biološke individuumе, prek katerih *vera* v obča mesta konstruira družbeno realnost tako, da z mehanizmi mehkega nasilja ustvarja gospodujoči in podrejeni razred ter zadrži akumulacijo ekonomskega in simbolnega kapitala v rokah tistih, ki bi sicer za ta isti namen lahko uporabili eksplicitno, vojaško in policijsko nasilje. Vgraditev nespoznanja v biološke individuumе poteka prek tistega, kar Bourdieu imenuje habitus. Kar se poezije tiče, seveda govorimo o jezikovnem ali pesniškem habitusu.

4 Državni sekretar in današnji minister za kulturo je leta 2003 na medijske proteste LGBT skupnosti proti ukinitvi subvencij za revijo *Lesbo* odgovoril, da je njihov protest »izrazito homofobičen« (Velikonja 2006: 67). Podobno je z refe-

Če v odgovor na vprašanje o tem, kaj je etična razsežnost v poeziji, nočem ponoviti abstraktne teze o spoznavno-etični, afektivni in estetski »sestavini« literarnega besedila,⁵ mora odgovor na vprašanje vključiti branja konkretnih besedil in sinhrono analizo literarnega polja. Kajti obravnave pesmi marginalnih skupin zlahka participirajo v simbolnem nasilju – povratno pa literarni zgodovinar in kritik ostajata slepa za bistvo etične razsežnosti literature: to pa sta kritika in izstop iz matrice dominantnega diskurza. Če je bila v preteklosti ženska poezija preprosto zamolčana in diskvalificirana kot manj ali nepomembna, so se danes strategije simbolno nasilnih obravnav spremenile. Če je v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja vstop v literarni kanon bil odprt *izbranim ženskam*⁶ (Lily Novy, Svetlana Makarovič), pa simbolno nasilje pozneje privzame gospodovani diskurz v maniri dobrohotne obravnave. Seveda gre za redukcijo gospodovanega diskurza na *predstavo* o gospodovanem diskurzu, kar vključuje *skrb za ženske kvote*, opazovanje *tipično ženskih metafor*, deskripcijo *tipično ženske poezije*, razmišljanje o *ženskem pesniškem izrazu*, ukvarjanje z ženskim videnjem erotike. Voyeurski poriv ob reprezentaciji ženskega telesa in erotične fantazije tu postane osnova estetskega vrednotenja pesmi, čeprav se na površini govori o emancipaciji ženske poezije skozi erotiko.

Toda ženska poezija jo še vedno zelo dobro odnese v primerjavi z ničelno stopnjo obravnave gejevske in lezbične poezije na prestižnih izjavnih mestih, v posebnih številkah indeksiranih revij: simbolno nasilje tukaj privzame obliko zamolka, zanikanja,⁷ odsotnosti pesniške kompetence za lezbične pesnice in gejevske pesnike. Ta sistematični zamolk se je na živi in kritični homosceni prevedel v podporo, v aktivizem pesnikov in pesnic (Brane Mozetič, Nataša Velikonja) in je slednjič omogočil brezkompromisno analizo simbolnega nasilja in jasno oblikovanega jezikovnega habitusa, skratka: velik kulturni kapital homopoezije.

Koliko ima pesniška kompetenca opraviti z navidezno blagohotno (simbolno nasilno) ali pa eksplicitno nasilno obravnavo? Pojem pesniške kompetence bom izpeljala iz jezikovne kompetence, ki naj bi bila po strukturalističnih teorijah jezika in zlasti po Chomskem univerzalni, vsem enako dostopni zaklad. Bourdieu in Wacquant jezikovno kompetenco opazujeta znotraj družbenega polja in trdita nasprotno: »lingvistična razmerja [so] vselej razmerja simbolne moči, skozi katera se v transfigurirani obliki aktualizirajo razmerja sil med govorcami in njihovimi skupinami«. Sociologija govorce jezikovne kompetence ne vidi zgolj kot tehnične veščine, ampak tudi kot »statusno veščino«, zaradi česar »niso

rendumi, ki so skušali izboriti pravice različnih oblik drugosti, a jih je javnost dojela kot »grožnjo 'naši kulturi', 'našemu narodu', kršenje pravic na podlagi tega pa kot prizadevanje za ohranitev 'naše' kulture in naroda« (Mencin Čeplak 2005: 126). V morju nacionalno opredeljene univerzalnosti se utopi avtorica, državljanka Slovenije, ki ne piše v slovenščini in za svoje delo dobiva nagrade iz tujine, a kljub temu ne more enakopravno participirati v institucijah slovenskega literarnega polja: 2013 ji je komisija za knjigo odrekla status samozaposlene pesnice in ji v uteho ponudila status samozaposlene prevajalke. Psevdoniverzalni argument je na primerih marginalnih skupin državljanek in državljanov razbija socialno solidarnost. Leta 2013 v tem lahko vidimo predstopnjo erozije socialne države.

5 Tezo podaja Janko Kos v *Literarni teoriji*, učbeniku študentov primerjalne književnosti in slovenistike. Obravnava etične razsežnosti tu ni vsebinska, ampak abstraktno-shematična.

6 O izbrani ženski kot še enemu sredstvu simbolnega nasilja na literarnem polju gl. Rich 2003: 124.

7 Novak Popov 2013. Članek je pregled literarnovednih, kritiško-esejističnih obravnav poezije in antologij, ne podaja pa kritike primerov simbolnega nasilja ter raziskovalnih praznin pri obravnavi homopoezije. Novak Popov (2010) med podrobnejše obravnavanimi pesniki ne obravnava lezbične pesnice Kristine Hočevar.

vsa jezikovna izrekanja enako sprejemljiva.«⁸ Kar določa sprejemljivost jezikovnega izrekanja, je družbeni položaj, *delegirana moč* institucije, govorni položaj, ki ga zaseda govorec.⁹

Poleg jezikovne kompetence na ceno izrekanja na jezikovnem trgu vplivata tudi jezikovni habitus¹⁰ in predvidevanje o ceni izrečenega.¹¹ Govorec brez statusa lahko z uporabo gospodujočega jezika ali diskurza upa na višjo ceno izrečenega na jezikovnem trgu – seveda za ceno zamolka maternega (gospodovanega) jezika ali diskurza. Žrtev tako postane sosterilec in sodeluje pri ohranjanju mehanizmov simbolne moči.

Govorec/govorka brez privilegirane govorne pozicije lahko bodisi vztraja v situaciji simbolnega nasilja ali pa začne raziskovati utišani, gospodovani diskurz. Sestavni del tega procesa so pridobivanje zavedanja o sebi, o svoji enakovrednosti, analiza in kritika neetičnosti v gospodujočem diskurzu – ter zahteva po politikah, ki zagotavljajo enakopravnost in enakost. Proces, v katerem gospodovani diskurz preide iz molka v slišnost, se ne more izvršiti brez trkov z gospodujočim diskurzom. Vse to pomeni niz praktičnih odločitev in izbir, ki šele transformirajo govorčev jezikovni habitus. Sprememba jezikovnega habitusa, kolikor vodi k izstopu iz simbolnega nasilja, je *izbojevana*.

Jezikovno kompetenco in oblikovanje jezikovnega habitusa je mogoče projicirati tudi na pesniško kompetenco, njeno oceno (ki jo določajo »univerzalni« estetski kriteriji) ter na pesniški habitus. Pri slednjem pride do izraza pesnikov/pesničin odnos do telesa. V telo se ne zapisujejo le socializacijske prakse (povezane s konstrukcijo družbenega spola, seksualnosti itn.), ampak tudi prediskurzivni impulzi (čutenje). Kako si pesnica ponovno pribori svoje telo, telo, ki ji je bilo ukradeno, ko ga je skozi pesniško govorico ponudila v spolni objekt, ali pa ga je zavrгла sama s prevzemom sebi tujega jezikovnega in pesniškega habitusa? Ali in na kakšen način pesnica zaznava točke vpisa socializacijskih praks v njeno telo in točke vpisa literarnega kanona v njen pesniški habitus? Kako je ob (simbolno) nasilnih vpisih odreagiralo telo in kakšna je bila moč pesniškega izraza? Kako je ob razkrinkanju simbolnega nasilja odreagiralo telo in kakšna je bila moč pesniškega izraza? Takšna vprašanja pesnico vodijo k izstopu iz gospodujočega diskurza. Kako se takšen izstop odraža na pesničinem mestu v literarnem polju (je umeščena na center, na margino)?¹² Kdaj kritiške in literarnozgodovinske ocene, v maniri dobrohotne liberalnosti, privzamejo gospodovani diskurz, kako pri tem porežejo njegove kritične osti, ga nevtralizirajo? V katerih primerih pride do tega, da kritik/kritičarka ali literarni zgodovinar/ka sproži kritiko »univerzalnih estetskih kriterijev«, kakšno mesto v literarnem polju zaseda in kakšen je njegov/njen jezikovni in pesniški habitus?

⁸ Prav tam: 92. »[...] na trgu jezikovnih dobrin obstajajo monopoli prav tako kot na trgu ekonomskih dobrin.« (Prav tam: 93.)

⁹ Prav tam: 93. Tezo o delegirani moči institucije, da oblast prihaja v govorico od zunaj, Bourdieu nasloni na Benevistovo analizo *skeptrona*, ki so ga izročili govorniku. Moč govornikovih besed ni izhajala iz argumenta, pač pa iz govorne pozicije.

¹⁰ Prav tam: 95. Jezikovni habitus je povezan s telesom, s telesno držo. Povezava med govorico in telesom je pomembna za izpeljavo pesniškega habitusa. O habitus gl. tudi Wacquant 2006c.

¹¹ Bourdieu - Wacquant 2006b: 91.

¹² Velikonja kot eno od oblik odpora predlaga ravno vztrajno pisanje analiz, ki bi obdelale razlike v vsebini, pa tudi formi, med literarnimi usmeritvami, ki imajo močno finančno zaledje s strani države, in tistimi, ki se spotikajo na robu obstoja. Hipoteza je, da takšne razlike obstajajo (Velikonja 2008: 101).

Toda etično razsežnost poezije je še vedno zelo lahko reducirati na obče mesto, na občo podobo reprezentacije drugosti (boj za pravico do drugačne seksualnosti, spola, jezika, rase, religije). Pomemben argument proti takšni redukciji podaja lezbična pesnica in aktivistka Nataša Velikonja:

Takšna dela, ki vsebujejo implicitno vedenje o homoseksualnem avtorstvu, a so brez imperativa utemeljevanja seksualne razlike, ponujajo jasen vpogled v družbeno konstrukcijo tujosti, ki je ne pogojuje zgolj seksualna »drugačnost«, temveč predvsem izločanje na podlagi nepripadnosti osnovnim elementom družbene kohezivnosti. Z izpostavljanjem različnih momentov socialnih antagonizmov lahko homo literatura zadrži svoj radikalni, politični, revolucionarni naboj – [...] (Velikonja 2008: 142).¹³

Kot osrednja poteza etične razsežnosti poezije se torej kažejo: radikalnost izstopa iz in kritika gospodujočega, razkrinkanje dvojnega govora (ki na površini uporablja etične besede, v globini pa ohranja simbolno nasilje), iznajdba nenasilnega pesniškega govora.

Vse to je mogoče povzeti v treh momentih odpora, ki opredeljujejo stopnjo udejanjenosti etične razsežnosti poezije: zavračanje vsake oblike nasilja; analiza in kritika eksplicitnih in simbolnih oblik nasilja; izum takšnih načinov mišljenja, govorjenja in delovanja, ki izražajo spoštovanje do vseh bitij, koncept *iznajdbe novega* (jedro romantične in modernistične poetike) pa predstavijo na etično raven. Momenti odpora (simbolnemu) nasilju tvorijo kriterij, na podlagi katerega nek pesnik/pesnica pridobi kulturni kapital. In to ne glede na njeno umeščenost v literarno polje. V zvezi s tem je treba razviti takšne obravnave literarnih besedil, ki ne zapadajo klasifikatorno-etiketirajočemu in deskriptivnemu branju, ampak preverjajo, koliko se v neki pesmi zgodi izstop iz gospodujočega diskurza.

Problem etične razsežnosti poezije se tako razgrne kot povezava treh tem: vprašljivosti »univerzalnih« etičnih kriterijev (v katerih situacijah so uporabljeni »univerzalni« estetski kriteriji), umeščenosti pesnice/pesnika v literarnem polju, branja, ki kulturni kapital neke pesmi ocenjuje na podlagi izstopa iz gospodujočega diskurza. Razmislek o etični razsežnosti poezije se prepleta z vprašanjem pogojev literarnovednega in kritiškega branja ter vrednotenja poezije. Toda ob zapletenih miselnih operacijah ne smemo pozabiti nečesa zelo preprostega, praktičnega: etiko kot pot do sreče in to, da vsa bitja želijo enako in si zaslužijo srečo, a ne za ceno pravice do sreče drugih bitij.¹⁴

O upoštevanju treh momentov odpora v slovenskem literarnem polju ne obstaja sistematično vedenje. Dosledno jih je prakticiral Jure Detela, pri katerem je etična zaveza bila zelo močna in je preraščala v performativno moč pesmi, ki ima ambicijo postaviti pogoje za spremembo družbene konstrukcije realnosti (kar že prerašča v politično poezijo). Žal so njegovo poezijo desetletja dolgo obravnavali tako, da so ji odvzeli vso ostrino, intelektualno radikalnost, etično inovativnost. Obravnavali so ga v sklopu pesnikov, ki v pesmih odkrivajo *filozofskemu* komplementarni diskurz

¹³ V poeziji Nataše Velikonja postane avtoričina umeščenost v družbeno in literarno polje sama pesniški material: na videz naivno, dnevniško zlitje glasu lirske govorke z glasom avtorice postane orodje zavedanja avtoričine govorne pozicije. To je pogoj za izraz »tujega« brez interferenc in brez možnosti prilastitev s strani gospodujočega diskurza. Za podobno strategijo in zaradi podobnih učinkov se je v *Z roba klifa*, ki je tudi pričevanjska literatura, odločila tudi Taja Kramberger.

¹⁴ Sodobne etike ne govorijo o sreči kot cilju etičnega delovanja; jasno o tem govori Tenzin Gyatso 2000.

in ga estetizirajo (Poniž 2002: 101) ali kot romantičnega pesnika narave. Oznake služijo orientaciji po slovenski poeziji in klasifikatorni strasti, hkrati pa mimoidejo – prav na način *méconnaissance* – strukturo in performativno moč Detelove poezije.¹⁵ Detela je postal referenčni pesnik šele za generacijo avtorjev in avtoric, okvirno rojenih po 1970, prav kolikor za njegovo poezijo velja *etična zaveza*,¹⁶ vgrajena v pesnikov jezikovni habitus, življenjsko prakso – v telo. Etična zaveza pa je tisti dejavnik, zaradi katerega lahko poezija neha delovati kot strukturirana struktura in postane strukturirajoča struktura: strukturira spoznanja, kolikor spodbuja k dejanjem in izbiram, kjer je etičnost izbojevana in prek boja vpisana v telo. Šele ta telesnost etične zaveze omogoča prenos iznajdbe novega z abstraktno pesniške ravni na etično-pesniško raven.

Detela je filozofsko in pesniško raziskoval možnosti nenasilne pesniške prakse. V kritiki uporabe identifikacijskih (A = C) in genitivnih metafor za živa bitja, organsko in anorgansko naravo je prišel do sklepa, da te metafore reducirajo živo bitje/naravni pojav na eno izmed njegovih mnogih lastnosti, ga iztrgajo iz univerzuma sovisnosti, živo/bitje razskosajo, bitje/naravni pojav napravijo za prazno projekcijsko platno, ki ga pesnik izrabi za to, da nanj projicira svoja vzvišena ali nevzvišena čustva. Metafora v tem smislu deluje kot instrument simbolnega nasilja, kot tisto, kar vzame glas živemu bitju in stori, da spregovori z navidezno svojim, v resnici pa gospodarjevim glasom – kakor ventrilokvistova lutka. Nasproti temu je Detela postavil *dobesedni govor*, ki bitja, rastline, anorgansko naravo poimenuje čim bolj tako, da besede pesmi postanejo performans univerzuma kot celote. Univerzum pri tem Detela razume kot sovisnost živali, rastlin, organske narave. To je ena osrednjih tez eseja o Wordsworthu (Detela 2011: 196–197, 206–208, 279–296). Druga smer Detelovega pesniškega raziskovanja – v antologizirani (a na etiketo romantične pesmi o naravi reducirani) *Pesmi o jelenih* – je poskušala izpeljati nemogoči projekt, da bi žival v pesmi spregovorila s svojim lastnim, *nečloveškim*, *tujim* glasom. Kako odložiti konstrukcijo človeškega govora, ki jelena zmeraj postavlja v vlogo lovske žrtve/objekta pogleda?¹⁷ Tretjo smer Detelovega raziskovanja vidim v nenavadni, a vendar etično nujni izbiri analitično-razlagalnega jezika za pesem *Poskus dešifriranja pojava, ki ga imenujemo čarovništvo*. Takšen jezik je bil edino možno sredstvo, ki je omogočalo dešifriranje gospodujočega diskurza v pesniški matrici, kjer je pod površino metafizične, mistificirajoče govorice ohranjeno nasilje. *Poskus* berem kot pesniško analizo mrež (simbolnega) nasilja na splošno, a tudi kot analizo razmerij znotraj slovenskega literarnega polja, kar nakazuje citat Šalamunovega verza iz *Modro VII (Romanje za Maruško)*.¹⁸

Opisana matrica je prisotna že v *Modro I*: »bog, kako rasem / kako sem močan, strašen in zviti / kako se slačim, lupim in selim / to je tvoje delo gospod, ubijam«. Toda z božjo voljo »legitimirani«

¹⁵ Detela se je tega jasno zavedal (Detela 2011: 163). Odsotnost kontakta med bralci in njegovo poezijo je znak popolnega izstopa te poezije iz gospodujočega diskurza.

¹⁶ Besedno zvezo »etična zaveza« uporablja pesnica Taja Kramberger v intervjuju ob prejemu Veronikine nagrade (Kramberger 2007).

¹⁷ S tem nadaljuje Miklavž Komelj, ki raziskuje subverzijo ideoloških govorov in gverilsko umešča pesniško govorico na nedoločljiva mesta, kjer se jih ne more polastiti ideološka konstrukcija govornega položaja.

¹⁸ Zahvaljujem se Iztoku Osojniku za to opozorilo. Analitično-razlagalni jezik pogosto uporablja Taja Kramberger, vedoč, da psevdouniverzalni estetski kriteriji v njem ne vidijo orodja razkrinkanja simbolnega nasilja, temveč izraz njene pesniške nekompetence, »sladko kimanje oblastem«. Gl. *Mostovi I (Z roba klifa)*. Na podoben način uporablja razlagalni, direktni govor tudi N. Velikonja v *Poljubu ogledala*.

umor ali aluzije na nasilje žrtev nad žrtvami v koncentracijskih taboriščih (»pulim zlate zobe, jih prodajam za kruh«) v zadnji kitici *Modro 1* prekrijejo angeli in kerubi, v Šalamunovem opusu pa množica jezusov. Lirski govorec-pesnik se vzpostavi kot izvajalec (posrednik) božje postave, podoben angelom: »angeli vstajajo z morja, kerubi plapolajo / moji verzi so kot bi sekal skale / drobil čeljusti in kričal / daj bog da se najem, da sem tvoja postava do dna.« V teh verzih se zgodi uza-konjenje nasilnega dejanja po vzorcu, ki ga opisujeta Girard (*Nasilje in sveto*) in Benjamin (*Kritika nasilja*), ki pri analizi razmerja med nasiljem in zakonom prideta do zaključka, da je nasilno dejanje tabuizirano in kot takšno postane temelj zakonodaje. V *Modro I* je nasilno dejanje skriti temelj »postave«, pesniški govor pa ima funkcijo razglašanja »postave« – torej gre za to, da je poezija tukaj, če sledim Bourdieuju, postane institucija simbolnega nasilja. Prav ta pesniško razglašena »postava« pa ima svoje dopolnilo v psevdouniverzalnih kriterijih vrednotenja.

Detela je v *Poskusu* citiral verz iz *Modro VII*: »Se spomiš verza: *kar zagrabijo / čarovniki in peljejo v pošasti?*« (Detela 1992: 102–103) Pesem je zasnoval kot opis dogajalne matrice nasilja kot *verige* prilastitev življenjske energije, ki se sproži s posegom v nezavedno in se odrazi v samem telesu:

Čarovniki vejo o telesu tistega, ki
ga hočejo začarati, nekaj, česar
on sam ne ve. To misel investirajo
svoji žrtvi tako, da jo žrtev občuti
fizično, ne pa refleksivno.

Žrtve prozivajajo nove žrtve, da bi nadomestile (in nikoli zares nadomestile) manjkajoči vezni člen med »telesom« in »dušo«. ¹⁹ Menim celo, da Detela kot luciden bralec poezije in družbe načrtno uporablja izraz »čarovniki« in da pesem govori ne le o simbolnem nasilju na splošno, ampak prav o poeziji kot možni instituciji simbolnega nasilja. Kajti v Šalamunovih *Turbinah* se beseda *brujos* (čarovniki) pojavlja kot metafora za pesnike. Pri tem Detela skozi pesniški medij razloži tisto, kar skozi znanstveni medij doseže Bourdieujeva razlaga simbolnega nasilja, po kateri se nasilje vpiše v telo prek posebnih spolnih socializacijskih praks, ki vplivajo na telesno držo in tako posredno vdrejo v nezavedno. Žrtve pri tem ne ugotovijo, da se nad njimi izvaja nasilje, in participirajo v sistemu nasilja pasivno ali tako, da same proizvajajo naslednje žrtve (Bourdieu 1990: 5–13). Detela to pove takole:

[...] Ta primanjkljaj
hočejo nadomestiti s tujim telesom, a
ker čarovniki nekaj vzamejo od kontakta
med dušo in telesom tistega, ki je

¹⁹ Detela se v filozofskih fragmentih veliko ukvarja s »čutnostjo«, zato menim, da je prav »čutnost« zanj vezni člen med »telesom in dušo«. Detela ne razlaga, kaj zanj pomeni »čutnost«, jasno pa je, da s tem nima v mislih zgolj seksualnosti, ampak nekaj širšega. Morda s tem meni tiste pojave v umu, ki so reakcija na telesno zaznavo.

začaran, hoče tudi začarani postati
čarovnik. Tako nastajajo ogromni kompleksi
agresije, ki se velikokrat ne zaveda
zasužnjenosti svojega izvora.

Detelovo pesniško delo izpričuje zavedanje, da poezija – brez pesnikove etične zaveze – postane mesto, kjer se utrjuje neetična produkcija »simbolov«. ²⁰ Večkrat eksplicitno izražena etična zaveza Detelove poezije je zato v tem, da pesnik nobenega živega bitja, rastline ali anorganske narave noče simbolno ubiti, razkosati in nato uporabiti kot prazno projekcijsko platno, na katerega pesnik projicira svoja subjektivna, lepa ali nelepa čustva. ²¹

Detela je sistematično raziskoval načine ujezikovljenja živali kot tistih *species*, ki so manjvredne v odnosu do človeka in zato nemočne, simbolno in dejansko umorjene, ponižane v orodje človeških interesov (hrana, oblačila, zabava, kozmetika, farmacija ...), reducirane na meščansko konstrukcijo simbola živali (Detela 2011: 114). Opozoril je, da nasilje v jezikovnih matricah strukturira dejanski odnos do teh bitij v družbeni realnosti, pa tudi, da se eksplicitno in (prek ujezikovljenja živali v pesniških imaginarijih posredovano) simbolno nasilje odražata v zahodnoevropskem odnosu do čutnosti. Polje čutnosti, kot preroško ugotavlja Detela, je mogoče spremeniti v delnice korporacijskega kapitala. Simbolno nasilje v reprezentacijah živali nastopa tudi kot simptom bolnega, nespoštljivega odnosa do čutnosti/telesa, ki čutnost vzpostavlja kot biološko, naravno dejstvo, ne pa kot družbeno konstrukcijo (Detela 2011: 168). Reprezentacija svobodne divje živali se tako po Deteli komplementira s konstrukcijo svobodne seksualnosti, seksualnosti kot kapitalskega blaga; oznaka »svoboda pod vitrino« torej v isti meri velja tako za divje živali kot tudi za ljudi v dobi korporativnega kapitalizma. ²²

Detelove referenčne vloge za sodobne slovenske pesnike/pesnice ne vidim v smislu tradicionalno pojmovane literarne recepcije, ampak v smislu odpiranja polja takšnih pesniških inovacij, ki enakovredno z drugimi načini delovanja v družbi sodeluje pri odporu korporativnemu kapitalizmu. Pri tem etična zaveza poezije pri nekaterih prerašča v politično poezijo in postaja ena od družbenih praks odpora izvajalcem simbolne moči, ki s slepeče belim smehljajem razkosajo enovito človeško življenje – podobno kot mesar razkosava ubita živalska trupla – v množico delniških con, kjer tehnološko, informacijsko, finančno, zdravstveno, gensko, izobraževalno in ostalo blago dnevno pridobiva ali izgublja na vrednosti.

²⁰ S »simboli« Detela verjetno nima v mislih zgolj jezikovnih znakov, ampak tudi obča mesta pri ubesedovanju pojavov.

²¹ V eseju *Wordsworth v današnjem času* beremo: »Za primer te infiltracije bom pokazal, da je v poeziji eksploatorski, manipulatorski odnos do narave nasploh veliko pogostejši in intenzivnejši, kot se zdi na prvi pogled. Zmeraj, kadar pesnik z izenačujočo metaforo (mišljena je metafora tipa A = C, op. p.) primerja kak pojav iz narave z nečim iz človeškega življenja, manipulira z naravo in jo izkorišča. [...] Pesnik se skoncentrira samo na eno značilnost hrasta, jo izolira od celovite hrastove eksistence, izenači jo s svojo izkušnjo [...] in ko to stori, potem manipulira s to značilnostjo tako, da vanjo samovoljno projicira svoje osebne probleme.« Prim. Detela, *Orfični II*, 298–290.

²² »Kreteni so bili čutnost A PRIORI pripravljeni razumeti le kot konzumacijo, a ne kot dajanje sebe, ljubezen, skrb. [...] Avantgarda je bila tako šibka, še tako neosveščena, zlasti teoretsko, da je temu nasedla. Tisti, ki niso napisali niti enega samega verza, ki te stisne od trebuha do tilnika!« (Detela 2011: 164)

Literatura

- BEDKOWSKA KOPCZYK, Agnieszka, JAMNIK, Tatjana, KOPCZYK, Michal (ur.), 2011: *Šestnajst slovenskih pesnic / Sesnaście poetek słoweńskich*. Ljubljana: DSP.
- BOURDIEU, Pierre, 1977: Sur le pouvoir symbolique. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 21/3. 405–411.
- BOURDIEU, Pierre, 1990: La domination masculine. *Actes de la recherche en sciences sociales* 84. Masculin/féminin-2. 2–31.
- BOURDIEU, Pierre, WACQUANT, Loïc, 2006a: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- BOURDIEU, Pierre, WACQUANT, Loïc, 2006b: Govorica, spol in simbolno nasilje. Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 87–124.
- DETELA, Jure, 1992: *Pesmi*. Celovec: Wieser.
- DETELA, Jure, 2011: *Orfični fragmenti* I in II. Koper: Hyperion.
- DETELA, Jure, 2006: *Spisi o umetnosti*. Koper: Hyperion.
- GYATSO, Tenzin – Dalai Lama XIV, 2000: *Etika za novo tisočletje*. Tržič: Učila.
- KRMBERGER, Taja, 2007: Poezija je etična zaveza. *Celjan*, 12. 9. 2007. 16.
- LESKOVŠEK, Vesna, 2005: Sovražni govor kot dejanje nasilja. Vesna Leskovšek (ur.): *Mi in oni*. Ljubljana: Mirovni inštitut. 81–95.
- NOVAK POPOV, Irena, 2010: Mlada slovenska poezija zadnjega desetletja. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Obdobja* 29. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 179–185.
- NOVAK POPOV, Irena, 2013: Sodobna slovenska poezija v literarni vedi. *Slavistična revija* 1. 61–75.
- MENCIN ČEPLAK, Metka, 2005: Referendum proti načelu enakosti pred zakonom. Vesna Leskovšek (ur.): *Mi in oni*. Ljubljana: Mirovni inštitut. 111–127.
- PONIŽ, Denis, 2002: *Beseda se vzdiguje v dim. Stoletje slovenske lirike 1900–2000*. Izbral, uredil in spremne besede napisal Denis Poniž. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- RICH, Adrienne, 2003: *O lažeh, skrivnostih in molku: izbrani eseji, 1966–1978*. Ljubljana: Škuc.
- VELIKONJA, Nataša, 2008: *Fragmenti svobode. Politični eseji: Terminali Radia Študent 2001–2006*. Ljubljana: Škuc (Vizibilija).
- WACQUANT, Loïc, 2006a: Metodološki relacionizem. Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 55–61.
- WACQUANT, Loïc, 2006b: Zbrisana logika praktičnega čuta. Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 63–72.
- WACQUANT, Loïc, 2006c: Habitus. Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 125–131.
- WACQUANT, Loïc, 2006d: Kritično mišljenje kot topilo dokse. Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 175–182.

Mateja Forte

Postojna

UDK 81'271:316.644.8:36-056.26

»Besede bolijo.« Jezik, stereotip, diskurz, etika v jeziku in ljudje s posebnimi potrebami

Ljudje s posebnimi potrebami so glede etične rabe jezika nekoliko »na prepihu«, saj lahko pri pisanju ali govoru v povezavi z njimi kaj hitro zaidemo v sivo območje stereotipov, posploševanj in predsodkov. Prispevek s pomočjo diskurzivne analize analizira primere pogovorov s svetovnega spleta, v katerih se kaže pretirana stereotipizacija ljudi s posebnimi potrebami.

etika, jezik, stereotip, predsodek, posebne potrebe

With regard to the ethical use of language, people with special needs are particularly vulnerable, since when writing or speaking about them it is all too easy to stray into the domain of stereotypes, generalisations and prejudices. Through discourse analysis, this paper analyses online discussions in which there are examples of the excessive stereotyping of people with special needs.

ethics, language, stereotype, prejudice, special needs

1 Uvod

Etična načela so norme ravnanja in ljudje jih kot razvita bitja vzpostavljamo z jezikom, raba jezikovnih sredstev pa vpliva tako na naš kot na naslovnikov čustveni odziv. Z uporabo jezika smo produktivni, z zanemarjanjem etičnih načel pa smo lahko tudi zelo destruktivni. Ta načela so tako kot raba jezika človekovo hotenje, torej razumsko delovanje in sposobnost postavljanja vrednostnih sodb. Etična in seveda tudi neetična raba jezika pa ne odražata le posameznikovega odnosa, temveč kulturo naroda in družbe nasploh (Cameron 1995: 56).

Jezik s seboj nosi spomine, pravila in norme, ki so se ohranili v družbi, ena večnih in neumrljivih kategorij pa so stereotipi. Gre za ustaljena prepričanja, ki predstavljajo bodisi osebno stališče bodisi mnenje javnosti o nekom ali nečem (Lippmann 1999: 100). Stereotipi nastanejo na podlagi omejenih informacij in poenostavljanja. Njihova osnovna funkcija je prikrojevanje stvarnosti potrebam, navadam in miselnim svetovom posameznika ali skupine. Sami niso škodljivi, taki postanejo le, če se iz njih razvijejo predsodki (Mikolič 2008: 69). Po Lippmannu so refleksirani² in iracionalni, torej ne nastanejo razumsko. Ob njih so vedno prisotna močna čustva. V ljudeh jih povzročajo iz družbe in njenih dejanj izvirajoči negativni dražljaji, sprožajo pa lahko celo sovražne emocionalne reakcije do oseb ali skupin, s katerimi so povezani. Običajno vsebujejo nepriznavanje vrednosti, omalovaževanje in podcenjevanje. Osvobajajo agresijo, v svoji posplošenosti pa nasprotujejo realnim dejstvom. Do predsodkov vodi neznanje, ne le v smislu informiranosti, temveč tudi naših navad, ki jih stežka spreminjamo, vse, kar ne ustreza našim kriterijem, prilagodimo. Vse ukalupimo in se kalupov zaradi strahu pred novim in neznanim tudi držimo. Vidimo tisto, kar smo bili naučeni videti, saj je naš um poln vnaprej pripravljenih in zato

2 Lippmann refleksirano pojasnjuje kot »osnovano na avtomatizmu« (Lippmann 1999: 101).

sprejetih vzorcev. Z medgeneracijskim prenosom in odpornostjo so stereotipi in predsodki postali del naše identitete. Razlog za tako moč je v tem, da [...] nas predsodki varujejo pred učinkom, ki bi nas doletel, če bi svet hoteli jemati pošteno [...] (Lippmann 1999: 102).

S sodobnimi načini komuniciranja smo ljudje razvili nov pristop k načinu izražanja. Splet, klepetalnice, socialna omrežja in forumi nam omogočajo navidezno anonimnost, zato tam lažje izrazimo sebe, svoja čustva in strahove, lažje pa izražamo tudi predsodke. Tarče teh predsodkov so največkrat ranljivejše družbene skupine, kot so ljudje s posebnimi potrebami (slepi, slabovidni, gluhi, naglušni, gibalno ovirani, ljudje z motnjami v telesnem in duševnem razvoju idr.). Ali so nekje/pri nekom prisotni predsodki, je mogoče ugotavljati tako pri nebesedni komunikaciji kot pri besedni. Sodobni čas je v naš pisni in govorni kod prinesel obilo novih sredstev sporočanja, splet pa se kaže kot kraj, kjer je njihova uporaba najobširnejša. V raziskavi smo s pomočjo diskurzivne analize razčlenili tri spletne forume na temo vključevanja ljudi s posebnimi potrebami v družbo. Zanimal nas je odnos udeležencev forumov do ljudi s posebnimi potrebami kot tematike sporazumevanja in soudeležencev sporazumevanja.

2 Analiza spletnih forumov

Vsi komentarji so s spleta prepisani v neskrajšani obliki in so zato navedeni dobesečno.

2.1

Analiza spletnih komentarjev na temo vključevanja otrok s posebnimi potrebami v redno šolstvo.

Oseba A: »Ti pa res niso za v naše šole!!!!«

Oseba B: »????????«

Primer nam prikaže stereotipiziran in s sosledjem klicajev podkrepljen komentar osebe A, ki implicira nesposobnost in neustreznost vključevanja otrok s posebnimi potrebami v programe inkluzije, ter nerazumevanje oziroma neodobravanje komentarja osebe B s strani osebe A, ki je izraženo s sosledjem vprašajev. Sosledja ločil in drugih znakov (pike, vprašaji, klicaji, drugi grafični znaki idr.) delujejo kot poudarek predhodno napisanega in so neposreden izraz čustev ali nerazumevanja, neodobravanja.

2.2

Analiza spletnih komentarjev na temo uvajanja nove zaščitne zakonodaje za ljudi s posebnimi potrebami.

Oseba C: »Pa dajte no nehat, ti invalidi majo že itak ful preveč pravic!«

Oseba Č: »«

Oseba D: »Posebne potrebe, a to pol pomen, da cela družina ni glih normalna??«

V drugem primeru so odraz predsodkov obrazne mimike, ki naslikane ali animirane izkazujejo naše čustveno vpletanje v tematiko. Mimike (– dvom, – neodločenost, – veselje, – smeh ...) same po sebi niso predsodki, lahko pa jih implicirajo, kar je vidno tudi v navedenem

primeru. Komentar osebe C izkazuje njeno močno čustveno vpletenost v tematiko, saj je izpisan v interesni govorici – slengu in izraža jezo ob ugotovitvi, da se sprejema nov zaščitni zakon za ljudi s posebnimi potrebami. Komentar osebe Č ni neposredno stereotipen, izraža pa pasivnost komentatorja, ki ne ve, ali bi osebi C nasprotoval ali se z njo strinjal. Komentar osebe D izraža poleg nevednosti komentatorja tudi žaljivost. Poved je slogovno zaznamovana, predsodek pa je izražen z besedo »normalna«. Na semantični ravni beseda ne izraža predsodka, rabljena v takem kontekstu pa implicira nenormalnost, tudi bolezensko stanje osebe oziroma njene družine.

2.3

Spletni komentarji na temo nestrpnosti do »drugačnih« otrok.

Oseba E: »O joj joj, ubožčki!!!!«

Oseba F: »Prav jim je. Sej so vedli, da se lahko to zgodi. Kaj so si pa omislili otroka, zdaj pa naj sami plačujejo za to.«

Oseba G: »Prepričana sem, da otrok, ki se ga nauči spoštovat drugačnost, ne bi postrani gledal nikogar.«

Oseba H: »Ha ha, ta je pa res za gor pr'pet, med 'ta najbolj bedaste izjave'.«

Oseba I: »Pa učitelji jih majo za kao normalne, so pa podn od podna.«

Oseba J: »Kako pa ti sploh veš, kaj pomeni biti normalen?????«

Oseba I: »Uh uh uh uh, zde pa so mene zasrbeli prsti, pa skoraj razumem nekatere v temi o smrtni kazni, blah, blah, blah ...«

V tem primeru predsodek ni izražen zgolj v komentarjih, temveč že v tematiki foruma, – nestrpnost do drugačnih otrok. Tu se je najprej treba ustaviti ob konceptu drugačnosti, saj ta lahko implicira normalnost in nenormalnost. Ustreznejša bi bila raba besede različnost, saj ljudje nismo drugačni drug od drugega, smo različni. Tak naslov zgreši namen, ki je odprta kritika nestrpnosti. Neustrezna formuliranost forumskega naslova oziroma njegova stereotipnost je vidna tudi v komentarjih. Komentar osebe E je, kakor večina navedenih primerov, kombinacija besedne in nebesedne komunikacije. Izraža čustveno vpletanje komentatorja, ki nakazuje, da se mu ljudje s posebnimi potrebami zdijo »ubogi«, torej po njegovem družbeno neenakovredni. Komentar osebe F na naslovno temo ne vsebuje pomilovanja, temveč odkrito izraža posmeh. Predsodek je v komentarju viden v implikaciji visokih stroškov za nego otroka s posebnimi potrebami oziroma v implikaciji bolezenskega stanja. Naslednji komentar na naslovno temo foruma je drugačen, saj komentatorka (G) kljub temu, da z izrazom »drugačnost« nakaže svoj predsodek, zavzame zaščitno držo s predpostavko, da je prava vzgoja v otroštvu zagotovilo za strpnost med ljudmi. Eden od soudeležencev istega foruma žal razmišlja drugače, saj je njegov odziv na komentar osebe G zelo odklonilen. Njegova izbira besedja je slogovno zaznamovana in izraža čustveno vpletenost. Predsodek je viden v tem, da z grobo žalitvijo zavrne osebo G, torej zavrne pomen vzgoje za strpnost.

Predsodki in tako rekoč tudi sovražni govor so vidni tudi iz dvogovora med osebama I in J. Oseba I odkrito izraža zaničevanje ljudi s posebnimi potrebami, saj jih označuje za nenormalne in pripadnike družbenega dna. Jezik osebe I je slogovno zelo zaznamovan in čustveno obarvan. Oseba J svojemu sogovorniku nasprotuje in ogorčenost nad izjavo podkrepi tudi z elementi nebesedne komunikacije,

izraženimi s številnimi vprašaji. V zadnjem komentarju pa oseba I še nadgradi svoj predsodek in poseže po sovražnem govoru. Iz njenega komentarja je namreč mogoče razbrati nestrpnost in sovraštvo. V zadnjem delu komentarja oseba I z več enakimi medmeti »blah« izrazi tudi naveličanost in nepotrebnost tovrstnih razprav.

3 Sklep

Iz spletnih dobesedno navedenih primerov je razvidno, da predsodki do oseb s posebnimi potrebami obstajajo in so usmerjeni predvsem negativno, izhajajo pa iz sprejetih stereotipov o nenormalnosti, nezmožnosti in družbene nepomembnosti ljudi s posebnimi potrebami. Gre za neupravičena in nikjer argumentirana stališča posameznikov, ki jih izražajo v močno čustvenem in individualiziranem jeziku. Svoja stališča podkrepijo še z elementi nebesedne komunikacije, izraženimi s številnimi grafičnimi znaki, značilnimi za komunikacijo v novih medijih.

Literatura in viri

- BLOMMAERT, Jan, 2005: *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAMERON, Deborah, 1995: *Verbal hygiene*. London: New York: Routledge.
- LIPPMANN, Walter, 1999: *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV, Zbirka javnost.
- MEEUWIS, Michael, 1996: Strpnost in nestrpnost v medkulturni komunikaciji: opažanja o ideologiji in kontekstu v interakcijski sociolingvistiki 1. *Časopis za kritiko znanosti* 24/178.
- MIKOLIČ, Vesna, 2008: Diskurzivna narava stereotipov in predsodkov ter soočanje z njimi v sodobni demokratični družbi. *Jezik in slovstvo* 53/1. 67–77.
- Forum starševski čvek: <http://med.over.net> (dostop 24. 4. 2013).
- Forum Delo: <http://www.delo.si/zgodbe> (dostop 25. 4. 2013).
- Mavrični forum: <http://www.mavricni-forum.net> (dostop 24. 4. 2013).

Damjan Popič
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 81'25'271'322

Je etično popravljati prevode?

Prispevek predstavlja problematiko vplivov na (prevodna) besedila, obenem pa predstavlja možnosti empiričnega preverjanja besedilnih korektur. Pri tem opredeljuje razmerja med lekturo (jezikovno korekcijo) in revizijo (branje prevoda ob izvirniku), predstavljeni so tudi vzroki in posledice delovanja lektorjev v slovenskem okolju, ki so podkrepljeni z zasnovo empirične analize kot tudi prikazom dejanskih lektorskih parakodifikacij.

lektorji, norma, korpusno jezikoslovje, prevodna revizija

The paper addresses the issue of influences on (translated) texts and presents the possibility of the empirical evaluation of textual corrections. It defines the connection between language revision (linguistic correction) and translation revision (comparing the translation to the original), as well as discussing the reasons for and consequences of the work of language revisers in the Slovene context, which are underlined by a model of empirical analysis and the kinds of revisions actually made.

language revisers, norm, corpus linguistics, translation revision

1 Uvod

V slovenskem okolju je močno uveljavljena tradicija korekture besedil, pri kateri niso popravljene le jezikovne pomanjkljivosti, temveč gre v veliki meri tudi za slogovno preobrazbo, to pa velja tudi za prevode. Pri lekturi se izvajajo rutinske zamenjave, ki so kodificirane v podobi instantnih jezikovnih brusov, torej jezikovnih priročnikov s hitrimi napotki za »boljši jezik«, in internih lektorskih pravilnikov, ki jih uporabljajo večje založniške hiše.²

V primerjavi s slovenskim je situacija v drugih okoljih drugačna, načeloma pa precej bolj spoštljiva do avtorja besedila in njegovega sloga. Zaradi intenzivnosti jezikovne revizije pri nas na podlagi popravljaljskih vzorcev prihaja do sprememb v podobi jezikovne norme in v jezikovni zavesti posameznikov. Prav tako se zaradi intenzivnosti korekcije ustvarja vtis splošne nepismenosti, ki pa ne temelji na nepoznavanju jezikovnega sistema slovenščine, temveč na nepoznavanju njenih skritih »pravil«. Tovrstno delovanje, še posebno kadar ga ženejo ekonomskosamoohranitveni interesi, je lahko netvorno in neetično. Obenem je vprašanje etičnosti tudi, ali si besedilo, ki ga lektor popolnoma spremeni, ne zasluži omembe lektorja, ki je imel na to besedilo (močan) vpliv, recimo z navedbo lektorja ob zvezi v *sodelovanju* z.

2 Prevodna korekcija pri nas in na tujem

Jezikovno korekcijo (izraz rabimo kot generično poimenovanje za kakršnokoli popravljanje besedil) v oziru do prevodnih besedil delimo na prevodno korekcijo (tj. revizijo) in jezikovno korek-

² Za več informacij o internih lektorskih pravilnikih gl. Popič 2012.

cijo (tj. lekturo) kakršnegakoli besedila, tudi prevoda. Prevodna revizija je specifična v tem, da je vezana na izvirnik prevoda, tako da gre pri reviziji za vzporedno branje in zagotavljanje pomenske/terminološke in jezikovne ustreznosti, medtem ko je (oz. bi morala biti) lektura zgolj jezikovni pregled besedila, pri nas pa je zelo pogosto tudi izrazito slogovno naravnana, tako da se polašča vloge revizije, vendar ne toliko na vsebinski kot na slogovni ravni, pri tem pa je ne vodi slogovna zaznamovanost izvirnika, temveč poskus ohranjanja »dobre« slovenščine.

2.1 Prevodna korekcija po slovensko

Za slovensko okolje je značilen izrazito zaščitniški odnos do slovenščine, tudi v jezikoslovnem raziskovanju. Ta odnos poji prepričanje, da je slovenščina ogrožena, zlasti zaradi globalizacije. Ta subjektivnost se odraža tudi v zaščitniškem delovanju lektorjev, prim. npr. naslednji zapis:

Sem pikolovska, natančna, kritična, perfekcionistična. In ko mi v roke pride tekst z dobrimi, izvirnimi zamilimi, ki pa so zaradi izrazne okornosti in slovničnih pomanjkljivosti poligon za lektorske spretnosti, si ne morem kaj. Ne morem ne popravljati. Ne morem ne brusiti, piliti, likati, oblati (Peserl 2003: 352–353).³

V primerjavi z denimo anglo-ameriško tradicijo jezikovne revizije ta zapis izpričuje bistveno večjo intervencijsko tendenco. Vzroke za to lahko iščemo v zgodovini in funkciji slovenskega jezika, ki je imel dolgo predvsem narodnobuditeljsko in narodnopovezovalno vlogo. Ko so se politične razmere po drugi svetovni vojni za Slovence umirile, je jezik postal »le« sredstvo za sporočanje, ne več simbol slovenskosti (Pogorelec 1983: 22).

Pod to objektivizacijo, desakralizacijo slovenskega jezika in ob umanjkanju strogih normativnih pravil so Slovenci razumeli, da je podoba jezika prepuščena izbiri posameznika, zaradi tega pa je trpela tudi podoba jezika v javni rabi: »Izrazno podobo besedil so zanemarjali in prepuščali slavi-stom, lektorjem, ki naj bi kot neke vrste jezikovni samaritani marsikomu pomagali pri jezikovni invalidnosti, in to ne le tistim, pri katerih je primanjkljaj opravičljiv« (Pogorelec 1983: 22). Jezikovnemu primanjkljaju niso ušli niti publicisti, kar je vodilo v slabšo kakovost slovenščine v javni rabi – zato so ustanove zaposlile sloveniste, ki naj bi skrbeli za jezikovno suverenost besedil. Ta »začasna« rešitev se je obdržala vse do danes (Verovnik 2005: 135–136).

2.2 Tuji pogledi na prevodno korekcijo

V primerjavi s slovenskim prostorom lahko drugod najdemo bistveno drugačne korekcijske postopke in motive. Kot najosnovnejše vodilo korekcije v anglo-ameriškem prostoru lahko navedemo načelo spoštovanja avtorjevega sloga. To ne pomeni, da tam popravljajo zgolj najosnovnejše napake, vendar pa je revizija v svojem pristopu precej bolj benevolentna, prim. npr. temeljni angleški jezikovni priročnik (ker pravopis kot tak v anglo-ameriškem okolju pač ne obstaja) *Chicago Manual Of Style* (2006: 260):

³ Da je domačijsko gledanje na jezik v lektorskih krogih sistemsko razširjeno, dokazujejo tudi številne javne pobude (prim. Zupanič: *Izgubljam besede in z njimi identiteto*: <http://www.delo.si/mnenja/komentarji/izgubljam-besede-in-z-njimi-identiteto.html>).

Mehka lektorska roka je skoraj vedno bolj učinkovita kot trda. Izkušen lektor bo prepoznal in ohranil nenavadne jezikovne figure ali idiomatsko rabo in bo vedel, kdaj lahko napravi spremembo ali jo predlaga; najsi bo zaradi tega, da odpravi ponavljanje, da odpravi kakšno nepotrebno označbo ali da avtorju preprosto in taktno sporoči, da je nek izraz morda neprimeren. Spoštovati bi moral avtorjev slog, ne glede na to, ali je zaznamovan ali vsakdanji.

3 Nujnost prevodne korekcije

Potreba po prevodni korekciji izhaja iz vnanje težavnosti tvorjenja besedil – zelo lahko je namreč pri prevodu nanizati povedi, ki jih bralci ne bodo razumeli ali jih bodo razumeli narobe. Prav tako je zelo lahko pozabiti na bralce in njihova pričakovanja/potrebe v konkretni situaciji ali morda napačno razumeti/prenesti pomen iz izvirnika. Poleg tega pa vedno obstaja tudi problem obvladovanja jezika in njegovih pravil za uspešno sporočanje; zdi se, da je ta problem v slovenskem okolju še posebno pereč. Pri tem pa se zastavlja vprašanje o namenski lektorskega prispevka pri tvorjenju besedil v slovenskem jeziku, zlasti še v dveh nasprotujočih si vidikih:

- lektorstvo kot potuha avtorjem besedil in
- lektorstvo kot potuha lektorjem.

V prvem primeru gre torej za lenobo oziroma goljufanje avtorjev besedil (Lenarčič 2004: 12–16), v drugem pa za poslovno samoohranitvene težnje lektorjev. Nujnost prevodne revizije lahko sicer definiramo kot pogojno nujnost pragmatičnega pregleda prevodnega besedila glede naslednjih besedilnih kategorij:

- razumljivost,
- terminološka konsistentnost,
- slovnična in pravopisna ustreznost,
- pomenska ustreznost glede na izvirnik.

Vprašanje, ali gornje kategorije zadostujejo za celovito besedilo, je v resnici jezikovnopolitično, deloma tudi zgolj politično, saj je odgovor odvisen pretežno od jezikovnega nazora in tendenc tistega, ki nanj odgovarja. Z vidika etike je problematično predvsem stališče, ki zagovarja tudi globinsko in slogovno revizijo, to pa utemeljuje in opravičuje zaščitniško gledanje na jezik – zaradi zanašanja na subjektivne vzgibe se uporabljajo drastični posegi v besedila, ki vplivajo na posameznikovo zavedanje o lastni besedilotvorni kompetenci, na globalni ravni pa na normo slovenskega jezika.

Kot primer vzvišenega delovanja na poziciji moči, kjer obstajajo pregovorni sramotilni stebri, vzemimo zapis iz lektorskega pravilnika enega od slovenskih časnikov:

Večkrat nam kaj, kar bi sodilo v humorno rubriko, uide. Njen namen pa je, da nam ostri občutek pasti upovedovanja. Zato vabimo kolegice in kolege, da nas na interno telefonsko številko [...] v matičnem mestu na objavljene in neobjavljene spodrsiljave opozorijo. Odkritje bomo dali na lestvico (avtorjev ne). Za prva mesta čakajo občasne nagrade.

Po drugi strani pa so lektorji – čeprav očitno še vedno nujni člen slovenske besedilotvorne verige – odvrženi na rob, kljub invazivnosti njihovega jezikovnega prispevka, ki meji na uredniško revizijo (prim. npr. Majdič 2002: 149):

Čeprav lektoriranja zlasti tiskanih besedil v taki obliki in obsegu kot pri nas marsikje po svetu ne poznajo in se od avtorjev, ki javno publicirajo, pričakuje ustrezno jezikovno znanje in izvedenost, se mu v naših, slovenskih razmerah, vsaj za sedaj še ni mogoče odpovedati.

Zaradi specifičnosti tvorjenja prevodov lahko z gotovostjo trdimo, da je pregled prevodnega besedila zelo dobrodošel, vendar pa pri tem govorimo o nujnosti revizije – pregleda prevoda v primerjavi z izvirnikom, tj. pregleda pomenske in jezikovne ustreznosti prevoda, ne običajne lektуре, ki bi temeljila na rokohitrskih slogovnih zamenjavah.

4 Empirično preverjanje korekcije besedil v slovenskem jeziku

Prevodna korekcija – in kakršnakoli besedilna korekcija – je lahko predmet objektivnega proučevanja zgolj v okvirih korpusnojezikoslovne analize.⁴ V ta namen predstavljamo zasnovo nastajajočega korpusa lektorskih popravkov Lektor.⁵ Korpus bo zajemal neliterarna besedila v obsegu milijona besed, lektorirana besedila pa bodo ročno označena z 49 kategorijami v naslednjih nadkategorijah:

- slog,
- oblika,
- pravopis,
- skladnja in
- pragmatika.

Besedila so zapisana v formatu XML, poizvedovanje po korpusu pa omogoča vmesnik SketchEngine.⁶ Ta nam omogoča, da vidimo besedila v dveh različicah – izvorno in lektorirano besedilo. Ključni cilj korpusa je možnost objektiviziranega vpogleda v procese lektoriranja besedil. Ciljna publika korpusa Lektor so predvsem lektorji in raziskovalci slovenskega jezika, obenem pa tudi splošna publika, saj bo korpus dostopen tudi na spletu v uporabniku prijaznem vmesniku.

⁴ Za primer nekorpusnojezikoslovne analize gl. Mihelič 2012.

⁵ Korpus nastaja v okviru doktorske disertacije Damjana Popiča pod mentorstvom izr. prof. dr. Vojka Gorjanca na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Korpus nastaja s podporo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, Filozofske fakultete v Ljubljani in podjetja Iolar.

⁶ SketchEngine: <https://ca.sketchengine.co.uk/login/>.

Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Označeno besedilo ima v formatu XML naslednji zapis:

```
<w:t>(tako učiteljev kot učencev) ter obstoj relevantnih korpusov s  
pedagoški situaciji ustrezno prilagojeno programsko opremo. V zadnjem  
delu prispevka opisujeva zasnovo pedagoškega korpusnega vmesnika za  
slovenski jezik, ki poteka kot ena od </w:t>  
<lekt tip="slog" podtip="tujka">  
<w:del>  
  <w:delText>aktivnosti </w:delText>  
</w:del>  
<w:ins>  
  <w:t>dejavnosti </w:t>  
</w:ins>  
</lekt>
```

Slika 1: Besedilo v korpusu Lektor

Popravek je na spletni strani korpusa viden v naslednji obliki (primer je iz korpusa Šolar):

Iskalni niz Z-SkupajNarazen 1,179 (1,020.3 na milijon)				
Stran	1	od 59	Pojdi	Naslednja Zadnja
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	bila izjemno močna, saj se kaže	pri	neglede	ne glede na to, da bo kaznovana s smrtjo
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	si ljubezen razlagajo napačno in je ne čutijo pravilno ter ji		neznajo	ne znajo prisluhniti, saj povejo svoje "
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	znajo prisluhniti, saj povejo svoje "	„ občutke" samo z besedami,	neznajo	ne znajo pa jih pokazati. Ljubezen ni pr
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	več kot to. Je močno čustvo	, katerega se ki se ga	neda	ne da natančno opisati z besedami, saj g
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	ljubiti najprej sami sebe, saj če tega nismo sposobni	,	nemoremo	ne moremo ljubiti drugih, kar nam priča
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	zakon, da se drugega brata, ki naj bi napadel mesto tebe	Tebe ,	nesme	ne sme pokopati. Tako je Antigona posta
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	tale citat: „ očeta Očeta trmastega divja kri, nobeni sili se		nezna	ne zna ukloniti." (vodja Vodja zbora c
Z-SkupajNarazen,1. letnik,Gorica	navedel , mi je pustila vtis, in ko se je čez teden dni		nažalost	na žalost zopet ponovila, tokrat na poti
Z-SkupajNarazen,2. letnik,Gorica	lepo ponazoril. Vidimo, da se je baronica igrala z baronom in		če prav	čeprav ni bil nič kriv, se je moral on na l
Z-SkupajNarazen,2. letnik,Gorica	ljubezenske spletke, za katere so po večini krive ženske. Če		nebi	ne bi bilo v tej komediji ženskega lika
Z-SkupajNarazen,2. letnik,Gorica	drugič srce. Ženske tudi pomagajo nekaterim moškim likom, da se		nebi	ne bi preveč zapletli ali si škodili. </p>
Z-SkupajNarazen,2. letnik,Gorica	nemškem jeziku, je bil to lahko velik problem. Tudi če je bil		nevem	ne vem kako pameten in inteligenten; če
Z-SkupajNarazen,2. letnik,Gorica	Nežka takoj ugotovi, zakaj je baron to naredil, Matiček pa tega		neve	ne ve , dokler mu Nežka ne razodene i
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	nekdanji nemški vojak, in Anton. Berk je nezmožen psihičnih čustev	nesvobodo-miselen		nesvobodomiselen , neprilagodljiv intelek
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	tovarištva in se ne bojuje več samo zase, ampak tudi za druge vojake.	Nakoncu		Na koncu pa samo za lastno preživetje in
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	od zgodovine, okolja. Lahko so se borili	, ampak se	nebi	ne bi vse takrat spremenilo takoj , am
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	usoda? Je nekaj nadnaravnega? Mislim, da ima vsak človek že		v naprej	vnaprej določeno življenje, le najti mor
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	Katarini pri tem	, da jo ne ubijejo oz. saj vsaj jaz je	nebi	ne bi ubil osebno. V primeru drugih dvel
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	vsaj jaz je nebi	ne bi ubil osebno. V primeru drugih dveh pa bi	pomoje	po moje ravnal isto enako , še posej
Z-SkupajNarazen,4. letnik,Gorica	vojna v človeku pusti velik pečat in človek se tega nikakor		nemore	ne more znbit , tudi če hoče in se tru
Stran	1	od 59	Pojdi	Naslednja Zadnja

Slika 2: Konkordance za problem pisanja skupaj/narazen v vmesniku SketchEngine

5 Sklep

Zlahka lahko ugotovimo, da obstaja znatna diskrepanca med slovensko in tujimi prevodnorevizijskimi praksami, predvsem v odnosu do besedila in njegovega avtorja. Medtem ko poskuša slovenska stroka prevode spraviti v domnevno optimalno stanje, je drugje bistvena neintervencijska politika.

To ne pomeni nujno, da je popravkov manj kot (čeprav je to zelo verjetno), gotovo pa je, da so ti drugačni in drugače odmerjeni.

To pa je tudi prvinski namen nastajajočega korpusa – ugotoviti, kakšni so popravki in koliko jih je. Poleg izjemno dobrodošlega empiričnega vpogleda v jezikovni sistem in napake slovenskega pisanja bo korpus torej prinesel tudi možnost objektivnega preverjanja tovrstnih vplivov na slovenska (prevodna) besedila in normo slovenskega jezika.

Literatura

- BIZJAK, Andreja, 2010: *Vpliv profesionalizacije lektorske stroke na slovensko jezikovno kulturo*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LENARČIČ, Simon, 2004: *Popravopis: kaj je narobe in kaj manjka v novem Slovenskem pravopisu?* Ljubljana: samoizdaja.
- MAJDIČ, Viktor, 2002: Brez lektoriranja ne gre. Marko Jesenšek (ur.): *Nacionalno, regionalno, provincialno (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 13)*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 149–154.
- MIHELIČ, Marjanca, 2012: Avtor, prevajalec in lektor – med osebnim in normativnim. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper: Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 182–187.
- PESERL, Metka, 2003: Lektor: babica pri porodu? *Sodobnost* 67/3. 352–353.
- POGORELEC, Breda, 1983: Uvodno poročilo. *Slovenščina v javnosti: gradivo in sporočila*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije in Slavistično društvo Slovenije. 17–24.
- POPIČ, Damjan, 2012: Pravopis in krivi pismouki. *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 193–202.
- VEROVNIK, Tina, 2005: *Jezikovni obronki*. Ljubljana: GV.

Lidija Rezoničnik

Kamnik

UDK 821.163.6–32.09Kosmač C.:791.43:17

***Balada o trobenti in oblaku*: moralni imperativ v noveli in filmski adaptaciji**

Prispevek se osredotoča na problematiko moralnega imperativa v noveli *Balada o trobenti in oblaku* Cirila Kosmača in v istoimenski filmski adaptaciji Franceta Štiglica. Najprej so na kratko predstavljeni elementi, ki v literarnem delu protagonistu Temnikarju sugerirajo moralno obveznost. Drugi del prispevka se posveča analizi filmske adaptacije. Obravnavani so predvsem rezultati, povezani s filmskimi znaki, ki na ekranu vzpostavljajo tematiko moralne nuje.

Balada o trobenti in oblaku, moralni imperativ, trobenta, senca

This contribution focuses on the question of the moral imperative in the novella *Balada o trobenti in oblaku* by Ciril Kosmač and the film adaptation of the same name by France Štiglic. First, there is a brief presentation of the elements in the literary work that suggest to the protagonist Temnikar a moral imperative. The second part of the contribution analyses the film adaptation, discussing primarily the filmic elements that present the theme of moral necessity.

Balada o trobenti in oblaku, moral imperative, trumpet, shadow

»Trobenta je angel dolžnosti, angel smrti, ki je pravzaprav naša poslednja in najvišja dolžnost.«²

Ciril Kosmač je v noveli *Balada o trobenti in oblaku*, ki jo je v letih 1956–1957 objavljala v reviji *Naša sodobnost*, v knjižni obliki pa je prvič izšla leta 1964, prepletel zgodbe treh junakov: pisatelja Majcna, kmeta Črnilogarja in Temnikarja. Moralni imperativ se najizraziteje pojavlja pri Temnikarju, ostarelem kmetu, ki na predbožični dan izve, da belogardisti nameravajo pobiti dvanajst ranjenih partizanov, ki se skrivajo v jami v Robeh. Brez pomisleka in kljub svojim sedemdesetim letom, se odloči, da bo odšel na planino, prehitel belogardiste in jih pobil s sekiro. Med naporno potjo v Robe doživlja halucinacije, v katerih med drugimi vidi, kako ga Nemci mrtvega nesejo domov, kjer mučijo in pobijejo še njegovo družino. Temnikar kljub vsemu izpolni načrt – pobije belogardiste, pri tem pa tudi sam umre.

Temnikar je že na začetku zgodbe odločen, da se bo odpravil na pot v Robe, pa čeprav je le-ta pravzaprav nesmiselna, kajti tudi če mu uspe pobiti belogardiste, ranjeni partizani najverjetneje ne bodo rešeni, saj vse kaže na to, da so ostali partizani pozabili na njih. Ranjenci bodo torej bodisi umrli od lakote in mraza bodisi jih bodo pobili Nemci. Vendar pa kljub temu Temnikarja k izvedbi načrta priganja moralni imperativ, ki je najpogosteje izražen skozi misli: »– Pojdi! Pojdi, da te hudiči ne prehitijo! Čas hiti – se je v njem oglasila misel.« (Kosmač 1973: 14) Temnikar v ta moralni klic ne dvomi, dejanje, ki ga namerava izvesti, je zanj samoumevno in je dolžnost vsakega človeka. Šele kasneje, ko je Temnikar že na poti, se moralni imperativ pojavi v simbolični obliki, kot donenje trobente. Zvok trobente predstavlja moralni klic oziroma je – kot nam razloži pripovedovalec–

² Kosmač 1973: 64–65.

»angel dolžnosti« (Kosmač 1973: 64). Trobentanje Temnikarja spremlja na poti, ob dvomih postane izrazitejše, izzveni pa šele po poboju belogardistov, ko Temnikar izpolni svojo dolžnost.

»Saj sem vendar človek!«³

Filmska adaptacija novele, ki jo je leta 1961 na podlagi scenarija Cirila Kosmača posnel France Štiglic,⁴ se osredotoča zgolj na Temnikarjevo zgodbo. Dogajanje je v celoti podrejeno protagonistu in v veliki meri usmerjeno v njegovo notranjost, s tem pa je problematika moralne nuje v primerjavi z literarno predlogo še potencirana. Šprah (2005: 15) film opisuje kot delo, ki predstavlja »edinstven pogled na vprašanje individualiziranja posameznikovega moralnega delovanja v ekscesnih življenjskih situacijah« in »preizprašuje predvsem etične dileme običajnega človeka«.

Ker v naši analizi film obravnavamo kot samostojno umetniško delo (ne glede na to, da gre za adaptacijo literarnega dela), se bomo izognili primerjanju med filmom in literarnim izvirnikom. Na podlagi detajlne analize bomo razčlenili Štigličev film⁵ in se pri tem osredotočali na tiste prvine, ki opozarjajo na moralni imperativ.⁶

Najizrazitejši simbol, ki (poleg besed) v filmski adaptaciji ponazarja moralno dolžnost, je prav gotovo donenje trobente. Na podlagi analize se je izkazalo, da bi kompleksnejši simbol moralnega imperativa utegnila predstavljati še senca. Ker se nam zdi simbol sence zelo zanimiv, ga bomo poskušali – po predstavitvi simbola trobente – razložiti in utemeljiti.

»Ali bova potem še kdaj lahko komu pogledala v oči?«⁷

Filmska teorija pravi, da so elementi, ki se pojavijo v začetnih kadrih filma, nemalokrat odločilni za celoten potek filmske zgodbe. V *Baladi o trobenti in oblaku* ima glavno vlogo v ekspoziciji (tako za sekvenco, ki prikazuje jamo) prediren zvok trobente, ki se nato v celotnem filmu pojavlja kot simbol moralnega imperativa. Donenje trobente, ki prebudi Temnikarja, je v njegovi glavi že od vsega začetka razločno, pa čeprav ga ostali ne slišijo in tudi protagonist še ne ve natančno, kaj naj bi pomenilo. Tudi kasneje, ko Temnikar na mizi opazi figurico trobente (Štiglic 1961: 28), še ne ugotovi njenega pomena. Ta se izkristalizira po sekvenci, v kateri belogardisti, preoblečeni v tri kralje, Temnikarju izdajo namero o poboju partizanov (Štiglic 1961: 57). Trobentanje torej kliče k moralni dolžnosti, k preprečitvi okrutnega načrta – to spoznanje Temnikarja tako raztogi, da z dlanjo zdrobi stekleni okrask v obliki trobente. Trobentanje se še nadaljuje, vse dokler ne privede Temnikarja v bližino ttnala in se njegov pogled ne ustavi na sekiri. Od tega trenutka dalje se Temnikar zaveda svoje moralne dolžnosti. Trobenta pa prevzame novo nalogo – spodbujanje in opominjanje ob trenutkih dvomov, halucinacij, ki Temnikarja spremljajo na poti, pri čemer je trobenta zelo uspešna: »[...] že se hoče obrniti, ko zapoje trobenta. Zvok trobente kar požene Temnikarja naprej« (Štiglic 1961: 74).

³ Štiglic 1961: 77.

⁴ Štiglic je leta 1962 za režijo filmov *Balada o trobenti in oblaku*, *Dolina miru* in *Deveti krog* dobil Prešernovo nagrado (Frelih 2008: 91).

⁵ Film je žal dostopen zgolj na videokaseti ali na kopijah slabše kakovosti, zato je detajlna analiza v nekaterih sekvencah otežena.

⁶ Druga pomenljiva filmska izrazna sredstva v obravnavani adaptaciji: posnetki v različnih snemalnih planih, snemalni koti, mizanscena, zasuki kamere. Med simboli se pojavljajo: oblak, prestop senčne črte, motiv sejalc, ura, sekira itn.

⁷ Štiglic 1961: 79.

Drugi, nekoliko prikrit simbol moralnega imperativa, je po našem mnenju senca. Že po ljudskem izročilu, pa tudi v literarnih delih,⁸ senca predstavlja nenadomestljiv del človeka. Brez sence človek ni več človek, senca je pravzaprav njegova dvojnica, če ne že kar odsev duše. Podobno kot trobenta, se tudi senca pojavi v drugem kadru – še preden zgodaj zjutraj zagledamo Temnikarja, vidimo njegovo senco v oknu (Štiglic 1961: 3). Ko se trobenta oglasi drugič (Štiglic 1961: 5), je v čudovitem kadru ogromna senca zmedenega Temnikarja ponovno prisotna, izgine pa skupaj z zvokom trobente, ko se Temnikar pomakne v levo.⁹ Zanimiv je tudi kader, v katerem se Temnikar poslavlja od svoje družine. Ko opazuje ženo ob ognjišču, se počasi, vendar očitno, zazre v steno, na kateri počiva njegova senca. Temnikarjevo senco lahko interpretiramo kot nekakšen odsev moralnega imperativa in hkrati odsev Temnikarjeve notranjosti. Podobno kot trobenta se tudi senca pojavlja v ključnih trenutkih, ko Temnikar spoznava svojo moralno dolžnost. Če je trobenta moralni klic, je senca moralni opomin. Na začetku, ko Temnikar še ne ve, kaj pomeni poziv trobente, se senci izogne, saj je prestrašen in tudi njenega pomena ne razbere. Kasneje, ko spozna svojo dolžnost, pomirjeno sprejme tudi opomin sence na steni.

V snemalni knjigi sta predvideni samo senci, ki se pojavita na oknu.¹⁰ Vendar pa se zdi, da je tudi v obravnavanih kadrih senca zavestno poudarjena. Štiglic in Kosmač je v scenariju res nista predvidela, vendar ne smemo pozabiti, da je film delo celotne filmske ekipe in ne samo režiserja.¹¹ Direktor fotografije pri ustvarjanju filma je bil Rudi Vaupotič,¹² fotograf, filmski snemalec in direktor fotografije. Uvrščamo ga med največje slovenske »zapisovalce z lučjo,« saj je znal »uvideti tista svetlobna stanja, ki jih je imel za bistvena v izgradnji filmskih prostorov in njihovih pripovednih logik [...]. Vsakemu [filmskemu junaku] je našel njemu lastno luč; luč, ki ga je ponazarjala in mu odrejala tisti kanček psihološke projekcije, ki je neizogibna za gledalčevo identifikacijo« (Nedič 2003: 5). Glede na to, da načrt snemalne knjige v filmu ni vedno dosledno realiziran (na nekaterih mestih so opazna razhajanja med snemalno knjigo in filmom), je popolnoma verjetno, da so igro senc v film dodali med snemanjem, mogoče prav po Vaupotičevi zamisli.

Literatura

FRELIH, Tone, 2008: *France Štiglic: Od epopeje do nostalgije*. Ljubljana: Slovenska matica.

GIANNETTI, Louis, 2008: *Razumeti film*. Ljubljana: UMco in Slovenska kinoteka.

GLUŠIČ, Helga, 1975: *Pripovedna proza Cirila Kosmača. Razvoj motivike in načini njenega oblikovanja*. Ljubljana: Slovenska matica.

KOSMAČ, Ciril, 1973: *Balada o trobenti in oblaku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

NEDIČ, Lilijana (ur.), 2003: *In memoriam Rudi Vaupotič*. Ljubljana: Društvo slovenskih filmskih ustvarjalcev in Slovenska kinoteka.

8 Npr.: Adelbert von Chamisso: *Človek brez sence. Skrivnostna zgodba Petra Schlemihla*.

9 Premik Temnikarja v levo deluje precej nenaravno, počasno izginjanje sence skupaj z izginjanjem zvoka trobente je bilo najverjetneje načrtovano. To govori v prid naši domnevi, da ima senca v filmu poseben pomen.

10 Senca Temnikarja in kasneje senca Jerneja. Snemalna knjiga sicer predvideva še odsev Temnikarjevega obraza v vodi (ko se med potjo ustavi, da bi se odžejal v potočku (Štiglic 1961: 90–91)). V analizirani verziji filma odsev ni viden.

11 V filmski ekipi so poleg režiserja in scenarista pomembni tudi direktor fotografije, scenarist, avtor glasbe, scenograf, kostumograf, montažer in seveda igralci.

12 V nekaterih virih se njegov priimek pojavlja v različici Vavpotič. Za prispevek k ustvarjanju *Balade o trobenti in oblaku* je na Festivalu jugoslovanskega igranega filma v Puli prejel zlato areno (Nedič 2003: 5).

ŠPRAH, Andrej, 2005: Balada o trobenti in oblaku: Vprašanje vojne in revolucije zreducira na zavezujoče bistvo individualnega moralnega imperativa. *Ekran. Revija za film in televizijo* 42/1–2. 15.

ŠTIGLIC, France, 1961: *Balada o trobenti in oblaku. Snemalna knjiga*. Ljubljana: Slovenska kinoteka. Inv. št. 1134.

ŠTIGLIC, France, 2003: *Balada o trobenti in oblaku*. Videokaseta. Ljubljana: Andromeda.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Dr. Ivan Bernik je profesor sociologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer poleg nekaterih splošnih socioloških predmetov predava tudi sociologijo spolnosti. Njegovi poglaviti raziskovalni področji sta sociologija družbenih sprememb (zlasti političnih in kulturnih) ter sociologija spolnosti. Kot raziskovalec in predavatelj je gostoval na nekaterih nemških in britanskih univerzah. V tekočem mandatu je podpredsednik Slovenskega sociološkega društva.

ivan.bernik@fdv.uni-lj.si

Dr. Aleksander Bjelčevič je predavatelj slovenske književnosti na Oddelku za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Študiral je slovenistiko in filozofijo, ukvarja se z verzologijo, starejšo versko književnostjo in filozofijo književnosti.

aleksander.bjelcevic@guest.arnes.si

Dr. Ina Ferbežar se praktično in teoretično ukvarja s področjem slovenščine kot drugega in tujega jezika in je avtorica ter soavtorica različnih učbenikov in priročnikov. Raziskovalno se ukvarja z jezikovnim testiranjem, še posebej testiranjem slovenščine kot neprvega jezika, vmesnim jezikom, razumevanjem in razumljivostjo besedil.

Ina.Ferbezar@ff.uni-lj.si

Mateja Forte je bila rojena 29. 7. 1987 v Postojni in je univerzitetna diplomirana slovenistka (UP–FHŠ). Svojo podiplomsko izobrazbo nadaljuje na doktorskem študiju iste smeri. Njeno raziskovalno področje je sociolingvistika, nadgrajena s področjem uporabnega jezikoslovja. Ukvarja se z raziskovanjem jezikovne sporazumevalne zmožnosti in njenega razvoja pri ljudeh s posebnimi potrebami, natančneje slepih in slabovidnih, med katere sodi tudi sama, saj je od rojstva slabovidna.

mateja.forte@gmail.com

Ranka Ivelja je novinarka in kolumnistka časnika *Dnevnik* ter predsednica Novinarskega častnega razsodišča, skupnega organa Društva novinarjev Slovenije in Sindikata novinarjev Slovenije. Piše o izobraževalnih temah, polpretekli zgodovini, človekovih pravicah, feminizmu, religiji in verskih skupnostih, zlasti o največji – katoliški cerkvi.

Ranka.Ivelja@dnevnik.si

Dr. Alenka Jovanovski je po doktoratu o estetskem in mističnem izkustvu na primerjalni književnosti do 2011 sodelovala z Oddelkom za primerjalno književnost in literarno teorijo Univerze v Ljubljani ter s Fakulteto za slovenistiko Univerze v Novi Gorici. V kritikah (Stritarjeva nagrada 2004) in esejih obravnava sodobno slovensko poezijo (Jure Detela, Miklavž Komelj, Taja Kramberger). K dvojezični antologiji *Šestnajst slovenskih pesnic* (2011) je prispevala esej Reinvencija ženske

poezije: tukaj in zdaj. Prevaja sodobno italijansko književnost (Pavese, Calvino, Milani). Izdala je pesniško zbirko *Hlače za Džija* (2012).

alenka.jovanovski@gmail.com; alenka.jovanovski@guest.arnes.si

Dr. Friderik Klampfer je izredni profesor za filozofijo na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Mariboru. Predava filozofsko, medijsko in medicinsko etiko ter socialno in politično filozofijo. Je avtor številnih znanstvenih in strokovnih člankov s področja etike in širše praktične filozofije ter treh monografij: *Etiški pojmovnik za mlade* (2003), *Telovadnica za možgane: uvod v kritično mišljenje* (2008, skupaj z Janezom Bregantom in Smiljano Gartner) ter *Cena življenja: razprave iz boetike* (2010).

friderik.klampfer@um.si

Dr. Irena Klavs je zdravnica in epidemiologinja, ki na Inštitutu za varovanje zdravja RS (IVZ) usklajuje raziskovanje in epidemiološko spremljanje okužbe s HIV, drugih spolno prenosljivih okužb in bolnišničnih okužb. Je članica Strokovnega sveta IVZ, Komisije za aids in Komisije za preprečevanje in obvladovanje bolnišničnih okužb pri Ministrstvu za zdravje ter članica Forumu svetovalcev direktorju Evropskega centra za preprečevanje in obvladovanje bolezni (European Centre for Disease Prevention and Control – ECDC) v Stokholmu. Leta 2003 je doktorirala na Londonski šoli za higieno in tropsko medicino, Univerze v Londonu, z disertacijo z naslovom *Nacionalna raziskava spolnega vedenja in okužb z bakterijo Chlamydia trachomatis v Sloveniji*.

irena.klavs@ivz-rs.si

Dr. Erika Kržišnik je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, kot jezikoslovka se znanstveno in strokovno ukvarja s področjem frazeologije, posebej slovenske frazeologije; poleg tega še s kognitivno semantiko, zvrstnostnimi in normativnimi vprašanji slovenskega jezika, deloma tudi z raziskovanjem slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika. Ves čas spremlja dogajanja v jezikoslovju in slovenistiki in vanje aktivno posega s svojimi strokovnimi ocenami – tako v strokovnem kot poljudnem tisku.

erika.krzisnik@ff.uni-lj.si

Dr. Mirjana Nastran Ule je redna profesorica za socialno psihologijo ter predstojnica Centra za socialno psihologijo (www.csp.fdv.si) na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z analizami identitet in socialnih odnosov, vrednot, komuniciranja, študijami mladine, odraščanja in življenjskega poteka, ženskimi študijami, študijami predsodkov in diskriminacije. Poleg številnih znanstvenih in strokovnih člankov v domačih in tujih revijah je objavila vrsto znanstvenih monografij, med katerimi so pomembnejše: *Od krize psihologije h kritični psihologiji* (1986), *Mladina in ideologija* (1988), *Temelji socialne psihologije* (1994, 1997, 2000, 2004), *Psihologija vsakdanjega življenja* (1993), *Predsodki in diskriminacije* (1999), *Pri(e)hodnost mladine* (v soavtorstvu; 1995), *Mladina v devetdesetih* (ur.; 1996), *Youth in Slovenia, New Perspectives from the Nineties* (ur.; 1998), *Socialna ranljivost mladih* (v soavtorstvu; 2000), *Sodobne identitete* (2000), *Spregledana razmerja; o družbenih vidikih sodob-*

ne medicine (2003), *Mladi, družina, starševstvo* (2003), *Psihologija komuniciranja* (2005), *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja* (2008), *Socialna psihologija. Analitičen pristop k življenju v družbi* (2009).

mirjana.ule@fdv.uni-lj.si

Dr. Urška Perenič je diplomirala iz slovenistike in germanistike na ljubljanski Filozofski fakulteti in nadaljevala z doktorskim študijem literarne vede. Je docentka za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko v Ljubljani. Njeno glavno raziskovalno področje je empirična literarna znanost (ELZ), iz katere je doktorirala, napisala več razprav v domačih in tujih znanstvenih revijah in tudi znanstveno monografijo (2010). Med drugim je predavala na Znanstvenem inštitutu na Dunaju, Karlovi univerzi v Pragi, se udeležila 42. konference združenj Association for Slavic, East European, Eurasian Studies in Society for Slovene Studies, ki je potekala v Los Angelesu (CA). V zimskem semestru študijskega leta 2012/13 je bila gostujoča profesorica na Inštitutu za slavistiko Univerze na Dunaju. Odzvala se je sodelovanju pri projektu Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe (ERNiE), ki ga na Nizozemskem vodi Joep Leerssen. Veliko energije trenutno namenja raziskovalnemu projektu Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom ter žiriranju v kresnikovi komisiji za najboljši slovenski roman leta, ki bo razglašen 23. junija na ljubljanskem Rožniku.

Urška.Perenic@ff.uni-lj.si

Damjan Popič je asistent na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Pri svojem znanstvenoraziskovalnem delu se ukvarja s standardizacijo, normativnostjo in rabo, zlasti v povezavi z uporabniku prijaznimi jezikovnimi tehnologijami in korpusnim jezikoslovjem. V okviru svoje doktorske raziskave pripravlja korpus lektorskih popravkov, ki bo objektivni prikaz tako napak slovenskega pisanja kot tudi invazivnosti lektorskih praks v slovenskem okolju.

Damjan.Popic@ff.uni-lj.si

Dr. Božo Repe je bil rojen leta 1956 v Spodnjih Gorjah pri Bledu. Je redni profesor za sodobno slovensko zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Njegova raziskovalna področja so sodobna slovenska, južnoslovanska in srednjeevropska zgodovina. Ukvarja se tudi z vprašanji pouka zgodovine v šoli. Je avtor ali soavtor številnih knjig in učbenikov, med njimi *Obračun s Perspektivami* (1990), *»Liberalizem« v Sloveniji* (1992), *The Repluralization of Slovenia in the 1980s* (soavtor, 2000), *Slovenci v osemdesetih letih* (2001), *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (2002), *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* (tri knjige, 2002–2004), *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine* (soavtor, 2003), *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi socializma* (2003), *Sodobna zgodovina* (2005), *Prelom. Svet in Slovenci 1914–1918* (soavtor, 2005; objavljeno tudi v ruščini), *Kriza. Svet in Slovenci od konca prve svetovne vojne do srede tridesetih let* (soavtor, 2008), *Resistance, Suffering, Hope. The Slovene partisan Movement 1941–1945* (soavtor in sourednik, 2008), *Pred časom. Portret Staneta Kavčiča* (soavtor, 2009), *O feldmaršalu Svetozarju Borojeviću de Bojni* (soavtor, 2010; ruska izdaja 2012).

bozo.repe@guest.arnes.si

Lidija Rezončnik je leta 2010 diplomirala iz poljščine in nemščine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Trenutno je vpisana v tretji letnik doktorskega študija na Oddelku za slavistiko, kjer pripravlja doktorsko disertacijo z naslovom *Poljski in slovenski literarni kanon obdobja modernizma v filmski adaptaciji*. Od študijskega leta 2012/13 je vpisana tudi na zaporedni študij slovenščine in primerjalne književnosti. Poleg študija se ukvarja s prevajanjem in poučevanjem. Svoje prevode je objavila v revijah *Vpogledi*, *Poetikon* in *Apokalipsa*, prispevala je članke za *Kinotečnik* in *Airbeletrino*.

lidija.rezonicnik@gmail.com

Dr. Branislava Vičar je docentka za slovenski jezik na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Magistrirala je iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika in doktorirala iz analize diskurza, nato pa svoje raziskovalno delo usmerila na kritično analizo diskurza. Področja njenega raziskovanja so kritična analiza diskurza z usmerjenostjo na družbeno pravičnost, kritična animalistika in feministična lingvistika.

branislava.vicar@um.si

Dr. Alojzija Zupan Sosič, redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, je diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz slovenščine, srbohrvaščine ter primerjalne književnosti in literarne teorije. Objavila je veliko člankov v Sloveniji in tujini ter pet knjig: srednješolska učbenika (v soavtorstvu) *Branja 3* in *Branja 4*, tri monografije, *Zavetje zgodbe*, *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*, *Robovi mreže*, *robovi jaza: sodobni slovenski roman* in *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu*, ter prvo antologijo slovenske erotične poezije *V tebi se razraščam*. Uredila je simpozijski zbornik *Obdobja 29* z naslovom *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)* in antologijo *Antologija sodobne slovenske literature* (s souredniki). Področja njenega znanstvenega raziskovanja so: sodobni slovenski roman, slovenska ljubezenska in erotična književnost, teorija pripovedi ter teorija spolov in spolne identitete.

alojzija.zupan-sosic@guest.arnes.si

